

السلامة

شماره اول
تابستان ۱۴۲۶ - مشهد مقدس

روایتی از مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر امام رضا علیه السلام ■ تابستان ۱۴۰۲ ■ محرم و صفر ۱۴۴۵

- احیای جایگاه علمی حوزه در سایه عالم آل محمد صلی الله علیه و آله
- مرکزیت دروس باید در حرم مطهر باشد
- الگوی موفق همکاری و همدلی
- تحقق اجتماع علمی مؤثر
- یک جهان معترف به عالم آل محمد صلی الله علیه و آله
- جایی برای گفت و گو درباره مسائل اختلافی
- دارالعلم؛ می تواند چراغ راه باشد
- نقش حوزه خراسان در جنبش انقلابی مردم

برخی از مدارس علمیه در جوار بارگاه مطهر رضوی در گذر تاریخ / عکس‌ها: مرکز اسناد آستان قدس رضوی

فصل اول

به روایت اساتید

- شمعی در شعاع علمی امام علیه السلام // ۲
چراغ راه // ۶
احیای جایگاه علمی حوزه در سایه عالم آل محمد علیه السلام // ۸
الگوی موفق همکاری و همدلی // ۱۳
مرکزیت دروس حوزه علمیه خراسان باید در حرم مطهر امام رضا علیه السلام باشد // ۱۵
امیدوار به رونق دروس حوزه در حرم مطهر رضوی // ۱۷
تحقق اجتماع علمی موثر // ۱۸
مطهری وار در رفع شبهات همت کنید // ۴
یک جهان معترف به عالم آل محمد علیه السلام // ۲۲
۲ مزیت مهم مدرسه تابستانی // ۲۶
دارالعلم؛ می تواند چراغ راه باشد // ۲۸
جایی برای گفت و گو درباره مسائل اختلافی // ۳۰
دارالعلم همچنان کشوری برگزار شود // ۳۲
نیازمند تعاملاتی همچون دارالعلم هستیم // ۳۴
دارالعلم ارزیابی دقیق شود // ۳۶

فصل دوم

به روایت تاریخ

- علم آموزی زیرگنبد طلا // ۳۸
حوزه‌ای با پیشینه ۱۲۰ ساله // ۴۱
پایگاه پرسابقه علم و انقلاب // ۴۴
نقش حوزه علمیه خراسان در شکل گیری جنبش انقلابی مردم // ۴۶
حوزه‌های بزرگ جهان تشیع، وامدار حوزه علمیه مشهد // ۴۹
آن نماز جماعت‌های باصفای مدرسه میرزا جعفر // ۵۲
دانشگاه علوم اسلامی رضوی؛ ابتکار بزرگان // ۵۴
محدوده مدارس قدیم در اماکن متبرکه امروز // ۵۷

فصل سوم

روایت دارالعلم

- زیر نور ماه // ۶۰
دارالعلم؛ ۳ پیام برای ۳ گروه // ۶۴
سرآغاز دارالعلم // ۶۶
ضیافت مدرسان // ۶۸
مدرسه فقه و اصول // ۷۰
مدرسه فلسفه و کلام // ۷۲
مدرسه ادبیات و تفسیر // ۷۴
به رسم حسنه حوزه‌های علمیه // ۷۶
دارالعلم در آزمون و سنجش // ۷۸
نسبت حوزه علمیه خراسان با مرجعیت علمی امام رضا علیه السلام // ۸۰
حُسن ختام // ۸۲
چند خرده روایت // ۸۸

تابستان ۱۴۰۲ - مشهد مقدس

دارالعلم

شماره اول

ویژه نامه مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی / تابستان ۱۴۰۲

سردبیر: سید صادق غفوریان

دبیر بخش تاریخ: جواد نوائیان رودسری

ویراستار: نعمت‌الله پناهی

طراحی گرافیک و صفحه آرایی:

(استودیونبی) رضانبی زاده - علی موسایی پور

دبیر بخش عکس: محمد جواد مشهدی

عکاسان: احمد حسینی، سید مرتضی فاطمیان

علی کریمی رستگار، آرمین صمیمی

با سپاس از:

حجج اسلام: جهانگیری، رضایی، میرزایی، آقایی زاده، ابراهیمی، آقایی،

نوروزی، برادران خلخالی، میرحسینی، روحانی ورنوف

و آقاییان: محمد ازغندی، حسن طاهری، محمد جواد قوی،

حسین مهربان فر، جواد نقایی، مرتضی خفتان پناه،

جواد علی پور و ایمان سهرابی.

و خانم‌ها: اعظم صاحب علم، آرزو مستاجر حقیقی

مریم احمدی شیروان

و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

انستیتوت علمی و فرهنگی امام رضا

سخن کلامی

شمعی در شعاع علمی امام علیه السلام

○ محسن بذگرری هاشمی
عضو کارگروه مدرسه تابستانی دارالعلم

اکنون عالمان دینی خود را مکلف می‌دانند در برابر پرسش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... جامعه و جهان معاصر پاسخگو باشند و بر اساس داده‌های دینی، پایه‌های تمدن نوین اسلامی را بنا نهند. افق بالندگی در حوزه‌های علمیه به معنای کشف گستره‌های جدید و حرکت رو به جلو و فعال برای رسیدن به قلهٔ پاسخگویی به مسائل نوظهور جامعهٔ اسلامی و جهانی است. این نقشهٔ راه است؛ نقشه‌ای که از خودسازی آغاز می‌شود و در میانه به جامعه‌پردازی و در پایان به تمدن‌سازی می‌رسد.

اینجا چراغی روشن است

فکر و ایدهٔ اولیه و مشترک تأسیس دارالعلم در آستان قدس رضوی و حوزهٔ علمیه خراسان بر اساس همین نگاه شکل گرفت. دارالعلم تلاشی است برای نقش‌آفرینی و پاسخگویی متولیان امر دین در شعاع علمی عالم آل محمد صلی الله علیه و آله.

امام علی بن موسی الرضا علیه السلام، مظهر و تجلی علمی اهل بیت علیهم السلام هستند و این خود زمینه و فرصت تاریخی کم‌نظیری ایجاد کرده است تا کانون‌های علمی فعال و حوزه‌های علمیهٔ پررونق در کنار بارگاه و جوار مضجع منور حضرت شکل بگیرد و تاریخچهٔ درخشانی

دنیا در برابر انقلاب اسلامی غافلگیر شده است. «انقلاب به نام خدا» بر شرق و داعیهٔ ماده‌گرایی آن چیره شده و حالا پنجه در پنجهٔ غرب می‌خواهد بر نظام فکری سکولار نیز فائق آید. زمان حمله به مبانی توسعه‌غربی و نظام سرمایه‌داری و رهایی انسان مظلوم از سیطرهٔ جهل مدرن فرا رسیده است.

انسان، تنها و متحیر در عصر سرگردانی است و اسلام ناب، نسخهٔ حیات‌بخش برای نجات و آزادی معنوی اوست. دال مرکزی و نقطهٔ درگیری همین جاست. دین، مدعی حاکمیت شده و اسلام، پرچم ادارهٔ جامعه و انسان را برافراشته است.

وُسع بیشتر، تکلیف بیشتر

انقلاب اسلامی مفهوم تکلیف را از دایرهٔ فردی به دامنهٔ اجتماعی و جهانی بسط داده است. گمان می‌رفت «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» آیه‌ای است برای رفع مسئولیت که به اندازهٔ وُسع و توان از ما کار خواسته‌اند نه بیشتر، اما ضرب دست امام بزرگوار آن قدر پر قدرت بود که اندیشمندان دینی تصویر تازه‌ای از میزان وُسع و توان خود یافتند و این افزایش خودباوری دینی، دایرهٔ تکلیف و مسئولیت را نیز به همان اندازه گسترده کرده است.

مرکزیت دروس در حرم مطهر رضوی

یکی از ویژگی‌های دیرین حوزه علمیه مشهد، فعالیت‌های علمی علما در کنار مضجع منور حضرت رضا علیه السلام بوده است. هنوز در میان خاطرات بسیاری از عالمان حاضر می‌توان رگه‌هایی از گذشته علمی حرم مطهر به‌ویژه در فصل تابستان پیدا کرد. از مدارس علمیه‌ای که برخی از آن‌ها دیگر نشانی هم ندارند تا مدارس فعلی داخل حرم تا برخی شبستان‌ها که هنوز به نام مدرسانی که در آن‌ها کرسی درس داشتند، نام و نشان دارند.

حوزه علمیه مشهد یکی از قربانیان طرح‌های توسعه‌ای حرم مطهر در طول سالیان متمادی بوده است. مدارس علمیه متراکم در اطراف بارگاه رضوی اکنون به مدارس پراکنده‌ای در اطراف حرم و اغلب به حاشیه شهر رانده شده است.

دارالعلم درصدد تقویت و احیای کانون‌های علمی و مرکزیت حرم مطهر رضوی برای رفت و آمدهای طلاب علوم دینی است و برگزاری بانشاط دوره تابستانه امسال نشان داد این هدف دور از دسترس نخواهد بود.

تعامل بین حوزه‌های علمیه

عنصر شبکه‌سازی از مهم‌ترین و برجسته‌ترین مؤلفه‌های مکتب سیاسی ائمه علیهم السلام در دوران امامت بوده است. ائمه معصومین علیهم السلام به عناوین مختلف بین شاگردان، شیعیان و حتی محبان خود شبکه‌ها و زنجیره‌هایی تشکیل می‌دادند و در مواقع لزوم برای پیشبرد امور از آن بهره می‌جستند.

همین ویژگی می‌تواند به مثابه الگو و با عناوین مختلف بین عالمان دینی شیعه دنبال شود. تعاملاتی که می‌تواند بین حوزه‌های علمیه جهان تشیع از قم و مشهد تا نجف شکل بگیرد و شبکه گسترده عالمان شیعی در قالب جبهه‌ای مشترک و اثرگذار فعال شود. حرم مطهر رضوی و حوزه علمیه خراسان با گسترش دایره دارالعلم و

بیش از هزار سال برای این حوزه علمی کهن رقم بزند. حوزه دوران معاصر و امدار این گنجینه تاریخی است. از فقیهان و متکلمان و فلاسفه تا ادیبان و اهل حدیث و ... قله‌ها و چهره‌های علمی که هر کدام به نیازهای زمان خود پاسخ می‌گفته‌اند. اکنون این عزم ایجاد شده است تا آن رونق و شکوه علمی بر پایه معارف رضوی و در مسیر پاسخ به نیازهای امروز احیا شود و دارالعلم می‌تواند در این مسیر چراغی باشد، فانوسی یا دست‌کم شمعی که نشان می‌دهد حوزه علمیه زنده است و نمی‌خواهد از مسائل زمان خود عقب بماند.

مرجعیت علمی حوزه

سند چشم‌انداز حوزه علمیه خراسان، نقش و جایگاه این حوزه را در افق ۱۴۱۷ چنین ترسیم می‌کند:

«دومین حوزه علمیه شیعی در عرصه تفقه، تولید علم و زمینه‌ساز نظام‌های دینی و تمدن نوین اسلامی در جهان، مرجع اصلی فرهنگ و معارف اسلامی در منطقه، الهام‌بخش در تربیت عالمان متقی، متعهد و کارآمد و برخوردار از سازمان‌های بالنده و هم‌افزا خواهد بود.»

دست‌یابی به چنین چشم‌اندازی بدون ایجاد سازوکارهای لازم و تدوین برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت شدنی نخواهد بود. یکی از الزامات افق مدنظر ایجاد زمینه و بستری لازم برای حضور عالمان و اندیشمندان دینی از مراکز علمی ایران و حتی جهان و مرادوات علمی و تضارب فکری برای رشد و بالندگی است. دارالعلم رضوی با دعوت از استادان مطرح علوم مختلف دینی، این فرصت را ایجاد کرده است که در سال اول، عالمانی از حوزه‌های علمیه قم و مشهد در کنار هم قرار بگیرند تا ضمن بهره‌گیری علم‌آموزان از آن‌ها، به تبادل آرا و نظرات در قالب نشست‌ها، کرسی‌های علمی و مناظرات با یکدیگر بپردازند.

ارتباط با حوزه‌های علمیه می‌توانند نیم‌نگاهی نیز به این شبکه گسترده و مؤثر شیعی داشته باشند.

خدمات متقابل حوزه و آستان

مقام معظم رهبری در یکی از بندهای ابلاغی حکم تولیت آستان قدس رضوی این‌گونه مرقوم فرموده‌اند:

«حضور و همکاری آستان قدس در کنار حوزه علمیه و روحانیت معظم مشهد مقدس را موکداً توصیه می‌کنم.»

نظام اسلامی طی سال‌های پس از انقلاب، نهادها و مراکز فراوانی ایجاد کرده که شاید یکی از بزرگ‌ترین اشکالات و ضعف‌های آن‌ها نبود همراهی و هم‌افزایی بین آن‌ها و فقدان هم‌افزایی این مجموعه‌هاست. صرف نظر از اینکه آستان قدس و حوزه علمیه خراسان دو مجموعه تازه تأسیس نیستند؛ اما به لحاظ مدیریتی در نظام اسلامی جزو مجموعه‌های اصلی راهبری امر دین مردم به‌شمار می‌روند و همکاری مستمر این دو مجموعه ضروری است.

از طرفی ظرفیت‌های بی‌نظیر آستان قدس از جمله انبوه میلیون‌ها زائران رضوی و فرصت‌های سخت‌افزاری تبلیغ برای حوزه علمیه و از سوی دیگر، فرصت حضور عالمان و طلاب علوم دینی برای ترویج معارف رضوی و پیشبرد امور دینی و فرهنگی زیارت، از مهم‌ترین مأموریت‌های آستان قدس رضوی است.

این نمونه در کنار موارد مشابه، فهرستی از اقدامات مشترک را نشان می‌دهد که با هم‌افزایی هر دو مجموعه و خدمات متقابل به یکدیگر قدرت اثرگذاری هر یک از آن‌ها را بیشتر کند. دارالعلم دوره علمی فعال و اثرگذاری بود که با تشکیل کارگروه مشترک حوزه و آستان و اجرای موفق توانست برای مدیران هر دو مجموعه الگویی برای ادامه مسیر همکاری‌ها ترسیم کند.

نشاط علمی تابستانه

مدرسه تابستانه با حضور ۵۰ استاد در حوزه‌های مختلف علوم دینی در قالب سه مدرسه فقه و اصول، فلسفه و کلام و ادبیات و تفسیر و شرکت ۵۰۰ نفر از علم‌آموزان برتر سطوح عالی (۳۵۰ نفر از برادران و ۱۵۰ نفر از خواهران) با امکانات دانشگاه علوم اسلامی رضوی و در محیط خاطره‌انگیز مدرسه علمیه میرزا جعفر همراه با نشست‌ها و گردهای علمی و طلبگی در حیاط مدرسه و برگزاری دروس اخلاق فرصت جذاب علمی و تربیتی بود که در دو هفته برگزاری این برنامه فراهم آمد.

تأکید برخی استادان بر این بود که مدت برنامه از دو هفته به دو ماه افزایش یابد تا محیط تابستانی مشهد و فرصت‌های مطالعاتی و علمی آن بیش از پیش برای استادان و طلاب سراسر کشور آماده شود؛ هم‌زیارت و هم‌امکان مذاکرات علمی. هم‌فال و هم‌تماشا ...

مدرسه تابستانه با حضور ۵۰ استاد
در حوزه‌های مختلف علوم دینی
با شرکت ۵۰۰ نفر از علم‌آموزان برتر
سطوح عالی (۳۵۰ نفر از برادران و
۱۵۰ نفر از خواهران) با نشست‌ها و
گردهای علمی و طلبگی در حیاط
مدرسه و برگزاری دروس اخلاق
فرصت جذاب علمی و تربیتی بود
که در دو هفته برگزاری این برنامه
فراهم آمد.

فصل اول

به روایت اساتید

در فصل نخست، از استادان مدرسه تابستانی دارالعلم، درباره این رویداد علمی، آموزشی و فرهنگی جویا شدیم. چند گزارش هم از دیدارهای اعضای کارگروه علمی و اجرایی مشترک حوزه علمیه خراسان و آستان قدس رضوی با علمای حوزه در این فصل آمده است.

چراغ راه

اقتضای تعطیلی در تابستان وجود ندارد

من فقط یک جمله‌ای عرض بکنم برای دوستانی که اینجا تشریف دارند، به خصوص برادران و خواهران جوانی که اهل زحمت کشیدن و کار کردن و دنبال کردن هستند. خب عادت شده است که تابستان‌ها درس‌ها تعطیل بشود. حالا اینجاها گرما هم آنچنانی نیست که الزام بکند به اینکه درس تعطیل بشود؛ حالا یک وقت‌هایی یک جاهایی مثلاً فرض کنید که تابستان خیلی گرم می‌شود؛ اما الان با این شرایط امروز، واقعا اقتضای تعطیلی در تابستان وجود ندارد. لکن حالا بنا بر این هست و تعطیل می‌کنند درس‌ها را در تابستان که ما هم تبعاً تعطیل می‌کنیم درس را. لکن درس تعطیل است؛ کار فقهی شما، به خصوص جوان‌ها نباید تعطیل بشود؛ یعنی بروید برنامه تعریف کنید برای خودتان. حالا ممکن است دو ماه، سه ماه، کمتر، بیشتر این بحث‌ها نباشد، اما شما در این مدت واقعاً برنامه تعریف کنید. حیف است دوره جوانی و دوره کار و با این نیازی که کشور و آینده ما به مباحث فقهی عمیق و فضلی دقیق و عمیق دارد، به نظر من کار را متوقف نکنند. حالا آنهایی که دنبال تحقیق و درس و کار هستند، حتماً برنامه‌ریزی کنند و کار برای خودشان تعریف کنند.

بیانات در انتهای جلسه درس خارج فقه

۱۳۹۲/۳/۶

حضور حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در مدرسه میرزا جعفر و افتتاحیه دانشگاه علوم اسلامی رضوی - مرداد ۱۳۶۳

امروز خوشبختانه مدیریت حوزه برای اجرای سیاست های مهم در آن، حضور فعالی دارد و برای سیاستگذاری هم «شورای عالی حوزه» وجود دارد. ولی باید عرض کنم: اگر دیگران همکاری نکنند، مدیریت به تنهایی نمی تواند معجزه کند. باید همکاری وجود داشته باشد. طلبه ها، اساتید، فضلا، مجتهدین و مراجع معظم - اعلی الله مقامهم - باید همکاری کنند تا مدیریت بتواند کار کند. اگر اعتقاد به همکاری نباشد، کاری پیش نخواهد رفت.

آن بخش دوم که عرض کردم و مربوط به خود شما فضلاء جوان و طلاب است، این است که از هر فرصتی برای یاد گرفتن و آموختن استفاده کنید. شما در یک فصل طلایی قرار دارید. کسانی که برای آموختن، از سنین جوانی (یعنی حدود شانزده - هفده و هجده سالگی) دوران طلبگی را آغاز می کنند، تا حدود بیست سال، یک فرصت طلایی و تکرار نشدنی دارند. اگر انسان بخواهد بیاموزد، باید در این مدت یاد بگیرد. این بزرگانی که ملاحظه می کنید، مهمترین تحقیقات و اساسی ترین فکرها و کارهایشان در این دوران بوده است، یا مایه اش را در این دوران به دست آورده و بعد از آن استفاده کرده اند. این دوران، دوران بسیار مهمی است. اگر شخصی این دوران را به بی کاری، کم کاری، بی توجهی و بیهودگی - در محیط درس یا خارج آن - صرف کند، خسارت بزرگی به او وارد شده است.

بیانات در دیدار جمعی از روحانیون

۱۳۷۴/۰۹/۱۶

حوزه، نقش زیادی در جلوگیری از اتلاف وقت طلبه دارد

از این فضای معنوی، مواریث و یادگارهای معنوی ای که در این فضا انباشته است، استفاده کنید. مرحوم سید حسین رضوی، از همین آستان مقدسه و از علمای اوایل قرن چهاردهم است که از حالاتش نقل می کنند، مثلاً در قنوت نماز وتر، دعای «ابی حمزه» را از ابتدا تا انتها می خوانده است! چنین عابدان و زاهدانی را این حوزه تربیت کرده است. من از بزرگان حوزه خواهش می کنم، درس اخلاق و تهذیب را برای جوانان مستعد، روشن و نورانی - که در این حوزه فراوان هستند - جدی بگیرند. پس، نکته اول مغتنم شمردن این فضا، جوانی، فراغت و نورانیتی است که بحمدالله در شما وجود دارد، و این فرصت پایه همه چیز است. نکته دوم راکه باز مربوط به همین ویژگی هاست و باید به شما عزیزان عرض کنم، اغتنام فرصت برای کسب علم و مجهز شدن به سلاح فکری است. استعدادها نباید در این حوزه هدر برود. البته، این قضیه دو بخش دارد: یک بخش آن مربوط به نظام حوزه است و بخش دیگر به خود طلبه مربوط می شود. نظام حوزه، نقش زیادی در جلوگیری از اتلاف وقت طلبه دارد. کتاب درسی خوب، نظام آموزشی درست و منطقی، فرصت های آموزشی مناسب، قرار دادن صحیح و منطقی درس ها در کنار هم - که همین، جزو نظام آموزشی است - کم کردن تعطیلات حوزه و مسائلی از این قبیل به مسئولان و گردانندگان امور حوزه مربوط می شود.

تولیت آستان قدس رضوی هدف از پشتیبانی طرح تابستانی را تبیین کرد؛

احیای جایگاه علمی حوزه در سایه عالم آل محمد علیه السلام

تولیت آستان قدس رضوی، هفته نخست تیر ماه ۱۴۰۲، پیش از آغاز به کار مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، طی دیدار با اعضای کارگروه اجرایی مشترک حوزه علمیه خراسان و آستان قدس رضوی برای این مدرسه تابستانی، در جهت کیفیت بخشی آن توصیه هایی ارائه کرد. حجت الاسلام والمسلمین احمد مروی، در سخنانش از جمله بر استقلال حوزه علمیه خراسان، ضرورت ایجاد نشاط علمی، تعامل با سایر حوزه های علمیه و اهتمام در برگزاری با کیفیت مدرسه تابستانی تاکید کرد.

منحصربه‌فرد است. این رویکرد خیلی معنا دارد و مسئولیت ما را زیاد می‌کند. نباید ساده و بدون تحلیل از کنار چنین موضوعی بگذریم.

تأکید بزرگان بر تقویت حوزه علمیه مشهد

در دیدارهایی که با برخی از بزرگان حوزه علمیه داشتیم، تأکید داشتند که مبدا حوزه علمیه مشهد با آن سابقه علمی درخشان و علما و استادان نامدار، دچار افت علمی و تحصیلی شود. بعضی از علما و فضلا، این ایراد را مطرح می‌کنند که چرا باید حوزه علمیه مشهد تابستان تعطیل باشد؟ در گذشته، تابستان‌ها، همه از قم به خاطر وضعیت اقلیمی خاصی که دارد، به مشهد می‌آمدند و درس و بحث را ادامه می‌دادند. در سفر به عتبات، محضر آیت‌الله العظمی سیستانی مشرف شدم. ایشان هم بر سابقه حوزه علمیه مشهد تأکید داشتند و بخش مهمی از صحبت‌شان در این دیدار به این موضوع مهم اختصاص یافت و توصیه به حفظ و رونق حوزه داشتند. این موضوع، بار مسئولیت ما را سنگین‌تر می‌کند. حوزه‌ای که در کنار مضجع شریف عالم‌آل محمد علیه السلام قرار دارد، باید از هر نظر شایسته این نام مبارک باشد.

کار آستان قدس حمایت و پشتیبانی است

نکته مهم دیگر مربوط به ورود آستان قدس رضوی به این طرح است. در حکم مقام معظم رهبری برای این جانب به منظور خدمت در مسئولیت تولیت آستان قدس، فرازی بر حمایت و پشتیبانی آستان قدس از حوزه علمیه تأکید دارد؛ اما معنای این پشتیبانی، این نیست که در کنار حوزه علمیه مشهد، حوزه علمیه دیگری با مدیریت متفاوت و موازی درست کنیم؛ ابداً چنین چیزی نیست. محور و سُکان حوزه علمیه مشهد در دست مدیریت حوزه است؛ به هیچ عنوان، برنامه ما مدیریت و تصدی‌گری در حوزه علمیه

ابتدا از زحمات عزیزانی که کار برگزاری مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر امام رضا علیه السلام را مدیریت کرده‌اند، سپاسگزاری می‌کنم. حوزه علمیه مشهد، سابقه‌ای دیرینه در برابر حوزه علمیه قم دارد که با همه عظمتش، به تازگی صد ساله شده است؛ منظوم قرار دادن دو حوزه در برابر هم نیست، بلکه توجه به سابقه طولانی حوزه علمیه مشهد است. یک بار در محضر آیت‌الله جوادی آملی بودم. ایشان می‌فرمود که مرحوم سید بحر العلوم برای آموختن فلسفه نزد سید مهدی اصفهانی به مشهد مشرف شد. روزگاری طلاب و فضلا برای آموختن فلسفه و علوم دیگر به مشهد می‌آمدند. حوزه علمیه مشهد در ادبیات با وجود استادانی مانند مرحوم ادیب اول و ادیب دوم، گل همه مدارس بود. در مباحث دیگر هم همین‌طور؛ حوزه علمیه مشهد کم‌عالم و فاضل تربیت نکرده و به عالم اسلام تقدیم نکرده است. مقام معظم رهبری هم به این حوزه دیرپا عنایتی ویژه دارند. ایشان می‌توانستند بعد از درگذشت مرحوم آیت‌الله واعظ طبسی، شورایی برای مدیریت حوزه علمیه مشهد تعیین نکنند تا حوزه علمیه مشهد هم مانند حوزه علمیه تهران یا دیگر شهرها زیر نظر حوزه علمیه قم فعالیت کند، اما معظم‌له چنین نکردند. در دوران حیات آیت‌الله طبسی برخی می‌گفتند حضرت آقا رعایت حال ایشان را می‌کنند و نمی‌خواهند حوزه علمیه مشهد زیر نظر حوزه علمیه قم باشد؛ اما بعد از رحلت آیت‌الله طبسی، رهبر معظم انقلاب شورای مدیریت حوزه علمیه مشهد را تعیین فرمودند و معلوم شد اگر معظم‌له به این حوزه نگاه مستقل دارند، ناشی از رودربایستی و تعارف نیست، بلکه به این مسئله اعتقاد ویژه دارند. ایشان حتی برای حوزه علمیه قم هم این کار را نکردند؛ آنجا جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، افرادی را برای شورا انتخاب و به مراجع معظم معرفی می‌کند و حضرت آقا هم به عنوان یکی از مراجع نظر می‌دهند؛ بنابراین، رویکرد معظم‌له درباره حوزه علمیه مشهد

نیست. اگر طرحی هم داشته باشیم، به مدیریت محترم حوزه علمیه ارائه می‌کنیم تا درباره آن تصمیم بگیرند. الان اجرای طرح بر عهده دانشگاه علوم اسلامی رضوی است؛ قطعاً این انجام مسئولیت، با نظر مدیریت حوزه علمیه انجام شده و مدیریت محترم، مأموریت اجرای این طرح را به دانشگاه واگذار کرده است. این اقدام ارتباطی به نظر تولیت ندارد. از طرف دیگر، این انجام مأموریت از سوی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، به معنای تغییر ریل‌گذاری و سیاست‌های تعیین شده برای دانشگاه نیست و این برنامه، نباید برنامه‌های دانشگاه را تحت الشعاع قرار بدهد. وقتی دانشگاه انجام این مأموریت را پذیرفته، لابد توانایی و ظرفیت آن را داشته است که از طرح مورد تأیید مدیریت حوزه علمیه حمایت کند.

هدف از این طرح چیست؟

پیشنهاد می‌کنم کار را جدی بگیرید. قطعاً در سال نخست اجرای طرح، اشکالاتی وجود خواهد داشت. هدف طرح باید این باشد که حوزه علمیه مشهد به اعتبار هم‌جواری با حرم مطهر رضوی، جایگاه علمی خود را در محافل پیدا کند و استادان برجسته و طلاب علاقه‌مند شناسایی شوند. همین‌طور فرصت‌هایی ایجاد کنیم تا طلاب فاضل مشهدی را هم بشناسیم و اگر این افراد در جاهایی نیاز به کمک دارند، حمایت و پشتیبانی کنیم. باید از طلبه با استعداد و درس‌خوان که قابلیت رشد دارد و می‌تواند در آینده عالم و فقیه باشد و به دین خدمت کند، حمایت کرد. برای ارتقای کیفیت طرح، از نظرات خود طلبه‌ها هم استفاده کنید؛ هم در ابتدای کار نظر آن‌ها را بخواهید و هم در پایان کار. نظرات استادان را بگیرید و جمع‌بندی کنید؛ طوری که ان‌شاء... در سال آینده، به جای دو هفته، بتوانیم دو ماه برنامه داشته باشیم و این کار مقدمه‌ای برای توسعه بیشتر طرح و گسترش آن در طول سال باشد.

قطعاً در سال نخست اجرای طرح، اشکالاتی وجود خواهد داشت. هدف طرح باید این باشد که حوزه علمیه مشهد به اعتبار هم‌جواری با حرم مطهر رضوی، جایگاه علمی خود را در محافل پیدا کند و استادان برجسته و طلاب علاقه‌مند شناسایی شوند

تقویت همکاری‌های مشترک و نشاط علمی

باید همکاری با همه حوزه‌های علمیه به‌ویژه حوزه علمیه قم را استمرار ببخشیم. چه اشکالی دارد استادان حوزه علمیه قم، یک هفته در مشهد تدریس کنند و هم‌زمان، تدریس آن‌ها از طریق فضای مجازی و به صورت برخط، در اختیار طلاب قمی قرار بگیرد و برعکس، استادان مشهدی هم برای تدریس به قم بروند. برای طلاب با استعداد در گروه‌های ۱۰۰ و ۱۵۰ نفری، اردوهای آموزشی در قم برگزار کنیم؛ به این ترتیب، می‌شود در حوزه علمیه مشهد شور و نشاط علمی ایجاد کرد. قصد ندارم زحمات پیشینیان را انکار کنم؛ برای حوزه علمیه مشهد زحمات بسیاری کشیده شده است و ما همه آن زحمات را ارج می‌نهم، اما الان حوزه علمیه مشهد آن شور و نشاطی را که باید داشته باشد، ندارد. این موضوع را چند سال قبل به آقایان عرض کردم. آن زمان آقای رئیسی تولیت آستان قدس رضوی بود. به من گفت که بیا و این مباحث

شیخ عبدالکریم حائری را ببینید؛ رضاخان در برابر او بود. شیخ چه خون دل‌هایی خورد تا حوزه علمیه قم رونق بگیرد و برپا بماند. در همین حوزه، امام خمینی علیه السلام پرورش یافت و رمز موفقیت امثال شیخ طوسی و شیخ عبدالکریم اخلاص بود.

وضعیت ما از نظر امکانات، اصلاً با آن دوران و شرایطی که گفتم، قابل مقایسه نیست؛ بنابراین، باید خروجی ما صد برابر آن‌ها باشد. این‌ها موضوعاتی است که باید آسیب‌شناسی شونده و برای رفع مشکلات و موانع بکوشیم.

لزوم مشورت و مطالعات هدفمند

باید بدانید که می‌خواهید حوزه علمیه مشهد را به کجا برسانید و باید چه سازوکاری تعریف کنید. اندیشمندان را دعوت کنید تا نظراتشان را ارائه کنند. جلسه بگذارید. کمیته علمی تشکیل دهید و با خروجی این فعالیت‌ها، چشم‌انداز ۲۰، ۳۰ و حتی ۵۰ ساله حوزه علمیه را بنویسید. از افراد صاحب علم در این عرصه بهره ببرید. آستان قدس هم کمک و پشتیبانی می‌کند. در این شرایط، حجت بر ما تمام است و نباید غفلت کنیم. در مشورت و کمک گرفتن از افراد، سعه صدر داشته باشید. خیلی از آسیب‌ها، ناشی از کم‌صبری، تنگ‌نظری، حسادت و سوءظن است. باید حواسمان باشد که به این امور آلوده نشویم. گاهی انتقادات تند می‌شود. مراقب باشید از کوره در نروید. خسته نشوید. تحمل کنید. حواستان باشد که دنبال حذف نروید؛ زندگی علمای بزرگ ما همین بوده است؛ نه حذف کردند، نه از کوره در رفتند، تحمل کردند. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، برترین آفریده خداوند، کم‌اذیت و آزار دید؛ با صبوری و سعه صدر، کار هدایت بشر را پیش برد. باید به این مسئله توجه ویژه داشته باشیم. خداوند بر توفیقات شما بیفزاید.

را در شورا مطرح کن. آدمم و به آقایان عرض کردم. یکی از اعضای شورای عالی حوزه در آن جلسه و در پاسخ به ایراد من که شاید آن را درست بیان نکرده بودم، فرمود: نه آقا! حوزه مشهد بزرگانی دارد و سپس از علمای نامدار حوزه مشهد و از جمله مقام معظم رهبری نام برد. عرض کردم که شما با این سخن، در واقع عرض بنده را تأیید می‌کنید. من می‌گویم حوزه علمیه مشهد با این سابقه و جایگاه، الان شور و نشاط لازم را ندارد و این خوب نیست. حوزه علمیه مشهد قابلیت بالایی دارد که می‌تواند ولی فقیه تربیت کند؛ ولی الان در کجای کار هستیم؟ بحث علمی البته در محافل طلبگی هست، اما خروجی آن کجاست؟ چرا اینجا خبری از کتاب و مجله مؤثر نیست؟ اصلاً چرا حوزه علمیه مشهد کتاب سال نداشته باشد؟ مقاله‌های برتر نداشته باشد؟ جشنواره تولیدات علمی طلاب نداشته باشد؟ باید روی دلیل این مسائل کار و آن‌ها را برطرف کرد.

از «سیره سلف صالح» بهره بگیرید

در این مسیر ممکن است که با موانع مختلفی روبه‌رو شوید، این نباید شما را دلسرد کند. این کار را شیرین‌ترین کار دنیا بدانید؛ اصلاً به آن نگاه کارمندی نداشته باشید که اگر چنین باشد، کار خراب می‌شود. تاریخ حوزه علمیه نشان می‌دهد آن‌هایی موفق بودند که با اخلاص و پشتکار به میدان آمدند و با توکل بر خدا، کارهای بزرگ انجام دادند. شیخ طوسی را ببینید، هرچه در بغداد داشت نابود شد. کتابخانه، محل تدریس و خانه و زندگی او را از بین بردند؛ آن هم در شرایطی که علمای شیعه در تنگناهای سیاسی و اقتصادی جدی قرار داشتند؛ اما شیخ، با اراده محکم و توکل بر خداوند و عنایات امام زمان علیه السلام، راهی نجف شد؛ شهری که هنوز آباد نبود و کاری کرد کارستان. برکاتش افزون از شمار و هنوز جاری است.

حجت الاسلام والمسلمین
علی خیاط، مدیر حوزه علمیّه
خراسان تشریح کرد:

الگوی موفق همکاری و همدلی

تبلیغ و مبلغ پروری هم از کانون‌های اصلی بوده و جایگاه خطبای خراسان همواره مورد توجه بوده است. در کلام، تفسیر و علوم عقلی نیز در دوره‌هایی رشد چشمگیری داشته است. به علاوه، اینکه در علوم حدیث هم بزرگانی همچون شیخ حر عاملی در این حوزه فعال بوده‌اند که در حرم مطهر نیز مدفون هستند. در نگاه کلی، می‌توان گفت این حوزه در مقاطعی از تاریخ حوزه اول و در دورانی به‌عنوان حوزه دوم جهان تشیع به‌شمار می‌آمده است.

فصل جدیدی در حوزه علمی خراسان

فصل جدیدی در حوزه علمی خراسان پس از انقلاب اسلامی به‌ویژه در دوره اخیر پس از صدور حکم مقام معظم رهبری برای اعضای جدید شورای عالی حوزه علمی خراسان رقم خورد که آن را به‌عنوان حوزه‌ای مستقل تثبیت کرد. ایشان در حکم انتصاب‌شان، مطالباتی را برای این حوزه بیان فرمودند. از طرفی نیز بیانات متعدد و پیشین ایشان، همچنین بیانات امام بزرگوار و دیگر مراجع در جهت ضرورت ایجاد تحول برای حوزه‌های علمی سبب شد، حوزه خراسان سند چشم‌انداز خود را ذیل بیانات امامین انقلاب، بیانیه گام دوم انقلاب و اسناد علمی کشور برای افق ۱۴۱۷ ترسیم کند. از جمله مسائلی که در برنامه تحولی مد نظر قرار گرفته، تحول در بخش آموزش است که ان شاء... به‌زودی به مرحله اجرا درخواهد آمد. در حوزه تبلیغ هم که مقام معظم رهبری به‌تازگی بر آن تاکید کردند، برنامه‌ریزی‌های ویژه‌ای تدارک دیده‌ایم.

در واقع، در بخش طراحی اسناد و چشم‌انداز، مسیر را طی کرده و وارد برنامه‌های عملیاتی شده‌ایم که امیدواریم در سال‌های نه چندان دور شاهد برکات و آثار اجرای این برنامه‌ها باشیم.

حوزه علمی خراسان به برکت مضجع نورانی عالم آل محمد، حضرت رضا (ع) از دیرباز محل آمد و شد بزرگان، علما و طلاب علوم دینی بوده است. پس از دوران حضور حضرت رضا (ع) در مرو که توسط ایشان با طرح مباحث و مناظرات، فضای علمی برجسته‌ای ایجاد شد، اولین نشانه‌های علمی در این دیار در قرن چهارم با املائی بخشی از امالی مرحوم شیخ صدوق در کنار مضجع نورانی آقا علی بن موسی الرضا (ع) مشاهده می‌شود. همچنین در سفرنامه‌های برخی مورخان نیز به جریان علم‌آموزی، دانش‌اندوزی و فعالیت‌هایی همچون سماع حدیث در کنار این بقعه مبارک اشاره شده است.

شاید از حدود قرن هفتم، نخستین نشانه‌های وجود مدارس علمی در حرم مطهر رضوی پدید آمد که البته فعالیت‌های علمی در دوران مختلف تاریخی در این بخش همواره با قبض و بسط‌هایی همراه بوده است. این حوزه در مواردی دچار اوج شده و در مواردی رو به افول بوده است و هر زمان که شخصیت بزرگی در حوزه خراسان رحل اقامت افکنده، اوج این حوزه را می‌بینیم و زمان‌هایی هم از اوج فاصله گرفته است. با این همه، جریان علمی در این حدود هزار سال هیچ‌گاه در آن متوقف و تعطیل نشده است.

خراسان؛ مهد ادبا و مبلغان

برخی دانش‌ها و مهارت‌ها در حوزه علمی خراسان جایگاه ویژه‌ای داشته و شأن مرجعیت به خود گرفته است. برای نمونه، در سده‌ها و دوره‌های اخیر، این حوزه به‌عنوان مرجع تحصیل ادبیات عرب بوده است؛ اغلب بزرگانی که برخی از آن‌ها اکنون شرف حضور دارند و بلکه یک نسل قبل از آن‌ها نوعاً سابقه تحصیل در این بخش حوزه علمی خراسان را دارند. همچنین حوزه خراسان در موضوع

است که با برپایی این مدرسه میان حوزه‌های علمیه با حضور استادان و فراگیران حوزه‌های علمیه مختلف کشور رقم می‌خورد.

دارالعلم به مثابه الگوی موفق همکاری

برگزاری مدرسه تَابِستانی «دارالعلم»، دارای دو بازوی مهم اجرایی بود؛ حوزه علمیه خراسان و دیگری آستان قدس رضوی که بی‌شک می‌توان از همراهی و همدلی این دو به‌عنوان الگوی موفق همکاری یاد کرد. طبیعتاً هر فعالیتی با نقص‌ها و کاستی‌هایی نیز همراه است، اما معتقدم برگزاری این مدرسه تَابِستانی از جمله فعالیت‌های علمی، آموزشی و فرهنگی کم‌نقص بود که در سایه این همکاری صورت گرفت. ان‌شاء... امیدواریم با آسیب‌شناسی، بتوانیم آن را در دوره‌های آینده، بهتر و قوی‌تری اجرا کنیم.

مدرسه تَابِستانی، تعطیلات را مدیریت می‌کند

یکی از اقدامات مثبت و ارزشمندی که از تَابِستان ۱۴۰۱ کلید خورد و امسال به‌طور جدی دنبال شد، اجرای طرح مدرسه تَابِستانی «دارالعلم» طلاب در حرم مطهر رضوی بود. ما چاره‌ای جز این نداریم که به سمت و سوی مدیریت تعطیلات برویم؛ اینکه یک استاد یا طلبه حدود سه ماه از جریان مطالعه و تحصیل دور باشد، چندان پسندیده نیست. از این‌رو، مدرسه تَابِستانی چند مزیت مهم در پی دارد: ابتدا مدیریت بخشی از دوره تعطیلات است و دوم مباحثی است که در آن مورد توجه قرار می‌گیرد و عمدتاً موضوعاتی است که طلاب در عین نیاز، اما در طول سال تحصیلی به آن نمی‌پردازند؛ بنابراین مدرسه تَابِستانی تلاش می‌کند، این دو بخش را در دستور کار خود قرار دهد. نکته سوم، بستر و فضای تعاملی

آیت... العظمی سبحانی با اشاره به سابقه رونق دروس حوزه در حرم مطهر رضوی؛

مرکزیت دروس حوزه علمی خراسان باید در حرم مطهر امام رضا علیه السلام باشد

آیت... العظمی جعفر سبحانی، از مراجع عظام تقلید گفت: باید تلاش کرد که جلوه‌های حوزه علمی و روحانیت در حرم مطهر رضوی و اطراف آن نمود بیشتری یابد و مرکزیت دروس حوزوی همچون گذشته به حرم مطهر امام رضا علیه السلام بازگردد. این مرجع عالی قدر در دیدار اعضای کارگروه مدرسه علمی تابتستانی حرم مطهر رضوی ضمن ابراز خرسندی از تدارک طرح دارالعلم و مدرسه تابتستانی طلاب منتخب کشور، گفت: در گذشته به واسطه مدارس که در حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام فعال بود، این آستان مقدس محل برگزاری بسیاری از درس‌ها و مرکز آمد و شد طلاب بود. حتی شب‌ها در مسجد گوهرشاد درس خارج برپا می‌شد، پس از آن دوران، به دلایل مختلف شرایط ایجاد کرد که این مدارس به‌گونه‌ای دیگر باشد، ولی باید تلاش کرد به همان حالت قبلی بازگردد.

طرح مدرسهٔ تابستانه برای طلاب مستعد باشد

آیت... العظمی سبحانی در ادامه رهنمودهایش به اعضای کارگروه مدرسهٔ علمیهٔ تابستانی حرم مطهر رضوی، بر ضرورت شناسایی طلاب مستعد و نخبه تاکید و تشریح کرد: این برنامهٔ تابستانهٔ علمی بسیار خوب است منتها باید طلبه‌ها را برای حضور در آن برگزید و تلاش کرد که طلاب مستعد و نخبه در آن شرکت کنند.

این مرجع عالی‌قدر در خصوص اهمیت شناسایی طلاب نخبه و تدارک برنامه‌های ویژهٔ علمی برای آن‌ها، گفت: ما در مدارس بین طلاب، استعدادهای فوق‌العاده فراوانی داریم که اگر حوزه برایشان برنامه نداشته باشد، دچار خسران می‌شود. من بارها بر این امر تاکید کردم که باید طلاب مستعد و نابغه را شناسایی و برایشان برنامه تحصیلی ویژه طراحی کنیم، چراکه افراد عادی صرفاً می‌توانند مطالب را بیان کنند، اما آنان که قادرند تولید اندیشه کنند، همین طلاب مستعد هستند.

آیت... العظمی سبحانی در این باره با نقل ماجرای تاریخی، گفت: محقق اردبیلی وقتی با دو جوان مستعد و کوشا به نام‌های ابومنصور حسن بن زین‌الدین و سیدمحمد موسوی عاملی که از لبنان به نجف و درس وی آمده بودند، مواجه شد، برای آن دو درس و بحث ویژه و شرایط خاص علمی فراهم کرد که همین تدبیر محقق اردبیلی باعث شد در اندک زمانی شیخ حسن کتاب مهم «معالم الاصول» و سیدحسن نیز کتاب ارزشمند «مدارک» را نوشتند.

آیت... العظمی سبحانی با اشاره به طرح برگزاری مدرسهٔ تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، گفت: این اقدامی بسیار خوب و ارزشمند است که فعالیت‌های حوزوی در کنار مرقد مطهر امام هشتم علیه السلام باشد و مردم بتوانند علما، مراجع و استادان را در حرم مطهر و در میان خودشان ببینند.

این فقیه برجستهٔ جهان اسلام در این باره تاکید کرد: اینکه مدارس علمیه در نقاط دیگر باشد، منافاتی با مرکزیت دروس حوزه در حرم مطهر ندارد؛ بنابراین باید جلوهٔ حوزه و مدارس علمیه و طلاب اطراف حرم باشد، حتی نباید اجازه داد در اطراف حرم ساختمان‌های چند طبقه (مرتفع) احداث شود.

این مرجع عالی‌قدر شیعه همچنین دربارهٔ سابقهٔ مرکزیت دروس حوزه در حرم مطهر رضوی، گفت: من در سال‌های حدود ۱۳۳۰ یک ماه رمضان را در مدرسهٔ میرزاجعفر بودم و در مدرسهٔ پریزاد و دیگر مدارس حرم رفت و آمد می‌کردم. آن موقع به این دلیل که مرکزیت حوزه در حرم مطهر بود، طلبه‌ها را اغلب اوقات در مسجد گوهرشاد می‌دیدم. اکنون در قم هم این مسئله به دلیل اشتباهاتی که صورت گرفته، کم‌رنگ شده است و مدرسهٔ فیضیه آن مرکزیت علمی سابق را ندارد، ولی بنا شده است که همچون سابق برنامه‌ریزی بشود تا مرکزیت به فیضیه و حرم مطهر برگردد، چراکه حتی از وسط زبان هم بازگشتن، خود یک نفع است.

آیتا... رجبعلی رضازاده در دیدار اعضای کارگروه مدرسهٔ تابستانی مطرح کرد:

امیدوار به رونق دروس حوزه در حرم مطهر رضوی

وی ادامه داد: امروزه از حضور افرادی نظیر مرحوم آیتا... میلانی محروم هستیم، اما امیدواریم با اجرای صحیح و مداوم طرح مدرسهٔ تابستانهٔ «دارالعلم» همچون گذشته شاهد بازگشت رونق به حوزه‌های علمیه این بارگاه نورانی باشیم.

عضو شورای عالی حوزهٔ علمیهٔ خراسان، این اعتکاف علمی را ایدهٔ ارزشمندی برای بهره‌گیری علمی از حضور استادان برجستهٔ حوزه‌های علمیه سراسر کشور و رونق بخشی به مرکزیت حوزهٔ علمیهٔ خراسان در حرم مطهر رضوی دانست و گفت: امروزه مسئلهٔ اجتهاد اهمیت ویژه‌ای دارد. از همین رو، توصیه می‌کنم که استادان در بخشی از این اعتکاف علمی به تدریس درس خارج مجتهد پرور بپردازند.

فقیه عالی‌قدر و استاد برجستهٔ خارج فقه حوزهٔ علمیهٔ خراسان با تمجید از طرح مدرسهٔ تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، اظهار امیدواری کرد که با برپایی مدرسهٔ تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، دروس حوزوی در این حرم مطهر همچون گذشته رونق یابد.

آیتا... رجبعلی رضازاده پیش از آغاز به کار مدرسهٔ تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، در دیدار اعضای کارگروه این مدرسه، با اشاره به حوزهٔ درس مرحوم آیتا... سیدمحمدهادی میلانی در دوران حیات‌شان در شبستان‌های مسجد گوهرشاد حرم مطهر امام رضا (ع) و حضور پرشور طلاب در این دروس، اظهار کرد: تدریس عالمانی همچون مرحوم آیتا... میلانی در مدارس علمیهٔ حرم مطهر رضوی در دوران گذشته باعث رونق علمی حوزه شده بود.

آیت... سید جعفر سیدان مطرح کرد:

مدرسه تابستانی حرم امام رضا علیه السلام؛

تحقق اجتماع علمی موثر

مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر امام رضا علیه السلام مرداد ۱۴۰۲ در بخش کلام و فلسفه، میزبان حوزه درس ارزشمند استاد آیت... سید جعفر سیدان بود. این استاد برجسته کلام و معارف حوزه علمیه خراسان در این گفتار ضمن تمجید از برگزاری مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی به پیشینه دروس حوزه در مسجد گوهرشاد حرم مطهر اشاره و تشریح می‌کند: «بند حدود ۱۰ سال محضر فقیه و مرجع عالی قدر آیت... سید محمد هادی میلانی در مسجد گوهرشاد درس فقه و اصول را دریافتم و دیگر علما نیز در شبستان‌ها و ایوان‌های مختلف این مسجد درس‌هایی ارائه می‌کردند.»

تحقق اجتماع علمی

دربارهٔ مدرسهٔ تابستانی دارالعلم طلاب در حرم مطهر امام رضا علیه السلام که طی دو هفته با همکاری آستان قدس رضوی و حوزهٔ علمیه خراسان برگزار شد، باید گفت تدارک برنامهٔ علمی در اوقات فراغت تابستان که استادان و فضلاء نخبه و علاقه‌مندان به مسائل علمی از حوزه‌های علمیه مختلف کشور در آن گرد هم آمدند، اقدام بسیار ارزشمندی است. یکی از تاکیدات مهم دین مبین اسلام این است که افراد در جهت مسائل علمی کوشا باشند و از هر فرصتی در مسیر برنامه‌های مختلف فقهی، اعتقادی، اصولی، ادبی و... بهره‌مند شوند تا رشد علوم اسلامی در جامعه تحقق یابد.

مدرسهٔ تابستانی دارالعلم نیز در همین راستا هدفش این است که اجتماع علمی موثر تحقق یابد و افراد مختلف و استادان گوناگون و محصلان کوشا بیشتر این توفیق را پیدا کنند که در جوار مرقد پاک حضرت رضا علیه السلام و حرم مطهر ایشان به تحصیل علم و دانش بپردازند.

یکی از تاکیدات مهم دین مبین اسلام این است که افراد در جهت مسائل علمی کوشا باشند و از هر فرصتی در مسیر برنامه‌های مختلف فقهی، اعتقادی، اصولی، ادبی و... بهره‌مند شوند تا رشد علوم اسلامی در جامعه تحقق یابد.

گوهرنهاد در سال‌های دور

در گذشته نیز شاهد بودیم که شخصیت‌های مختلفی در مسجد گوهرشاد حرم مطهر به تدریس می‌پرداختند و بیشتر درس‌های مهم به همت علمای بزرگ در این مسجد ارائه می‌شد.

بنده حدود ۱۰ سال محضر آیت‌ا... میلانی در مسجد گوهرشاد درس فقه و اصول را دریافتم و دیگر علما نیز در شبستان‌ها و ایوان‌های مختلف این مسجد درس‌هایی ارائه می‌کردند و در واقع، احیای دین در این مرکز نورانی انجام می‌گرفت.

اکنون نیز عده‌ای مشغول تحصیل و علم‌آموزی هستند و هرچه این برنامه‌ها با کیفیت بیشتری برگزار شود، آثار بهتری خواهد داشت. امیدواریم این مدرسه هرچه بیشتر بتواند موثر باشد و درس‌ها و دیگر برنامه‌های حوزوی نیز در فضای حرم مطهر امام رضا علیه السلام رونق بیشتری یابد. پیشنهاد می‌کنم تمامی برنامه‌ریزی‌ها در این مسیر با رضایت پروردگار، مکتب وحی و اسلام مقدس و بیانات حضرات معصومین علیهم السلام توأم باشد و از این آموزه‌ها هرچه بیشتر استفاده شود. امیدواریم این‌گونه برنامه‌ها تداوم یابد و نتیجه‌اش نیز به عموم مردم و جامعه برسد. بی‌شک وقتی حوزهٔ علمیه فعال شود و دروس و مباحث آن مرتبط با مردم و کاربردی باشد، طبیعی است که برای عموم جامعه مفید خواهد بود.

آیتا... مصطفی اشرفی شاهرودی :

مطهری وار در رفع شبهات همت کنید

آیتا... مصطفی اشرفی شاهرودی پیش از آغاز به کار مدرسهٔ تابستانی، در دیدار اعضای کارگروه این مدرسه بر افزایش مدت زمان برگزاری این اعتکاف علمی از دو هفته به یک ماه با هدف بهره‌مندی حداکثری طلاب از مباحث و اندوخته‌های علمی تاکید کرد.

فقیه برجسته و استاد خارج فقه حوزه علمیه خراسان بر لزوم افزایش مدت زمان برگزاری مدرسه تابتستانی طلاب در حرم مطهر رضوی تاکید کرد و گفت: لازم است در این طرح علمی از استادان خبره، بانگیزه و دغدغه مند در شناسایی و رفع شبهات دینی بهره‌گیری شود.

آیت‌ا... مصطفی اشرفی شاهرودی پیش از آغاز به کار مدرسه تابتستانی، در دیدار اعضای کارگروه این مدرسه بر افزایش مدت زمان برگزاری این اعتکاف علمی از دو هفته به یک ماه با هدف بهره‌مندی حداکثری طلاب از مباحث و اندوخته‌های علمی تاکید کرد و گفت: افزایش مدت زمان این دوره علمی علاوه بر افزودن به دانش‌های تخصصی طلاب، موجب مطرح و نهادینه شدن این طرح در دیگر حوزه‌های علمی کشور می‌شود.

با الگوگیری از کوشش‌ها و مبارزات علمی آیت‌ا... شهید مرتضی مطهری در برابر جریان‌های التقاطی و با بررسی‌های میدانی و تحقیقی عمیق، در تدارک و طراحی دوره‌های علمی با محوریت شناسایی مبدأ شبهات کنونی جامعه و پاسخگویی به اندیشه‌های منتقدان دینی در جامعه باشید تا ان شاء... بتوانید دین را در عصر کنونی در مقابل انحرافات و هجمه‌های دشمنان حفظ کنید

وی با اشاره به اینکه طرح مدرسه تابتستانی «دارالعلم» ایده بسیار خوبی برای بهینه‌سازی اوقات فراغت طلاب و استادان حوزه‌های علمیه است، توصیه کرد: با الگوگیری از کوشش‌ها و مبارزات علمی آیت‌ا... شهید مرتضی مطهری در برابر جریان‌های التقاطی و با بررسی‌های میدانی و تحقیقی عمیق، در تدارک و طراحی دوره‌های علمی با محوریت شناسایی مبدأ شبهات کنونی جامعه و پاسخگویی به اندیشه‌های منتقدان دینی در جامعه باشید تا ان شاء... بتوانید دین را در عصر کنونی در مقابل انحرافات و هجمه‌های دشمنان حفظ کنید.

استاد خارج فقه حوزه علمیه مشهد با تاکید بر اینکه دروس و مباحث طراحی شده برای ارائه استادان به طلاب باید با هدف پاسخگویی به شبهات و مسائل روز جامعه باشد، افزود: برگزاری دوره‌ها و گردهم‌آیی‌های علمی همچون مدرسه تابتستانی

«دارالعلم» در حرم مطهر عالم آل محمد ﷺ خوب و ارزشمند است و در این دوره‌ها شبهات طلاب در قالب پرسش و پاسخ مرتفع می‌شود و این مصداق بارز عمل به تکلیف الهی است که مسلماً برعهده روحانیت است.

آیت‌ا... اشرفی شاهرودی خاطرنشان کرد: لزوماً در این دوره علمی از حضور استادان توانمند، با دانش و تجربه در شناسایی و رفع شبهات دینی بهره‌گیری شود تا ان شاء... شاهد خروجی ارزشمند و قابل قبولی باشیم.

آیتا... محمد مهدی شبزنده دار وجوه «عالم آل محمد علیه السلام» بودن امام رضا علیه السلام را تبیین کرد

یک جهان معترف به عالم آل محمد علیه السلام

● سید صادق غفوریان

آیتا... محمد مهدی شبزنده دار از استادان مطرح درس خارج فقه و اصول حوزه علمیه قم، عضو فقهای شورای نگهبان و رئیس مجمع مشورتی فقهی این شورا است که در مدرسه تاپستانی «دارالعلم» در بخش فقه و اصول مبحث «حدود شرعی حجاب بانوان» را ارائه کرد. این فقیه عالی قدر در این گفت‌وگو وجوه «عالم آل محمد علیه السلام» بودن امام رضا علیه السلام را تبیین می‌کند.

پاسخ فرمود؛ برای یهودی، تورات خواند، برای مسیحی انجیل و همین طور بقیه حاضران در مجلس که سوالاتی طرح و پاسخش را دریافت کردند. این اتفاق باعث شد که علم امام رضا علیه السلام برای همه روشن شود و همه عالم معترف به علم امام علیه السلام شوند. البته اگر دیگر امامان علیهم السلام هم در آن جلسه بودند، این اتفاق می افتاد، چون همان طور که اشاره شد، علم ائمه علیهم السلام یکی است.

علاقه مندییم با یکی از خدمات کمتر شنیده شده عالم آل محمد علیه السلام هم بیشتر آشنا شویم و آن تصحیح کتاب‌های روایی توسط امام رضا علیه السلام است. لطفاً در این باره توضیحاتی ارائه بفرمایید.

یکی از خدمات ارزشمند و مهم امام رضا علیه السلام به علوم اسلامی، پالایش کتب روّات است. رسم روّات این بود که خدمت ائمه علیهم السلام می رسیدند، چه در جلسات خصوصی و چه عمومی و بعد مطالبی را که در آن مجلس می شنیدند، ثبت و ضبط می کردند. گاه پیش می آمد که امام علیه السلام، خود فرمان کتابت صادر می فرمود. مثلاً درباره کتاب «توحید مفضل» داریم که وجود مقدس امام صادق علیه السلام، به مفضل امر فرمود که قلم و دوات بیاور و آنچه را می گویم ثبت کن. خیلی از روّات این طور عمل می کردند و به این ترتیب، کتاب‌هایی تولید شد که به آن‌ها «اصول اربعمائه» می گوئیم که برای طلاب ارجمند آشناست. گاهی پیش می آمد که فردی در یکی از جلسات درس ائمه علیهم السلام حاضر نبود. روز بعد می آمد و به یکی از حاضران روز قبل مثلاً به زراره می گفت که یادداشت‌هایش را بدهد تا او هم بتواند نسخه برداری کند. این افراد که درصد نسخه برداری برمی آمدند، گاهی افراد درستی نبودند و گاه از خودشان چیزی به آن دفتر

جناب استاد، یکی از القاب امام رضا علیه السلام، «عالم آل محمد علیه السلام» است. با عنایت به اینکه ائمه علیهم السلام از منظر «علم» تفاوتی باهم ندارند و از طرفی، بخش مهم معارف و آموزه‌های دینی و تراث شیعی از امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام به دست ما رسیده است، توضیح بفرمایید که دلیل اختصاص این لقب به حضرت ثامن الحجج علیه السلام چیست؟

همان طور که اشاره کردید، ائمه علیهم السلام از نظر علم تفاوتی باهم ندارند و بیشتر علوم اسلامی هم از امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام به دست ما رسیده است؛ اما تفاوتی که باعث می شود لقب «عالم آل محمد علیهم السلام» به امام رضا علیه السلام اختصاص یابد این است که آشکار شدن علم آن دو امام بزرگوار منطقه‌ای بود و آشکار شدن علم امام رضا علیه السلام، جنبه جهانی پیدا کرد و همه گروه‌ها و فرق و ادیان به این نکته معترف شدند. می دانید که مأمون، علیه اللعنه، مجلسی با حضور بزرگان ادیان و نحله‌های فکری برپا کرده بود که طبق روایتی حدود چهار هزار نفر در آن شرکت کردند. هدف از برگزاری نشست به ظاهر علمی، تخریب وجهه امام رضا علیه السلام نزد مردم و شرکت‌کنندگان بود. حتی گزارشی داریم مبنی بر اینکه مأمون به شرکت‌کنندگان دستور داد که بعد از ورود امام علیه السلام به مجلس که ظاهراً در باغی بزرگ برپا شده بود، به آن حضرت اعتنا نکنند و احترام نگذارند، اما قضیه برعکس شد. بعد از ورود امام رضا علیه السلام، نه فقط همه جمعیت به احترام امام علیه السلام از جا برخاستند، بلکه ناگاه سکوت فراگیری در آنجا حاکم شد و حتی پزندگان نیز از خواندن و تولید صدا بازماندند. در پی این اتفاق، جلسه بحث و مناظره برپا شد و امام رضا علیه السلام به سوالات پیروان ادیان با استفاده از منابع علمی خود آن‌ها

اضافه یا از آن کم می‌کردند. یکی از کارهای بسیار مهم حضرت ثامن الائمه علیه السلام این بود که کتاب‌های راوی‌ها را از چنین تحریفاتی پالایش فرمود و این از خدمات بسیار بزرگ آن حضرت به جهان اسلام است.

حضرت عالی در این دوره از استادان مدرسه «دارالعلم» بودید که امسال در جوار بارگاه ملکوتی حضرت امام رضا علیه السلام و برای تقویت جایگاه حوزه علمیه مشهد و فرصت دادن به طلاب اهل تحقیق و توانمند برگزار شد. لطفاً دیدگاه خودتان را درباره این طرح، ضرورت‌ها و نکاتی که باید در برگزاری چنین طرح‌هایی مد نظر قرار گیرد، بیان فرمایید.

تأسیس مدارس علمیه در کنار مراقد ائمه علیهم السلام و ترویج علوم اسلامی در این اماکن مقدس از همان قرون اولیه رقم خورد. مثلاً شیخ طوسی کنار مرقد شریف امیرمؤمنان علیه السلام حوزه علمیه نجف را تأسیس کرد؛ همین‌طور در دیگر مراقد، مثلاً در کاظمین، مشهد مقدس هم چنین بود. طبعاً وقتی امام علیه السلام بازگوکننده، توضیح‌دهنده و مبین وحی در تمام ابعاد آن است، برای کسانی که ورثه آن‌ها هستند و می‌خواهند در مسیر مقدس‌شان گام بردارند، علوم آن‌ها را ترویج کنند، در جوار مراقد شریفه بودن، موقعیتی بی‌نظیر ایجاد می‌کند؛ هم فضای علمی به وجود می‌آورد، هم طلاب و استادان از روح مطهر و عنایات ائمه علیهم السلام استمداد می‌جویند. علاوه بر این، وقتی مردم برای زیارت به این مراقد مشرف می‌شوند، با چهره‌هایی مواجه خواهند شد که لباس علم بر تن دارند و توضیح‌دهنده و ترویج‌کننده علوم اهل بیت علیهم السلام هستند و اگر سوالات یا شبهاتی وجود داشته باشد، در مقام پاسخگویی برمی‌آیند؛ بنابراین، چنین مکان‌هایی از هر حیث برای شکل‌گیری حوزه‌های علمیه مناسب است و اهداف مختلف در آن جمع می‌شود. نفس همین قضیه که مراجع تقلید در این مراقد مطهر حضور دارند و علاوه بر درس و بحث، اقامه جماعت دارند و در دسترس مردم هستند، برکات فراوانی دارد. زائران درمی‌یابند که سازمان و نهادی وجود دارد که متکفل تحقق آرمان‌های ائمه علیهم السلام و مفسر کتاب خدا و فرمایش‌های امامان علیهم السلام است. یکی از سیاست‌هایی که شاید از روی غفلت رایج شده، همین دسترسی عموم به محافل درسی حوزوی است؛ به خصوص حوزه‌هایی که در مجاورت مراقد مطهر فعال هستند. من این را هم در قم دیده‌ام و هم در مشهد. خب، قبلاً این‌گونه نبود. یادم هست

یادم هست آن زمان‌ها درس مرحوم آیت‌ا... میلانی در مسجد گوهرشاد برقرار بود. من هنوز طلبه سطح بودم و خارج فقه نمی‌خواندم، امامی رفتم و پای این درس می‌نشستم و در حد خودم بهره می‌بردم یا در همین مدرسه میرزا جعفر، مرحوم آیت‌ا... میرزاعلی فلسفی تدریس می‌کرد و مرحوم آیت‌ا... مروارید اقامه جماعت داشت؛ آن‌ها هم چه نماز پرشکوه و بامعنویتی و همه هم می‌توانستند شرکت کنند

یکی از کارهای بسیار مهم حضرت
 ثامن الائمه علیه السلام این بود که
 کتاب‌های روّات را از تحریفات
 پلایش فرمود و این از خدمات
 بسیار بزرگ آن حضرت به جهان
 اسلام است

آن زمان‌ها که به مشهد مشرف
 می‌شدیم، درس مرحوم آیت‌ا...
 میلانی در مسجد گوهرشاد
 برقرار بود. من هنوز طلبه سطح
 بودم و خارج فقه نمی‌خواندم،
 اما می‌رفتم و پای این درس
 می‌نشستم و در حد خودم بهره
 می‌بردیم یا در همین مدرسه
 میرزا جعفر، مرحوم آیت‌ا...
 میرزا علی فلسفی تدریس می‌کرد
 و مرحوم آیت‌ا... مروراید اقامه
 جماعت داشت؛ آن هم چه

نماز پرشکوه و بامعنوی و همه هم می‌توانستند شرکت کنند؛ هر
 کسی می‌توانست وارد مدرسه شود و پای درس بنشیند. خود من،
 زمانی که لمعه می‌خواندم، یک بار وارد مدرسه میرزا جعفر شدم و
 دیدم در مسجد مدرسه، سیدی خوش لباس و باهویت مشغول
 تدریس است و «رسائل‌الجديدة» درس می‌دهد. بعد فهمیدم که
 ایشان حضرت آیت‌ا... خامنه‌ای، حفظه‌ا... هستند. این ارتباطات
 و برگزاری این جلسات درس مهم است و خوب است که همه به
 آن دسترسی داشته باشند. بنده امیدوارم که به فضل پروردگار، این
 محفل ترقی پیدا کند و برای عالم اسلام و بلکه عالم بشریت، مفید
 واقع شود.

حجت الاسلام والمسلمین استاد مهدی زمانی فرد مطرح کرد:

۲ مزیت مهم مدرسه تابستانی

حجت الاسلام والمسلمین استاد مهدی زمانی فرد، از استادان برجسته علوم عقلی، دروس خارج فقه و اصول و تفسیر حوزه علمیّه خراسان است که در مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی بخش دروس القایی مبحث «کلام جدید» را ارائه کرد. ایشان درباره برپایی مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی دو ویژگی مهم را برشمردند که مرور می‌کنیم.

غنی‌سازی اوقات تعطیلات تابستانی

تعطیلی دروس رسمی، معمولاً زمینه برای فضای درس‌های جنبی همچون درایه، رجال یا برخی قواعد فقهیه که در ایام درسی امکان برگزاری آن نبوده، مهیا می‌شده است؛ بنابراین برپایی مدرسه تابستانی دارالعلم، مزیتی مهم و بهینه برای غنی‌سازی اوقات تعطیلات تابستانی می‌تواند باشد که نسبتاً طولانی هم است.

درباره مدرسه تابستانی طلاب سراسر کشور در حرم مطهر رضوی که به‌منظور بهره‌برداری هرچه بیشتر اوقات تابستانی طلاب انجام شد، می‌توان چند نکته و ویژگی را بیان کرد:
اول: بهره‌مندی از اوقات فراغت و تعطیلات است؛ البته این امر سابقه‌ای طولانی در حوزه‌های علمیه دارد به‌گونه‌ای که در ایام

در مدرسهٔ تابستانی
دارالعلم، تنوع دروس
و مباحث شامل علوم
نقلی و عقلی، ادبیات،
تفسیر، فقه و اصول
که ارائه شد، بسیار
چشمگیر و جذاب بود

برکات مجاورت تربت پاک و مقدس عالم آل محمد ﷺ

دوم: مدرسهٔ تابستانی که به نام دارالعلم برگزار شد، مزیت همجواری با بارگاه منور حضرت علی بن موسی الرضا ﷺ را دارد. مجاورت با این تربت پاک و مقدس از چند جهت برای طلاب مفید است؛ ابتدا از جنبهٔ معنوی و استمداد از روح منور آن حضرت. ثانیاً از آن جهت که حضرت امام هشتم، عالم آل محمد ﷺ هستند، پیوندی میان طلاب علوم دینی با عالم آل رسول ﷺ، خود موجب برکات فراوانی خواهد بود. همان طور که بزرگان نیز اهتمام بسیاری بر برپایی درس‌ها، مباحث و تاسیس حوزه‌های علمیه در مجاورت مشاهد مشرفه، همچون نجف اشرف، کربلای معلی، کاظمین، سامرا، مشهد و قم داشتند.

در حوزهٔ علمیهٔ خراسان که سابقهٔ دیرینه‌ای دارد، مدارس متعدد و شاید بیش از ۱۰ مدرسه در مجاورت و متصل به حرم مطهر و برخی با فاصله‌ای بسیار کم از حرم مطهر فعال بوده و علما و فقهای بزرگی در این مدارس از جمله حضرات آیات عظام میلانی، نهبوندی، قزوینی و ... حوزهٔ درس داشته‌اند.

تنوع درس‌ها در مدرسهٔ تابستانی دارالعلم چشمگیر است

در مدرسهٔ تابستانی دارالعلم، تنوع دروس و مباحث شامل علوم نقلی و عقلی، ادبیات، تفسیر، فقه و اصول که ارائه شد، بسیار چشمگیر و جذاب بود و از آنجا که طلاب و استادان نخبه‌ای برای حضور در این دوره جذب شدند، بی‌شک بر غنای درس‌ها و مباحث افزود.

بنده در این دوره، عهده‌دار ارائه مباحثی در حوزهٔ کلام جدید بودم که از دانش‌های مهم و تاثیرگذار در علوم اسلامی است. با توجه به طرح موضوعات جدید و به روز، کلام جدید می‌تواند پاسخگوی بسیاری از شبهاتی باشد که در داخل و خارج از جهان اسلام مطرح می‌شود. به طور قطع، فراگیری کلام جدید به عنوان یکی از علوم جدید برای بسیاری از فضلا، نخبگان و استادان در مسیر فعالیت‌های دینی، تبلیغی و به ویژه در امر «جهاد تبیین» که مورد تاکید مقام معظم رهبری است، می‌تواند راهگشا باشد.

آیتا... احمد مبلغی:

دارالعلم می تواند چراغ راه باشد

آیتا... احمد مبلغی، فقیه و استاد برجسته دروس خارج فقه و اصول، عضو مجلس خبرگان رهبری و رئیس مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی است. وی در مدرسه تابستانی، به عنوان یکی از استادان دروس القایی در بخش فقه و اصول، مبحث «روش شناسی اجتهاد» را ارائه کرد. در این گفت و گو از استاد مبلغی، ضرورت طرح درس «روش شناسی اجتهاد»، آمد و شد استادان و طلاب در فضاهای درسی حرم های مطهر و ... را جویا شدیم. وی معتقد است، مدرسه تابستانی دارالعلم به واسطه موضوعاتی که در آن ارائه شد، می تواند به مثابه چراغ راه برای طلاب باشد.

اجتهادی بر اساس فایده مندی، انضباط و سرعت بیشتری به مسیر خود ادامه دهد. همچنین خطاب پذیری در اجتهاد کمتر و امکان توسعه اجتهاد در مسائل مستحدثه بیشتر می شود؛ بنابراین امروز نیازمندیم که به روش شناسی اجتهاد به عنوان درس اصلی توجه کنیم.

جا دارد از مسئولان مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی تشکر کنیم که در محتوای آموزشی به این مبحث توجه کردند. ضمن اینکه معتقدیم، درس روش شناسی اجتهاد باید به متن

جناب استاد مبلغی، حضرت عالی در این دوره، مبحث «روش شناسی اجتهاد» را ارائه کردید. ابتدا درباره اهمیت و ضرورت طرح این مبحث بفرمایید.

هر علمی روشی دارد که این روش باید شناخته شود. اگر ما روش آن علم را نشناسیم، بسیاری از فرصت های آموزشی و پژوهشی را از دست می دهیم. موضوعی که در مدرسه فقه و اصول این دوره از مدرسه تابستانی تعیین شد، «روش شناسی اجتهاد» بود. این بحث از جهات گوناگون اهمیت دارد از جمله اینکه باعث می شود حرکت

نوعی آمیختگی معنویت و درس همیشه در خاطرات استادان و حوزه‌های علمیه مشهد، نجف و قم وجود دارد که وجود مقدس حرم‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) نوعی منبع تغذیه و محور بوده است. اگر در تاریخ هم نظری بیفکنیم، تمامی حوزه‌های علمیه مهم همواره در جوار حرم‌های مطهر اهل بیت (علیهم‌السلام) شکل گرفته‌اند؛ بنابراین حرم‌های مطهر نقش بی‌بدیلی در شکل‌گیری مدارس دینی داشته‌اند. موضوع دوم در این باره، زمینه و بستری است که این حرم‌های مطهر در تزریق معنویت به محصل و حوزه‌ی درسی ایفا می‌کنند. در واقع، یک طلبه‌ی دروس دینی، همواره نیاز دارد که در مسیر خود از حیث معنوی به منبع تغذیه‌کننده و انرژی‌افزایی تمسک بجوید. نکته‌ی سوم هم این است که فقه ما چون پس از پیامبر عالی‌قدر اسلام بر مبنای مبانی و روایات اهل بیت عصمت و طهارت بوده، این حرم‌های مقدس خواه ناخواه نوعی تمرکز و محوریت هرچه بیشتر در ساحت این حضرات (ع) فراهم می‌آورند. درالعلم، چنانچه بخواهد این مسیر را توسعه دهد، به نظر باید برنامه‌های آموزشی خود را هدفمندتر دنبال کند. برای نمونه، اگر موضوع «حجاب» را در دستور کار خود قرار می‌دهد به این معناست که مدرسه به سمت و سوی مسئله مهم اجتماعی حرکت کرده است و الزاماً در برنامه‌ریزی آموزشی باید به موضوعات اجتماعی توجه کند. اگر در آن مبحث روش‌شناسی اجتهاد مطرح می‌شود، باید در پی آن تمهیداتی طراحی شود که تحقیقات روش‌شناسی یا مجله داخلی و حتی ایجاد یک ماده‌ی درسی در روش‌شناسی را در دستور کار خود قرار دهد. برای نمونه، اگر سیره عقلا در اجتهاد را مطرح می‌کند باید بتواند این موضوع را به محتوایی برای ماده‌ی درسی تبدیل کند که سیره عقلا چه کاربردها و کارکردهایی دارد. در واقع، مهم است که این مدرسه روش و موضوعات آموزشی خود را هدفمند و کارکردگرا دنبال کند.

دروس اصلی حوزه وارد شود، چراکه اگر فقه بخواهد، با دنیای پرمشغله، پیچیده و درهم‌تنیده کنونی مواجه شود، چاره‌ای جز آشنایی عمیق حوزه‌های علمیه با روش‌شناسی فقه و اجتهاد نیست. در واقع، این علم باید به تخصص تبدیل شود تا بتوانیم از فواید و محاسن آن بهتر و بیشتر بهره‌مند شویم.

■ **مواجهه‌ی استادان و فضلالی شرکت‌کننده در این درس چگونه بود؟**

بر اساس آنچه در این حدود ۱۰ روز دیدیم، استقبال فضلالی محترم حاضر در درس از مباحث، خوب بود و از پرسش‌ها و مسائلی که در درس و پس از درس مطرح شد، نشان می‌داد که این مسئله برایشان موضوعیت دارد.

■ **جناب آقای مبلغی، حضرت‌عالی از دیگر مباحثی هم که در این دوره‌ی مدرسه‌ی تابستانی ارائه شد، آگاه هستید. علاقه‌مندیم دیدگاه‌تان را درباره‌ی موضوعات و جلسات آموزشی این مدرسه بدانیم.**

مدرسه‌ی تابستانی طلاب در حرم رضوی، از نظر نشست‌هایی که تدارک دید، ابتکار ارزشمندی به خرج داد. این نشست‌ها و موضوعات می‌تواند از زوایای گوناگون چراغ راهی برای مسیر پیش روی طلاب، فضلا و مدارس علمیه باشد، چراکه مباحث و دروسی که در این مدرسه ارائه شد، تجربیات، راه‌ها و اندیشه‌های جدیدی برای شرکت‌کنندگان مهیا می‌کند و به‌طور قطع، سال تحصیلی پیش رویشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

■ **یکی از موضوعات مهم در برپایی مدرسه‌ی تابستانی طلاب، بهره‌مندی طلاب از فضای معنوی حرم مطهر امام رضا (علیه‌السلام) است. در تاریخ حوزه‌ها و مدارس علمیه نیز به همجواری با حرم‌های مطهر همواره توجه شده است. دیدگاه شما از این منظر چیست؟**

آیت... غلامرضا فیاضی درباره
مدرسه تابستانه مطرح کرد:

جایی برای گفت‌وگو درباره مسائل اختلافی

آیت... غلامرضا فیاضی از استادان سطوح عالی فقه، اصول، تفسیر و فلسفه در حوزه علمیه قم، نماینده مردم شریف استان خراسان شمالی در مجلس خبرگان رهبری و از استادان مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی بود که در بخش فلسفه و کلام مباحث معرفه النفس فلسفی را ارائه کرد.

استاد فیاضی در این گفت‌وگو، تشکیل مدرسه تابستانی به همت آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان را اقدامی ارزشمند دانست که ضمن بهره‌مندی شرکت‌کنندگان از فضای معنوی حرم مطهر رضوی، زمینه و بستر گفت‌وگو میان استادان و طلاب را فراهم کرد. این استاد برجسته فلسفه در آغاز کلام خود می‌گوید: از خدای متعال سپاسگزارم که به بنده این لطف و عنایت را عطا فرمود که در سایه امام هشتم علیه السلام در خدمت استادان ارجمند و فضیلتی محترم شرکت‌کننده در این مدرسه تابستانی باشم.

مدرسه تابستانه، استادان از حوزه‌های علمیه مختلف به این مدرسه دعوت شدند و در خصوص مطالبی که به آن اشراف دارند با یکدیگر به تبادل نظر پرداختند که این خود اقدامی مهم و بزرگ است.

در واقع، در این دو هفته مدرسه تابستانی به دلیل زمان اندک آن، ممکن است استاد و شرکت‌کننده به اندازه لازم رشد علمی نیابد، اما مهم‌ترین مزیت این دوره به دلیل موضوعاتی که در آن مطرح می‌شود، این است که شرکت‌کنندگان بیشتر متوجه مواردی می‌شوند که ممکن است طی سال تحصیلی به آن توجه

مدرسه تابستانی گامی در جهت ایجاد تعامل و گفت‌وگو

آیت... فیاضی در بیان محاسن برپایی این مدرسه تابستانی در حرم مطهر رضوی می‌گوید: از مواردی که اکنون کمتر در حوزه‌های علمیه به آن پرداخته می‌شود، گفت‌وگو درباره مسائل مورد اختلاف است. در واقع، استادان و فضیلتی حوزه باید در مباحث و مسائلی که مورد اختلاف نظر است، جلسه تشکیل دهند و با دیگران که نظرشان متفاوت است در حضور شاگردان‌شان بحث و تبادل نظر کنند. این اقدام مشترک در برگزاری مدرسه تابستانی استادان و فضلا برای اولین بار کار بسیار بزرگ و ارزشمندی است. در این

ایمان و عمل صالح ارزش ذاتی دارد و اگر کسی در سایه علم، ایمان و تعبدش به احکام الهی و پایبندی به وظایف دینی افزایش یافت، ارزش دارد و این نورانیت اهل بیت علیهم السلام و یاد و ذکر آن‌ها به انسان

روح ایمان و تقوا می‌دهد و توجه حضرت باعث می‌شود طلبه شرایط دیگری در مقام ایمان و اعمالش پیدا کند. این از برکاتی است که خداوند به طلاب عطا کرده تا محل تحصیلشان در جوار مراقد ائمه اطهار علیهم السلام باشد و زمان ائمه علیهم السلام نیز در کنار رسول اکرم صلی الله علیه و آله همین راه را طی می‌کردند.

آیت... میلانی آن عالم فرزانه

استاد فیاضی خاطره‌ای از گذشته‌های حوزه علمیه خراسان برایمان نقل می‌کنند و می‌گویند: یکی از بهترین خاطرات بنده ملاقات با حضرت آیت... میلانی است. ایشان شخصیتی بودند که در دوره مبارزات انقلاب که هر کس رساله امام را داشت به زندان می‌افتاد، اما ایشان آن رساله را چاپ و توزیع می‌کردند. آیت... میلانی عالم فرزانه و صالحی بودند که اگرچه خودشان مرجع بودند، ولی رساله امام را در منزل خودشان چاپ می‌کردند و به دست مردم می‌رساندند.

نداشته‌اند. از این‌رو، تحرک و جهشی در استادان پدید خواهد آمد که قطعاً می‌توانند در آینده آن را به شاگردان خود نیز منتقل کنند.

جایی که امام علیه السلام حضور دارد، قطعه‌ای از بهشت است

آیت... فیاضی با اشاره به مزیت هم‌جواری مدرسه تابستانی طلاب با حرم مطهر امام رضا علیه السلام، آن را از دیگر ویژگی‌های برگزاری این مدرسه می‌داند و می‌افزاید: ما معتقدیم که امام علیه السلام همواره زنده هستند، همان‌گونه که در اذن دخول می‌خوانیم ائمه علیهم السلام زنده هستند و کسانی که چشم باطن‌شان باز است، وقتی پا در حرم مطهر می‌نهند با سلام‌شان، حضرت را با چشم دل زیارت می‌کنند. قطعاً جایی که امام حضور دارد، قطعه‌ای از بهشت و متبرک به نورانیت و صفای دیگری است. طلبه‌ای که در جوار مراقد مطهر امیرالمومنین علیه السلام، سیدالشهدا علیه السلام، امام هشتم علیه السلام، عسکریین علیهم السلام و بقیه حضرات ائمه اطهار علیهم السلام در عین اینکه با علم، مدرسه و استاد سر و کار دارد، مشمول نورانیت حضور اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام نیز قرار می‌گیرد؛ از همین‌رو، این نورانیت باعث می‌شود مطالب را روشن‌تر و بهتر دریافت کند. ضمن اینکه همین امر تأثیر فراوانی بر افزایش توان روحی طلاب و استادان می‌گذارد.

علم ارزش ذاتی ندارد

استاد فیاضی البته لازمه علم‌آموزی را عمل به آن می‌داند و با بیان اینکه علم ارزش ذاتی ندارد، به حدیثی اشاره می‌کند: از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند بعد از انبیا و اوصیای الهی بهترین و بدترین خلق خدا کیست؟ رسول اکرم صلی الله علیه و آله پاسخ دادند: «بهترین مردم، عالم صالح و بدترین آن‌ها عالم فاسق است.»

حجت الاسلام والمسلمین
استاد حمید درایتی:

دارالعلم همچنان کشوری برگزار شود

حجت الاسلام والمسلمین حمید درایتی از استادان برجستهٔ درس خارج فقه و اصول و عضو کمیسیون آموزش حوزهٔ علمیهٔ خراسان است. استاد درایتی در مدرسهٔ تابستانی حرم مطهر رضوی در بخش دروس القایی مدرسهٔ فقه و اصول، مبحث «نقش سیرهٔ عقلا در استنباط احکام شرعی» را ارائه کرد. وی معتقد است اگر در تابستان برای طلاب برنامه‌ریزی آموزشی نشود، ممکن است نتوان از اوقات فراغت استفادهٔ مطلوب کرد. استاد درایتی دربارهٔ مدرسهٔ تابستانی «دارالعلم» هم معتقد است که این مدرسه در سال‌های آینده همچنان باید بر اجرای کشوری آن تمرکز کند.

■ جناب استاد درایتی، ابتدا بفرمایید نظرتان دربارهٔ غنی‌سازی اوقات فراغت تابستانی برای طلاب چیست؟

با توجه به اینکه تعطیلات تابستان، تعطیلاتی ممتد به حساب می‌آید، لازم است طلاب تا حد امکان فعالیت آموزشی خود را تعطیل نکنند. همچنان‌که در قدیم هم با تعطیلی دروس رسمی در تابستان، کم و بیش دروس و مباحث دیگری در ایام فراغت آن‌ها برپا می‌شده است. از این لحاظ، مدرسهٔ تابستانی طلاب می‌تواند آن سنت قدیم را احیا کند و طلاب در این مدارس و طی تابستان به مباحثی بپردازند که در طول سال تحصیلی چندان به آن توجه نمی‌شود و فراغتی برای آن وجود ندارد. این اقدام نه تنها کار خوب و ارزشمندی است، بلکه لازم و ضروری است که در تابستان با برنامه‌ریزی حساب‌شده و البته با نگاهی نسبتاً بلندمدت، زمینهٔ ارائهٔ این درس‌ها و مباحث فراهم شود. از دست‌اندرکاران این مدرسه هم که آن را با حجم وسیعی اجرا کردند که به نظر اجرای آن قرین موفقیت بود، جای تقدیر و سپاس دارد.

تفسیر و حدیث و حوزه کلام جدید نیز در فرصت تابستان و در برنامه‌هایی همچون مدرسه تابستانی باید مورد مذاقه قرار گیرد. البته چون بنای برگزاری مدرسه تابستانی طلاب که امسال با همکاری آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان به شکل کشوری بود، طبیعتاً طول دوره آن بیش از دو هفته شاید آن طور که باید مقدور نباشد، اما اگر این مدرسه ویژه طلاب مشهودی بود، می‌شد تعداد جلسات در هر مبحث را تا ۲۰ جلسه هم افزایش داد. هرچند مزیت برگزاری کشوری این مدرسه هم در نوع خود مهم است. بالاخره عزیزانی از دیگر حوزه‌ها که مشتاق زیارت و بهره‌مندی از همجواری تحصیل در جوار مضجع نورانی عالم آل محمد ﷺ هستند، این مدرسه می‌تواند به چنین اشتیاقی پاسخ دهد. به علاوه، کشوری برگزار کردن، تعامل میان استادان و طلاب حوزه‌های علمیه مختلف را در این فضا پدید می‌آورد. طلاب و فضلا می‌توانند در این فرصت ضمن بهره‌مندی از استادان دیگر حوزه‌ها، با گفت‌وگو و تعامل میان یکدیگر، خود را بسنجند و ارزیابی کنند. از این لحاظ پیشنهاد می‌کنم برای برگزاری سراسری این مدرسه در سال‌های آینده همچون امسال تاکید شود، چراکه آثار و برکات این شکل برگزاری حقیقتاً فراوان است.

■ به نظر جناب عالی اکنون می‌توان بخشی از دروس

سطح و خارج حوزه را به حرم مطهر منتقل کرد؟

به طور قطع، حرم مطهر امام رضا ﷺ معنویت ویژه و منحصر به فردی دارد که افراد این حس و حال را در بیرون از آن چندان تجربه نمی‌کنند. زمان قدیم که درس‌ها و بحث‌ها در حرم مطهر بود، این میزان تشریف و رفت و آمد زائران هم نبود، اما اکنون به دلیل تسهیل آمد و شدها و تشریف انبوه زائران، شرایط حرم مطهر امام رضا ﷺ متفاوت از گذشته شده است. اکنون برپایی دروس حوزه در حرم مطهر، الزاماتی همچون آرامش محیطی دارد که باید به آن توجه کرد.

■ سطح آموزشی طلاب شرکت‌کننده در این دوره را

چگونه ارزیابی می‌کنید؟

اغلب طلاب و فضایی که برای حضور در این مدرسه تابستانی انتخاب شدند، چون از مسیر گزینش عبور می‌کنند، عمدتاً افرادی فاضل و علاقه‌مند آموزش و پژوهش هستند؛ این را از سوالاتی که طی درس‌ها مطرح می‌کنند، می‌توان دریافت. ضمن اینکه با وجود برپایی این درس‌ها در تابستان می‌بینیم که با شور و نشاط هم برگزار می‌شود.

■ آن‌طور که شنیدیم، جناب عالی هم سال‌های

متمادی بخشی از درس‌ها را در مسجد گوهرشاد و

شبستان‌های آن فرا گرفتید.

من سال‌های متمادی در مسجد گوهرشاد در درس‌ها شرکت می‌کردم. مثلاً یکی از این درس‌ها شرح لمعه بود که محضر مرحوم استاد صالحی در یکی از شبستان‌های این مسجد می‌خواندیم. همچنین تابستان‌ها هم خیلی از مباحثه‌ها و نشست‌هایمان با دوستان طلبه در گوهرشاد بود. واقعا ما در تابستان بیکار نبودیم. در ظاهر اسمش تعطیلات تابستان بود، اما از استادان تقاضا می‌کردیم که به ویژه برای درس‌هایی که در طول سال به آن نمی‌پردازیم، از محضرشان استفاده کنیم. به طور کل اگر در تابستان برنامه و طرح آموزشی وجود نداشته باشد، اوقات طلاب ممکن است به هدر برود. ضمن اینکه فاصله‌ای که در این تعطیلات میان دوره تحصیل آن‌ها ایجاد می‌شود، گاهی سبب فراموشی مباحث خواهد شد.

■ جناب استاد درایتی، پیشنهاد جناب عالی در بخش آموزشی

این مدرسه تابستانی برای دوره‌های آینده چیست؟

معتقدم به مباحث روش‌شناسی باید در این مدارس توجه و برای سال‌های آتی نیز به آن پرداخته شود. چون به این موضوع عمدتاً در برنامه دروس رسمی توجه نمی‌شود.

همچنین مسائل مورد ابتلای حوزه فقه هم اهمیت دارد. مباحث

حجت الاسلام والمسلمین استاد محمد عشایری منفرد:

نیازمند تعاملاتی همچون دارالعلم هستیم

حجت الاسلام والمسلمین محمد عشایری منفرد، استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم و رئیس مدرسه عالی ادبیات فارسی و عربی، استادیار مجتمع زبان و فرهنگ جامعه المصطفی العالمیه قم و مدیر گروه مترجمی این جامعه است. وی در مدرسه تابستانی دارالعلم حرم مطهر رضوی، در بخش «ادبیات و تفسیر» طی چند جلسه، موضوع «نقش دانش‌های ادبی در اجتهاد» را ارائه کرد. در این گفت‌وگو، جایگاه و تاثیر برپایی فعالیت‌هایی مثل مدرسه تابستانی دارالعلم حرم مطهر رضوی را از استاد عشایری جویا شدیم.

و امتیازاتی غیر از اثرگذاری های مدرسه رسمی دارد. بی شک در این تعاملات که استادان و طلاب از حوزه ها و شهرهای گوناگون، کنار یکدیگر قرار می گیرند و با ذهن های انتقادی هم مواجه می شوند، آن قدر می تواند کارآمد باشد که حتی حوزه ها، درس ها و مدارس رسمی را هم تحت تاثیر قرار دهد؛ بنابراین، مدرسه نامرئی تحت تاثیر تغییراتی است که در مدرسه مرئی وجود دارد. معتقدم این دو مدرسه مرئی و نامرئی را باید جدی گرفت و برای جدی گرفتن، تاثیرگذاری و کارآمدی بیشتر این دو مدرسه باید تدابیری اندیشیده شود. در این میان، طبعاً مقداری وقت خالی و آزاد است و گاهی هم وقت هایی هدر می رود که برگزارکنندگان دوره نباید نگران باشند؛ زیرا در این فرصت ها حتی اگر این تعامل و گفت و گو در محور سلاقی و علایق غیرآموزشی هم باشد، باز هم ارزشمند و دارای مزیت است.

بی شک یکی از وجوه و مزیت های برپایی چنین تعاملاتی، آشنایی استادان و فضلا با اولویت های ذهنی یکدیگر به ویژه در حوزه شبیهات است، جناب عالی در این باره چه دیدگاهی دارید؟

طبیعتاً ما برای تغییر اولویت های ذهنی و اندیشه ای یکدیگر درباره اصل چالش ها و شبهات و نحوه پاسخگویی به آن ها نیازمند برپایی این گونه آموزش ها، تجمعات و گردهمایی هایی مشترک هستیم. البته در این باره مواردی همچون کنترل، برنامه ریزی و هدایت درست مدارس غیررسمی و این گردهمایی ها شرط موفقیت و اثرگذاری است. این را هم باید متذکر شد که در این برنامه ها، الزاماً نباید برای پر کردن کامل اوقات طلاب حریص بود، بلکه باید وقت هایی را هم خالی گذاشت تا زمینه تعامل، گفت و گو و هم اندیشی میان فضلا فراهم و ایجاد شود.

جناب استاد عشایری، برپایی برنامه هایی همچون مدرسه تابستانی طلاب را در ایجاد تعامل و گفت و گو

میان استادان و طلاب چه میزان موثر می دانید؟

در فضاهای علمی حوزه های علمیه، یک مدرسه مرئی و یک مدرسه نامرئی وجود دارد. در مدرسه نامرئی ذهنیت ها، گفتمان ها، اولویت ها و علاقه مندی هایی برای طلاب و استادان وجود دارد که اغلب از مدرسه و برنامه های رسمی تبعیت نمی کند و مطابقتی هم با آن ندارد. نکته مهم این است که اتفاقاً تاثیرگذاری و تعیین کنندگی مدرسه نامرئی در تمامی حوزه ها چه در خراسان، قم یا اصفهان به مراتب از مدارس رسمی بیشتر است. از سوی دیگر، هیچ راهی برای ایجاد تعامل و نزدیک کردن ذهنیت ها میان استادان و طلاب حوزه های علمیه گوناگون به هم وجود ندارد، جز اینکه آن ها را در همین فرصت ها و زمان های غیررسمی بدون برنامه های رسمی در کنار هم قرار دهیم؛ دقیقاً شبیه همین اقدامی که توسط آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان برگزاری مدرسه تابستانی دارالعلم حرم مطهر رضوی انجام شد.

به نظر حضرت عالی مهم ترین اثرگذاری برنامه ای همچون مدرسه تابستانی که شاید بتوان آن را هم نوعی «اعتکاف علمی» خواند، چیست؟

اعتکاف علمی به این معناست که طلاب و فضلا روزی سه ساعت تحصیل و سه تا چهار ساعت امکان تعامل و وقت گذرانی با هم را داشته باشند که اگر برگزارکنندگان این گونه دوره ها با دقت نظر بیشتری عمل کنند، امکان اثرگذاری نقاط قوت این برنامه ها به معنای واقعی وجود دارد، چراکه این فرصت ها مغتنم است و شرایط

حجت الاسلام والمسلمین جواد ایروانی:

دارالعلم ارزیابی دقیق شود

حجت الاسلام والمسلمین جواد ایروانی، استاد تمام دانشگاه علوم اسلامی رضوی در مدرسه تابستانی طلاب در بخش دروس القائی ادبیات و تفسیر، مبحث «بازخوانی مبانی و قواعد تفسیری با رویکرد پاسخ به شبهات قرآنی» را ارائه کرد. استاد ایروانی در این گفت و گو تاکید می کند که برای تداوم برگزاری مدرسه تابستانی طلاب، ارزیابی های دقیق صورت پذیرد تا با کم ترین نواقص به مرحله اجرا درآید.

ابتدایی طلبگی، در درس شرح لمعه مرحوم آیت ... فقیه سبزواری که هر روز حدود دو ساعت درسشان زمان می برد، در مسجد گوهرشاد شرکت می کردم. سال های بعد از آن آیت ... العظمی مکارم شیرازی هم حوزه درسی در حرم مطهر در برخی تابستان ها داشتند که مسائل مستحدثه را ارائه می کردند که حقیقتا برای ما به عنوان طلاب جوان بسیار جذاب و ارزشمند بود که می توانستیم از محضر درس مرجعی عالیقدر همچون ایشان بهره ببریم. در سال های بعد خودم نیز توفیق یافتیم در مدرسه دو درب در زمانی که فعالیت های حوزوی در آن دایر بود، برخی دروس را تدریس کردم.

■ **پیشنهاد جناب عالی برای ارتقای سطح علمی و آموزشی مدرسه تابستانی در دوره های آتی چیست؟**

به طور قطع، از برگزاری این دوره که در سطح کشوری و با همکاری آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان برگزار شد، تجربیات ارزشمند و مغتنمی حاصل شد که باید مجموعه این تجربیات و بازخوردهای آن در بخش محتوای آموزشی و پشتیبانی مورد ارزیابی قرار گیرد؛ با این روش می توان امیدوار بود که در صورت تداوم این مدرسه در سال های آتی، کاستی ها برطرف شود.

■ **برای نخستین پرسش دیدگاهتان در خصوص برگزاری مدرسه تابستانی ویژه طلاب چیست؟**

با توجه به این که در تابستان ها، مدارس علمیه، مراکز آموزشی و علمی تعطیل است، فرصت گرانبهایی از عمر و اوقات را ممکن است هدر بدهد. از سویی همه ما همواره نیازمند دانش افزایی، تقویت تعامل و درک حضور استادان مختلف هستیم. به نظرم این گونه مدارس که مهم ترین وظیفه اش غنابخشی به تعطیلات و بهره مندی بیشتر از زمان های فراغت است، در نوع خود بسیار ثمربخش و کارآمد خواهد بود. طبیعی است که در این اوقات، اگر طلاب در جریان برنامه های منسجم و نظام مند نباشند، ممکن است وقت ها و فرصت هایشان آن طور که باید مورد استفاده مطلوب قرار نگیرد.

■ **جناب عالی خودتان در سال های طلبگی در مدارس حرم مطهر تحصیل کرده اید؟**

مرحوم پدرم همیشه خاطراتش از مدارس میرزا جعفر و خیرات خان را نقل می کرد. ایشان سال های متمادی شاگردی در محضر استاد بزرگی همچون ادیب نیشابوری را درک کرده بود و خاطراتش را برایمان تعریف می کرد. بنده نیز در سال های

فصلنامه علمی

به روایت تاریخ

فصل دوم نگاهی به پیشینه حوزه علمیه کهن خراسان دارد. در این فصل، چند گزارش پژوهشی و گفت و گوهایی با استادان تاریخ اسلامی پیش روی مخاطبان قرار گرفته است. همچنین عکس های تاریخی از مرکز اسناد آستان قدس رضوی در ضمیمه گزارش ها زینت بخش صفحات شده است.

مدرسه پربیزاد در حرم مطهر رضوی

علم آموزی زیر گنبد طلا

گزارشی از تاریخ ۱۲۰۰
ساله تدریس علوم
اسلامی در روضه
منوره و اماکن متبرکه

● جواد نوائیان

اعم از تابران و نوغان، نواحی فعالیت علمی اهل سنت بوده‌اند و مراکز آموزش شیعی، بیشتر در مشهد تمرکز داشته، می‌توان نتیجه گرفت که شیخ طوسی، از پرورش یافتگان جلسات درسی است که در حرم مطهر رضوی منعقد می‌شد.

جلسات نقل روایت در حرم مطهر

این رویه در ادوار بعد، گسترش بیشتری را تجربه کرد و با افزایش جمعیتی که در اطراف حرم رضوی سکونت پیدا کردند و نیز، ساخت برخی مدارس در جوار این مکان مقدس، حضور استادان و طلاب پررنگ‌تر شد. به طوری که در ابتدای قرن ششم، مجالس روایت حدیث در جوار روضه منوره برقرار بود و بسیاری از بزرگان و نامداران شیعه، هم چون فضل بن حسن طبرسی، صاحب تفسیر «مجمع البیان» به نقل و شنیدن روایت در این مکان معنوی مشغول بودند. در یکی از اسناد «صحیفة الرضا» از قول طبرسی آمده است که وی این روایت را زیر قبه‌ای که مرقد مطهر امام رضا در آن قرار دارد، در سال ۵۰۱ ق، از عبدالمنعم قشیری استماع و اجازه روایت آن را دریافت کرده است. در دوره‌های تاریخی بعد و با شکل گرفتن تشکیلات آستان قدس رضوی، تدریس در حرم مطهر به بخشی از ساختار مدیریتی این نهاد تبدیل شد. گزارش‌های تاریخی از تعریف منصبی به نام «مُدَرِّس» در حرم امام رضا یاد می‌کنند که به احتمال زیاد از دوره تیموری برقرار شد. در عهد سلطان حسین بایقرا (از آخرین امرای تیموری و درگذشته سال ۹۱۱ ق) و با فرمان وی، یکی از سادات موسوی ساکن مشهد به نام سیدغیاث‌الدین افضل محمد بن حسن به عنوان مدرّس حرم رضوی منصوب شد. این روند، مطابق اسناد آستان قدس رضوی، در ادوار بعد

حرم مطهر امام رضا، از نخستین دهه‌های پس از شهادت ثامن الحجج، علاوه بر مکان عبادت و کسب معنویت، جایگاه تعلیم و تعلّم و کسب فضایل علمی نیز، بوده است. به گواهی اسناد محدود تاریخی، در قرن سوم هجری، گروهی از فضلا و فقها، از مذاهب مختلف اسلامی، به حرم رضوی مشرف می‌شدند و در روضه منوره آن امام همام، به تدریس می‌پرداختند. طبق گزارش مرحوم استاد عزیزا... عطاردی در کتاب «تاریخ آستان قدس رضوی»، ابوبکر خزیمه، یکی از فقهای اهل سنت در آن عصر، همراه شاگردان خود به زیارت مرقد مطهر امام رضا می‌آمد و در کنار آن مضجع شریف، به درس و بحث مشغول می‌شد. در میان علمای شیعه نیز، بزرگانی هم چون شیخ صدوق، افتخار تدریس در کنار حرم مطهر رضوی را داشته‌اند که خوشبختانه، گزارش جلسات درس و بحث شیخ، در آثاری مانند «امالی» ماندگار شده است. چنین به نظر می‌رسد که حرم رضوی، دستکم از میانه قرن چهارم به این سو، مرکزی مهم و شناخته شده در حوزه آموزش علوم اسلامی بود. گواه ما بر این مدعا، تربیت شاگردانی مبرز در این مکان مقدس، مانند شیخ الطائفه، طوسی - که رضوان خداوند بر او باد - است. می‌دانیم که شیخ طوسی، هنگام عزیمت به بغداد، تنها ۲۳ بهار از عمرش گذشته بود و توانست تنها پنج سال از محضر درس شیخ مفید برخوردار باشد؛ با این حال، نگارش شرح بر آثار استادش را در دوران حیات شیخ مفید آغاز کرد؛ این موضوع نشان می‌دهد که شیخ طوسی، پیش از ورود به بغداد، از نظر علمی در جایگاه والایی قرار داشته است. از طرفی، چون در این دوره، به غیر از مشهد، بقیه مناطق طوس،

تأثیر تدریس بر معماری حرم

مجالس درس در حرم مطهر امام رضا علیه السلام، همان طور که اشاره شد، طی قرون اولیه در روضه منوره و فضاهای اطراف آن برگزار می شد. اما در دوره های بعد، با گسترش فضای اماکن متبرکه، مکان های مشخصی را برای این کار در نظر گرفتند؛ مکان هایی مانند مدرسه بالاسر، مدرسه پایین پا، توحیدخانه، دارالسیاده و گاه نیز، شبستان و صحن مسجد جامع گوهرشاد. با این حال، برخی از کارشناسان معماری حرم رضوی، مانند مهندس دیشیدی، اعتقاد دارند که نَفَس ایجاد ایوان ها در حرم مطهر، برای برگزاری جلسات درس بوده است. طبق این نظر، سازه ایوان در حرم رضوی، مانند دیگر ساختمان های با کاربرد آموزشی - مذهبی در تاریخ ایران اسلامی، با هدف ایجاد فضایی برای تدریس ساخته می شد. در واقع ایوان، کاربری مَدْرَس داشت و استادان و مدرسان، در آن به تدریس علوم مختلف می پرداختند. فایده این کار، علاوه بر استفاده مؤثر از فضای اماکن متبرکه، امکان بهره مندی بیشتر مردم، به عنوان مستمع آزاد، از جلسات درس قابل استفاده برای عموم بود؛ درس هایی مانند تفسیر که طرفداران بسیاری داشت و مورد اقبال مستمعان فراوانی قرار می گرفت. هرچند نمی توانیم برای این دیدگاه شمول عمومی در نظر بگیریم و آن را به همه ایوان های ساخته شده در مجموعه اماکن متبرکه تسرّی دهیم، اما قدر مسلم آن است که بخشی از کاربری ایوان های ساخته شده در حرم رضوی، مطابق آنچه در برخی متون تاریخی مشاهده می کنیم، به امر تدریس اختصاص داشته است و در واقع می توان آن را به عنوان شاهدهی بر تاریخ طولانی تدریس در حرم مطهر رضوی، به رسمیت شناخت.

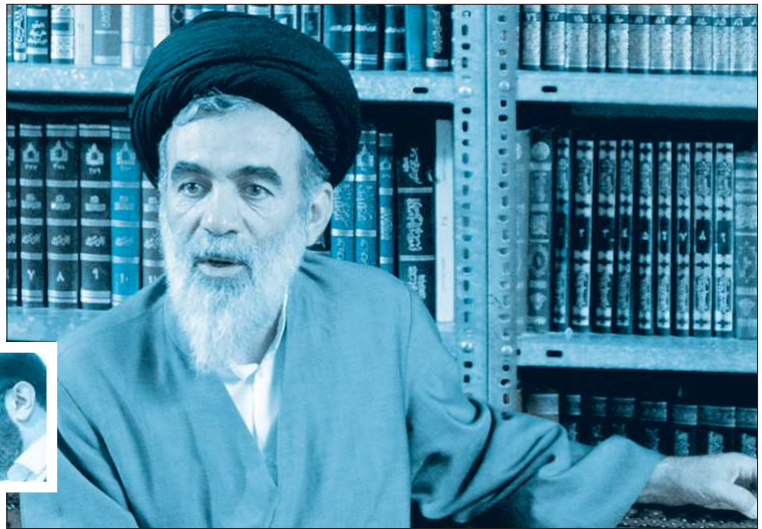
نیز، ادامه یافت. در دوره صفوی، تعداد مدرسان در آستان قدس افزایش پیدا کرد و بین ۱۵ تا ۲۰ نفر در هر دوره، به عنوان مدرّس فعالیت می کردند. مدرسان این عصر، با حکم مستقیم شاه صفوی تعیین می شدند؛ مثلاً شاه طهماسب یکم، مولانا آقا جان تبریزی را به سمت مدرّس آستانه منصوب و مأمور تدریس فقه، اصول، کلام، تفسیر و حدیث در حرم مطهر و جوار مضجع شریف رضوی کرد. بیشتر اسناد مربوط به فعالیت مدرسان در دوره صفویه، مربوط به پرداخت حقوق آنهاست؛ قدیمی ترین سندها که با شماره های ۲۷۴۹۳ و ۲۷۴۹۴ در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می شوند، مربوط به ذی القعدة سال ۱۰۰۳ ق / تیرماه ۹۷۴ ش (دوره حکومت شاه عباس یکم) و پرداخت مواجب به مولانا عبدالکاظم مدرّس است. از میان مدرسان مشهور آستان قدس که به امر تدریس در کنار روضه منوره و رواق های اطراف آن اشتغال داشتند، می توان به مولانا عبدالله شوشتری و مولانا محمد رستمدراری اشاره کرد که فرد اخیر، در یورش ازبکان به مشهد، در سال ۹۹۷ ق، به دلیل ایستادگی در برابر مهاجمان، به شهادت رسید. در دوره افشاریه، حضور مدرسان در کشیک ها تثبیت شده بود و آنها، علاوه بر مسئولیت تدریس رسمی در حرم رضوی، مأمور آموزش شرعیات به خادمان حرم نیز بودند. در طومار مشهور علیشاهی، یکی از اسناد مهم موقوفات آستان قدس در این دوره، به نام برخی مدرسان عهد افشاری بر می خوریم؛ علمایی مانند «میرزا مقیم» که وظیفه تدریس در حرم رضوی را برعهده داشتند. این روند، در دوره قاجار نیز، ادامه پیدا کرد. آخرین مدرس رسمی آستان قدس، مرحوم محمدتقی ادیب نیشابوری، مشهور به ادیب دوم (درگذشته سال ۱۳۵۵ ش) از فضایی بسیار برجسته حوزه علمیه مشهد بود.

حوزه‌های با پیشینه ۱۲۰ ساله

گفت‌وگو با آیت‌... سیداحمد حسینی
 خراسانی، عضو فقهای شورای نگهبان درباره
 سرگذشت شکل‌گیری حوزه علمی خراسان

○ جواد نوائیان رودسری

حوزه علمی خراسان در تاریخ دیرپا و هزار ساله خود، مشحون از علما و فضایی است که نقش راهبردی در ترویج معارف دین مبین و آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام ایفا کرده‌اند. بررسی این تاریخ پرافتخار، نیازمند فرصتی طولانی، مهلتی کافی و جهدی عظیم است تا شاید بتوان، وجهی از جوه عالی آن و فضیلتی از فضایل آن را بر کاغذ سفید حک و ذره‌ای از حق مطلب را ادا کرد. کوشیدیم برگی از این تاریخ پرافتخار را در گفت‌وگو با آیت‌... سیداحمد حسینی خراسانی، عضو فقهای شورای نگهبان، مجلس خبرگان رهبری و جامعه مدرسین حوزه علمی قم بیابیم.

تقریباً به مدت دو تا سه سال، به طور اعم در ایران و به طور اخص در خراسان قدیم، در مناطقی مانند سناباد، نوغان، مرو و سرخس حضور داشتند. این حضور ناشی از یک سفر آزادانه و ارادی نبود؛ حضرت را دستگاه جائر عباسی از مدینه به مرو، اشخاص کردند و هجرت امام رضا علیه‌السلام، کاملاً اجباری بود، اما مشیّت پروردگار بر این قرار داشت که آن حضرت، بحران‌ها و تهدیدها را به فرصت تبدیل کنند و چنین شد. حضرت ثامن الحجج علیه‌السلام، آن اجبار و تبعید را به فرصتی طلایی برای نشر معارف توحیدی تبدیل کردند. از مهم‌ترین اقدامات آن حضرت در تبیین آموزه‌های ناب اسلامی، مجلسی بود که با حضور اصحاب مقالات و ارباب ادیان، از اهل کتاب و غیره، در مرو برگزار شد. در این مجلس، مقام علمی خودشان را که ثبوتاً هیچ بحثی در آن نیست،

از فرصتی که در اختیار ما قرار دادید، سپاسگزارم. حوزه علمی خراسان به‌ویژه حوزه علمی مشهد مقدس حوزه‌ای است که بی‌تردید وجود و بالندگی آن، وابسته به مرقد منور رضوی است. برای تبرک جستن به آن وجود مقدس، مقدمه‌ای برای خوانندگان گرامی تشریح بفرمایید.

درباره حوزه علمی دیرپای خراسان به‌ویژه شهر مشهد می‌توان از ابعاد گوناگون سخن گفت؛ اما می‌خواهم بحث را از این نقطه آغاز کنم که آنچه سبب این اثرگذاری شد و تحولات و پیشرفت‌های گسترده‌ای را پدید آورد، در درجه اول، حضور پربرکت وجود نازنین حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام بود. آن حضرت، بین سال‌های ۲۰۱ تا ۲۰۳ قمری،

اثباتاً به رخ دانشمندان بزرگ زمانه کشیدند. همچنین امام رضا علیه السلام در دوران حضور در مرو، با تشکیل جلسات درس و ارائه بحث‌های اخلاقی، تربیتی، فقهی، تفسیری و... شرایطی را در این منطقه ایجاد کردند که در شکل‌گیری حوزه علمی خراسان طی قرن‌های بعد بسیار مؤثر بود.

■ آیا این نقش آفرینی بعد از شهادت ثامن الحجج علیه السلام نیز ادامه پیدا کرد؟

قطعاً پس از شهادت امام رضا علیه السلام نیز تداوم یافت. مدفن مطهر آن امام همام، به یکی از کانون‌های نورافشانی بزرگان علم و شخصیت‌های برجسته جهان اسلام تبدیل شد. حتی علمای بزرگی از اهل سنت که احیاناً آلوده به عناد، لجاج و تعصبات خشکی که بعدها از سوی برخی افراد کج‌اندیش پدید آمد، نبودند، به حرم مطهر رضوی توجه ویژه داشتند و برخی جلسات علمی خود را در این مکان مقدس برگزار می‌کردند. حضور گسترده دوستداران اهل بیت علیهم السلام نیز به تدریج اساس حوزه علمی بابرکت خراسان را گذاشت؛ بنابراین، باید به یاد داشته باشیم که حضور حضرت ثامن الحجج علیه السلام و بعدها، قرار گرفتن مدفن مطهر آن حضرت در منطقه، زمینه‌ساز اصلی شکل‌گیری این حوزه دیرپا و مقدس بوده است.

■ فعالیت علمای نامدار در تقویت جایگاه علمی خراسان و بعدها تأسیس حوزه‌های علمیه در شهرهای مختلف

آن، به ویژه در مشهد مقدس چه نقشی داشته است؟

خراسان بزرگ، علمای بنامی داشته که نه فقط بر عصر خودشان، بلکه در دوره‌های بعد هم تأثیرگذار بوده‌اند. در جویین، امام الحرمین جوینی را داریم. در تفتازان، سعدالدین تفتازانی را و در توس یکی از کانون‌های اصلی نشر دانش، به نام‌های بزرگی مانند شیخ الطائفه (شیخ طوسی)، غزالی و حکیم ابوالقاسم فردوسی برمی‌خوریم که تقریباً در یک دوره تاریخی هستند. در سرخس هم تعدادی از علمای تراز اول اهل سنت حضور دارند. در ماوراءالنهر یا فرارودان، در سمرقند، بخارا، کش و ...

بسیاری از علمای اهل سنت بودند که برخی بعد از آشنایی با معارف اهل بیت علیهم السلام، مستبصر شدند و به تشیع گرویدند؛ از آن جمله محمد بن مسعود عیاشی از علمای قرن چهارم (م ۳۲۰ ق) است که اهل سمرقند بود و آثاری از او برجا مانده است. عیاشی به عنوان یک عالم شیعه، حوزه درسی قدرتمندی در سمرقند راه‌اندازی کرد که شاگردان مبرزوی در آن حوزه تربیت شدند؛ از آن جمله محمد بن عمر بن عبدالعزیز گشی، رجالی معروف شیعه در قرن چهارم است. نکته قابل تأمل در این دوره، آن است که بزرگانی مانند شیخ صدوق در آن شرایط دشوار سیاسی و اجتماعی، به سمرقند و دیگر مناطقی که علمایی مانند کشی و عیاشی حضور داشتند، سفر می‌کردند تا از آن‌ها، حدیث دریافت کنند. از حدود قرن چهارم در مناطق مختلف مانند بلخ، هرات، مرو، بخارا به ویژه مشهد، حوزه‌های درسی علمای نام‌آور برقرار بود. به ویژه آنکه وجود مرقد امام رضا علیه السلام در مشهد، این مکان مقدس را به محل اجتماع تعداد زیادی از علمای بزرگ شیعه تبدیل کرد.

■ درباره تاریخ تأسیس رسمی این حوزه مهم و دیرپا چه می‌توان گفت و به باید کدام منابع تاریخی مراجعه کرد؟

در این باره گزارش‌هایی در برخی منابع تاریخی مانند «رحله ابن بطوطه، مطلع الشمس» محمدحسن خان اعتمادالسلطنه و کتاب‌های «بلدان» یافت می‌شود که برای معرفی سرزمین‌ها و مشخصات جغرافیای سیاسی، تجاری و انسانی آن‌ها تألیف شده است. کتاب ارزشمند دیگری هم داریم به نام «تاریخ علمای خراسان»، اثر ملا عبدالرحمان مدرس شیرازی (م ۱۳۳۸ ق) که اطلاعات ذی‌قیمتی درباره تاریخ حوزه علمی خراسان دارد که علاقه‌مندان را برای کسب اطلاعات دقیق‌تر به این کتاب ارجاع می‌دهم. اثر دیگر که از بهترین منابع شناخت تاریخ رسمی حوزه علمی خراسان به شمار می‌رود، «گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمی مشهد»، اثر حضرت آیت‌ا... سیدعلی خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی است؛ این کتاب در دهه ۱۳۶۰ و در برای کنگره بین‌المللی امام رضا علیه السلام

آمد، مرحوم سید محمد مهدی بحر العلوم نیز برای مدتی در این شهر ماند و اتفاقاً در مشهد به «بحرالعلوم» ملقب شد. در این دوره، علوم بسیاری مانند دانش‌های معقول و منقول، ریاضیات، حکمت و ... در حوزه علمیه مشهد تدریس می‌شد؛ هرچند مانند دیگر حوزه‌های علمیه جهان تشیع، درس مادر و پایه، فقه و اصول بود. پیش از حضور «مهادی اربعه» در مشهد نیز در دوره صفویه، جناب شیخ حرّ عاملی و جناب شیخ بهائی و پیش از این دوره نیز جناب امین‌الاسلام طبرسی در این حوزه حضور داشتند و این نشانه نشاط علمی حوزه مشهد در دوران مختلف است. در دوره متأخر نیز مرحوم میرزامهدی اصفهانی، از شاگردان مرحوم نائینی، هم‌زمان با حاج آقا حسین قمی و مرحوم آقازاده (فرزند دانشمند آخوند خراسانی) با حضور خودشان، حوزه علمیه مشهد را پررونق کردند. این بزرگواران، شاگردان مبرزی تربیت کردند که بنده محضر برخی شاگردان برجسته میرزامهدی اصفهانی را درک کردم؛ از جمله عالم بزرگ و نماد اخلاق، مرحوم آیت‌... میرزا جواد آقا تهرانی، مرحوم آیت‌... مروراید و ...

هنوز هم آثار تفکر مرحوم میرزامهدی اصفهانی در حوزه علمیه مشهد وجود دارد؛ آن‌گونه که باید آن را از وجوه ممیزه حوزه مشهد نسبت به دیگر حوزه‌ها بدانیم. این وجه ممیزه باعث شده که حکمت و فلسفه به شکلی که ممکن است در دیگر حوزه‌ها مورد توجه قرار گیرد، در حوزه علمیه مشهد رونق بایسته‌ای نداشته باشد. نکته دیگر درباره علوم است که افزون بر فقه و اصول، به صورت اختصاصی در حوزه علمیه خراسان اعتبار والایی یافته و دانش‌آموختگان ارجمندی دارد؛ مانند ادبیات که با وجود بزرگانی چون شیخ عبدالجواد نیشابوری، مشهور به «ادیب اول» و شیخ محمد تقی نیشابوری مشهور به «ادیب دوم»، جای بحث ندارد. اصلاً حوزه علمیه خراسان از قدیم، به واسطه رونق و سطح عالی ادبیاتش، مشهور بود و حوزویانی که قصد داشتند در این زمینه مدارج عالی را طی کنند، راهی مشهد می‌شدند.

نوشته و منتشر شده که جزئیاتش کم‌نظیر است. قلم روان معظم‌له، در کنار حجم بالایی جزئیات، متن را بسیار خواندنی کرده؛ در این کتاب درباره تاریخ مدارس قدیمی مشهد هم می‌توان اطلاعات خوبی یافت؛ مدرسی مانند «پریزاد»، «نواب»، «میرزا جعفر»، «باقریه» و ... که همه این‌ها در اطراف حرم رضوی ساخته شدند. برخی از این مدارس در طرح توسعه حرم رضوی که اجتناب‌ناپذیر بوده، تخریب شده‌اند و برخی دیگر مانند پریزاد، «دودر» و میرزا جعفر، هنوز وجود دارد.

■ به نظر تان حوزه علمیه خراسان و شهر مشهد در تاریخ رسمی فعالیت خود چه اعتبار علمی و جایگاه علمی داشته؟

جایگاه والایی قرار داشته؛ اما همان‌طور که رهبر معظم انقلاب در کتاب خودشان فرموده‌اند، کمتر اتفاق افتاده که به یک حوزه علمیه نهایی مانند آنچه که در قدیم، در نجف و اصفهان وجود داشت و در دوره ما در حوزه علمیه قم وجود دارد، تبدیل شود؛ یعنی جایی که بسیاری از مستخرجین دیگر حوزه‌های علمیه برای تکمیل مدارج و رسیدن به مراتب بسیار بالایی علمی، بدان مراجعه کنند. با این حال، چنین وضعیتی در تاریخ حوزه علمیه مشهد، بی‌سابقه نیست. در دوره‌هایی علمای تراز اول برای زیارت حرم مطهر امام رضا (ع) به مشهد سفر می‌کردند و در این مکان مقدس ماندگار می‌شدند و اسباب رونق حوزه علمیه این شهر را فراهم می‌کردند.

■ امکان دارد با ذکر مثال تبیین بفرمایید؟

شاید بهترین نمونه، هجرت «مهادی اربعه» به مشهد باشد. چهار تن از شاگردان بسیار برجسته آقا باقر وحید بهبهانی که نام همه آن‌ها «مهدی» بود و به همین دلیل در اکثر تراجم، آن‌ها را «مهادی اربعه» معرفی کرده‌اند؛ این افراد عبارتند از: «ملا مهدی نراقی»، «میرزا محمد مهدی شهرستانی»، «سید محمد مهدی بحر العلوم» و «میرزا مهدی شهید» که نفر آخر در حرم رضوی و به دست یکی از نوادگان نادرشاه به شهادت رسید. مشهور است که وقتی او به مشهد

پایگاه پرسابقه علم و انقلاب

نگاهی به تاریخ فعالیت
مدرسه میرزا جعفر

مدرسه میرزا جعفر در حرم مطهر رضوی

کرده‌اند. حجره‌ها در دو طبقه ساخته شده است و به دلیل نزدیکی مدرسه به حرم مطهر رضوی، صفای بصری و معنوی را توأمان دارد. این مدرسه امروز بخشی از دانشگاه علوم اسلامی رضوی است. مدرسه میرزا جعفر در دوره‌های تاریخی مختلف، مرمت و بازسازی شده؛ آن‌گونه که اعتمادالتولیه در کتاب «صورت موقوفات ارض اقدس» گزارش می‌کند، محمدناصرخان ظهیرالدوله، والی خراسان سال ۱۲۸۵ق / ۱۲۴۷ش و به دستور ناصرالدین‌شاه، مدرسه را مرمت و مزرعه‌سیس‌آباد را وقف آن کرد. پیش از این مرمت اساسی، کتیبه‌های بسیار نفیس مدرسه نیز ترمیم شده بود و هنرمند نامدار مشهد در عصر قاجار، یعنی محمدحسین شهید

مدرسه میرزا جعفر یکی از بزرگ‌ترین و باشکوه‌ترین مدارس علمی مشهد است. مدرسه‌ای که در سال ۱۰۵۹ق / ۱۰۲۹ش با سرمایه دو برادر به نام‌های میرزا محمد طاهر، مشهور به «وزیرخان» و میرزا محمد جعفر مشهور به «سروقد» ساخته شد و چون بخش عمده‌ای از موقوفات مدرسه از وقفیات میرزا جعفر بود، مدرسه به نام وی شهرت یافت. طبق گزارش دایره‌المعارف آستان قدس، مزار میرزا جعفر در سرداب این مدرسه قرار دارد. بنای مدرسه از منظر معماری یکی از بناهای بسیار باشکوه و خوش‌نما محسوب می‌شود. مدرسه میرزا جعفر بیش از ۵۲ حجره برای سکونت طلاب دارد و در هر مدرّس آن، سه صُفه مخصوص برای تدریس بنا

مشهدی، کار نگارش و ترمیم کتیبه‌های مدرسه میرزاجعفر را در سال ۱۳۶۲ ق / ۱۳۲۵ ش، همزمان با کتیبه‌های صحن نو به پایان برد. بر اساس گزارش آیت‌ا... سیدعلی خامنه‌ای در کتاب «گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه خراسان» که حدود سال ۱۳۴۶ ش به رشته تحریر درآمده است، مدرسه میرزاجعفر با بیش از ۱۹۰ طلبه، پرجمعیت‌ترین مدرسه در حوزه علمیه مشهد بود که سال‌ها بعد، آمار طلاب آن به ۲۵۰ نفر افزایش یافت. این مدرسه، برای مدتی محل زندگی و تدریس یکی از برجسته‌ترین استادان ادبیات عرب در تاریخ معاصر ایران، یعنی شیخ محمدتقی ادیب نیشابوری، مشهور به «ادیب دوم» بود. او در یکی از حجره‌های این مدرسه زندگی می‌کرد و جلسات درس ادیب نیز تا پیش از قبول مسئولیت «مدتس آستان قدس» و آغاز تدریس وی در رواق شیخ بهائی حرم رضوی، در مدرسه میرزاجعفر برگزار می‌شد و بزرگانی مانند علامه محمدرضا حکیمی، دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی و... در همین مدرسه پای درس این استاد گرانمایه می‌نشستند. افزون بر این‌ها، حلقه درس آیت‌ا... میرزاوادآقا تهرانی هم در مدرسه میرزاجعفر برقرار بود و اقامه نماز ظهر و عصر در این مدرسه به امامت آیت‌ا... میرزا حسنعلی مروارید که از شخصیت‌های برجسته و محبوب شهر مشهد محسوب می‌شد، باعث گردآمدن طلاب و حتی مردم عادی، هنگام اقامه نماز در مدرسه می‌شد.

درس مکاسب آیت‌ا...
خامنه‌ای نیز در مدرسه
میرزاجعفر برگزار می‌شد
و جمعیت حاضر گاه به
۱۲۰ نفر می‌رسید که عمدتاً
طلاب جوان بودند.

آغاز فعالیت آیت‌ا... خامنه‌ای در مدرسه میرزاجعفر

یکی از فرازهای مهم پیشینه مدرسه میرزاجعفر نقش این مدرسه در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، طی دوره‌های مختلف تاریخی است. این مدرسه در دوره مظفردالدین شاه، مکان آغاز قیام معروف سال ۱۲۸۲ شمسی بود؛ قیامی که برخی مورخان، آن را از عوامل آغاز انقلاب مشروطه می‌دانند. از سوی دیگر، در جریان نهضت اسلامی امام خمینی علیه السلام نیز برخی حوزویان و علمای انقلابی مشهد، در مدرسه میرزاجعفر مشغول تدریس بودند که برجسته‌ترین آن‌ها، آیت‌ا... سیدعلی خامنه‌ای بود. معظم له، بین سال‌های ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۶ در این مدرسه به تدریس اشتغال داشتند. هدایت‌ا... بهبودی در کتاب «شرح اسم» به موضوع تدریس آیت‌ا... خامنه‌ای اشاره می‌کند و می‌نویسد: «عمده تدریس او در مدرسه میرزاجعفر بود. یکی از متون درس دهی او اصول الاستنباط فی اصول الفقه اثر سیدعلی نقی حیدری از شاگردان سید ابوالقاسم خویی بود... گاه تا ۸۰ نفر پای درس او می‌نشستند و می‌نوشتند.» درس مکاسب آیت‌ا... خامنه‌ای نیز در مدرسه میرزاجعفر برگزار می‌شد و جمعیت حاضر گاه به ۱۲۰ نفر می‌رسید که عمدتاً طلاب جوان بودند. بعدها، جلسات تفسیر ایشان که پنج‌شنبه‌ها و جمعه‌ها در مسجد صدیقی‌ها برگزار می‌شد نیز به مدرسه میرزاجعفر انتقال یافت و علاقه‌مندان برای استفاده از این درس، در کتابخانه مدرسه میرزاجعفر حاضر می‌شدند. طبعاً در این جلسات، بخش عمده‌ای از سخنان آیت‌ا... خامنه‌ای به مسائل مربوط به نهضت اسلامی مربوط می‌شد و بسیاری از طلاب حاضر در این جلسات، بعدها در زمره روحانیان مبارز و انقلابی قرار گرفتند.

آیت... سید احمد علم الهدی تبیین کرد:

نقش حوزه علمیه خراسان در شکل‌گیری جنبش انقلابی مردم

در یکی از روزهای برپایی مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، آیت... سید احمد علم الهدی، امام جمعه مشهد مقدس و نماینده ولی فقیه در خراسان رضوی طی سخنانی در جمع استادان، فضلا و طلاب در مدرسه میرزا جعفر نقشبند، استادان و طلاب حوزه علمیه خراسان را در جریان مبارزات انقلاب اسلامی تبیین کرد. آیت... علم الهدی در ابتدای سخنانش، از برگزاری مدرسه تابستانی طلاب به همت آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان که اقدامی در جهت میانجی‌گری و استمرار خط فکری و علمی این حوزه علمیه کهن است، قدردانی کرد. نماینده ولی فقیه در استان خراسان رضوی در بخشی نیز ضمن بررسی ابعاد مختلف تأثیرگذاری انقلاب اسلامی بر جریان علمی و معرفتی حوزه‌های علمیه با محوریت حوزه علمیه خراسان، بیان حقایق در تاریخ انقلاب اسلامی، را یک ضرورت خواند که هیچ‌گاه به حد کفایت به آن توجه نشده است.

فصل جدیدی از نظم جهانی با انقلاب اسلامی ایران آغاز شد

حقیقت میدانی آن است که فصل جدیدی از نظم جهانی با انقلاب اسلامی ایران آغاز شد و نهضت حضرت امام علیه السلام برای وجهه استکبار جهانی نه فقط در منطقه بلکه در سرتاسر عالم، شکاف غیرقابل جبرانی ایجاد کرد که جبران آن جز با براندازی این ایدئولوژی میسر نیست.

تلاش پهلوی دوم برای ایجاد تفرقه میان دو حوزه

از همان ابتدا شاه به سرکردگی دستگاه استکبار جهانی تصمیم گرفت تا برای حوزه علمیه قم به عنوان منبع و مرجع شکل‌گیری بنیادی انقلاب، رقیب جدی بتراشد و بر این اساس، به سراغ علما، استادان، مدرسان و طلاب جوان حوزه علمیه مشهد آمد و در این عرصه، حتی از ظرفیت ائمه جماعات و روحانیت برجسته آن زمان خراسان همچون مرحوم آیت‌ا... میلانی چشم‌پوشی نکرد.

نهادهایی در خدمت پهلوی

اتاق فکر آمریکایی در این کشور، آن زمان راهبردی بر این اساس داشت تا علاوه بر ظرفیت روحانیت خراسان، آستان قدس رضوی و مسجد گوهرشاد را هم به عنوان نهاد فرهنگی به خدمت بگیرد؛ زیرا در آن زمان، اگرچه تولیت آستان قدس با تولیت موقوفه گوهرشاد دو جریان کاملاً مجزا از یکدیگر بودند و با یکدیگر همگرایی نداشتند، اما در عمل، هر دو نهاد در خدمت حکومت شاهنشاهی قرار داشتند و به طور خاص، تولیت موقوفه گوهرشاد با وجود تأکید واقف بر شروط چهارگانه، در اختیار یک سرهنگ باننشسته ارتش شاه قرار داشت و او هم به طور مطلق، سرسپرده پهلوی دوم بود.

امروز، متفاوت از آن دوران

بعضی اوقات در حاشیه حوادث و برنامه‌ها، اتفاقاتی روی می‌دهد که پرتو عظمت انقلاب اسلامی در برابر بینش ما بیش از پیش زمینه تجلی و درخشش پیدا می‌کند. به طور خاص، اگر امروز مشاهده می‌کنید که این فضا پیش روی شما قرار دارد و منظره بدیع مدرسه میرزا جعفر در برابر شماست، باید بدانید که این وضعیت، کوچک‌ترین شباهتی با وضعیت این مدرسه در دوران حوزه علمیه پیش از پیروزی انقلاب ندارد.

تحصیل با طعم رعب و وحشت

در آن زمان، هرگز وضعیت مطلوبی در این مدرسه وجود نداشت و برنامه‌هایی هم که در اینجا برگزار می‌شد، آمیخته با فضای پر از رعب و وحشت و تهدید از سوی حاکمیت وقت و تنگدستی‌های جانکاه طلاب این مدرسه بود. بر همین اساس، باید خدا را شاکر باشیم به خاطر این نعمت ارزنده و توفیقی که نصیب و روزی آحاد ملت شده است.

ضرورت بیان حقایق در تاریخ انقلاب اسلامی

بیان حقایق در تاریخ انقلاب اسلامی، ضرورتی است که هیچ‌گاه به حد کفایت به آن توجه نشده است. از شروع نهضت حضرت امام خمینی علیه السلام تاکنون، همواره خلأ ثبت دقیق و علمی رویدادها با کوشش‌های مستند تاریخی احساس شده و تاریخ انقلاب همواره با گفتارهای شفاهی یا در قالب سلسله پژوهش‌های میدانی به ثبت رسیده؛ بنابراین این نگرانی که شخصیت‌های سرشناس انقلاب از دست بروند و جریان تاریخ‌نگاری ما به آن‌ها نرسد، همواره وجود داشته است.

حوزه خراسان؛ کانون پویا و قطب فعال انقلاب اسلامی

در این شرایط، بزرگان حوزه علمیه خراسان تلاش کردند تا انسجام میان جریان‌های انقلابی و طلاب جوان دغدغه‌مند را حفظ کنند، بین علما و استادان سرشناس همگرایی به وجود بیاورند و شرایطی را رقم بزنند که حوزه علمیه خراسان برخلاف نقشه استکبار جهانی، به قطب جدید و کانون پویا و ویژه جریان انقلاب تبدیل شود. در این راه هم مرارت‌های بسیار متحمل شدند و زیر بار زندانی‌ها و شکنجه‌های فراوانی رفتند تا پرچم انقلاب در شهر امام رضا علیه السلام هم برافراشته شود.

مجاهدت علمای مشهد

ثمره این مجاهدت‌ها نیز رقم خوردن شرایطی بود که علمای مشهد پس از جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شیراز، به صورت منسجم و یکپارچه بیانیه محکومیت صادر کردند و جشن خوشامدگویی به محمدرضاشاه در جریان سفرش به مشهد تحریم شد.

نیاز حیاتی و مهم امروز چیست؟

اگر امروز پس از ۴۵ سال به تاریخ نگاه می‌کنیم و می‌بینیم که مشهدالرضا علیه السلام

یکی از کانون‌های اساسی شکل‌گیری انقلاب اسلامی بوده، به دلیل همین تلاش‌های شبانه‌روزی و بی‌وقفه است که به محوریت حوزه علمیه و جریان روحانیت در خراسان انجام شد. در این شرایط، نیاز حیاتی و مهم امروز تاریخ آن است که حقایق جریان‌های مشهد در آن ایام، به دقت ثبت و ضبط و نقش مدیریتی علمای این شهر و مدرسان حوزه‌های علمیه همچون رهبر معظم انقلاب بررسی و تحلیل کارشناسی شود.

لزوم واکاوی مجاهدت چهره‌های حوزوی در خراسان

از همه شما استادان، مدرسان، طلاب و علمای عزیز دعوت می‌کنم که در مطالعات و پژوهش‌های خود به خصوص با محوریت تاریخ انقلاب اسلامی، بر موضوع واکاوی مجاهدت چهره‌های حوزوی در خراسان برای شکل‌گیری هسته متمرکز علمی، فرهنگی و معرفتی تمرکز و ابعاد مختلف این مسئله را برای آیندگان ثبت و ضبط کنید.

حوزه‌های بزرگ جهان تشیع، وامدار حوزه علمیه مشهد

هم‌کلام با دکتر هادی وکیلی، استاد تاریخ دانشگاه فردوسی دربارهٔ قدمت و تأثیرگذاری حوزهٔ علمیهٔ مشهد و پرورش یافتگان آن در تأسیس مراکز علمی و نشر معارف اهل بیت علیهم‌السلام

برجسته‌ترین علمای قرن و نقش‌آفرینان بزرگ جهان اسلام دانست؛ در این زمینه، افزون بر مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، می‌توان از علمای معظمی مانند آیات عظام سیستانی و وحید خراسانی نام برد که در این عرصه به نقش‌آفرینی می‌پردازند. برای تحلیل و تفسیر دقیق‌تر نقش حوزهٔ علمیهٔ خراسان و به‌طور ویژه، حوزهٔ علمیه مشهد، در تاریخ حوزه‌های علمیه جهان تشیع و بلکه جهان اسلام، با دکتر هادی وکیلی، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد، گفت‌وگو کردم؛ گفت‌وگویی که مشروح آن را خواهید خواند.

صحبت از حوزهٔ علمیهٔ مشهد، بحث دربارهٔ تاریخی ۱۲۰۰ ساله است؛ ریشه‌های تأسیس این حوزه علمیهٔ دیرپا را باید در دورانی جست که بزرگانی مانند شیخ صدوق از فضای روضهٔ منوره به‌عنوان مَدْرَس بهره می‌بردند. در بررسی سابقهٔ طولانی و طولانی حوزهٔ علمیهٔ مشهد، نام‌های بزرگ زیادی به چشم می‌خورند؛ همان پرورش یافتگان این حوزه که در ایجاد تحول و گسترش فضاهای آموزشی جهان تشیع به ایفای نقش پرداختند؛ بزرگانی مانند «شیخ الطائفه» و «خواجه نصیرالدین طوسی». حتی در روزگار ما نیز پرورش یافتگان حوزهٔ علمیهٔ مشهد را باید در ردیف

■ **آقای دکتر! از فرصتی که در اختیار ما قرار دادید، سپاسگزارم. بحث دربارهٔ سابقه و ارزش‌های تاریخی حوزهٔ علمیهٔ خراسان و به‌صورت ویژه، حوزهٔ علمیهٔ مشهد است. به نظر شما چه شاخص‌هایی باعث شد این حوزهٔ علمیهٔ دیرپا به یکی از مراکز تأثیرگذار علمی در جهان تشیع تبدیل شود؟**

ابتدا باید به یک موضوع بسیار مهم اشاره کنم؛ همان‌طور که دربارهٔ تمدن‌ها، بحثی با عنوان «عنصر محوری مؤسس» وجود دارد، می‌توان این نکته را دربارهٔ حوزهٔ علمیهٔ خراسان هم کاملاً صادق دانست. برای حوزهٔ علمیهٔ خراسان و به‌طور ویژه، حوزهٔ علمیهٔ مشهد، حرم مطهر رضوی نقش «عنصر محوری مؤسس» دارد. از منظر تاریخی، بدیهی است که حوزهٔ علمیه خراسان، در دل این مکان مقدس زاده شد و طی قرن‌ها بالید و به شکوفایی رسید. هرچند شاید پیش از این، در مناطقی مانند تابران توس هم مدارسی وجود داشت، اما قرار گرفتن مضجع شریف رضوی در مشهد، آغازگر جنبشی علمی و پایدار شد که طی ۱۲ قرن، روزبه‌روز بر توانمندی و ارزش آن افزوده شده است. بعد از این مقدمهٔ کوتاه، باید به پرسش شما و تاریخ حوزهٔ علمیهٔ مشهد بپردازم که دربارهٔ آن، دو سه نکته به نظر می‌رسد. نکتهٔ نخست، مربوط به نقش وقف در این شکل‌گیری و بالندگی است. از همان زمان که پیکر مطهر امام رضا علیه‌السلام در اراضی سنابادِ نوغان به خاک سپرده شد و این منطقه، نام مشهدالرضا علیه‌السلام به خودش گرفت، خیلی زود سنت وقف در آن فعال شد و موقوفه‌ها نقشی کلیدی در استمرار تاریخی بنای حرم مطهر و کارکردهای آن داشتند. این مسئله تا امروز هم به قوت خود باقی است. سنت حسنهٔ وقف، به دلیل تبدیل ظرفیت اقتصادی به یک پدیدهٔ فرازمانی، می‌تواند به جد

در حفظ و استمرار ساختار انسانی یا سازهٔ مادی به کار بیاید. نکتهٔ دوم، مربوط به مسئله و مفهومی به نام زیارت است؛ عنصر زیارت در مشهد از چنان قدرتی برخوردار بوده است که در قرون متقدم، حتی پادشاهان غیرشیعه و علمای دیگر مذاهب اسلامی هم برای زیارت مرقد مطهر امام علیه‌السلام به توس و سناباد می‌آمدند و این آمد و شدها، به تدریج مسئله اقامت دائم و مجاورت در کنار حرم مطهر رضوی را پیش آورد؛ بخشی از این مجاوران، اهل دانش بودند و عده‌ای از آن‌ها نیز می‌خواستند دربارهٔ مکتب و سیرهٔ رضوی مطالعه و تحقیق کنند. حضور این افراد، مقدمه‌ای اجتماعی برای تأسیس حوزهٔ علمیهٔ مشهد بود. نکتهٔ سوم مربوط به رونق سنت مدرسه‌سازی در ایران سدهٔ چهارم و پنجم هجری است. این روند، متصل به دوران ورود حضرت ثامن‌الحجج علیه‌السلام به خراسان بود. نهضت مدرسه‌سازی در منطقه توس در همین زمان مانند مناطق دیگر ایران، عمومیت یافت؛ مدارس زیادی تأسیس شد که تعدادی از آن‌ها در کنار مرقد مطهر امام علیه‌السلام قرار داشت و جالب این‌جاست که این سنت، در قرن‌های بعد و به‌رغم همه تنش‌ها و چالش‌های تاریخی، دوام آورد و در دوره‌های تاریخی بعد هم، نمود آشکاری یافت. در کنار این مدارس، کتابخانه‌ها و مساجد باشکوه بنا شد و البته عنصر زیارت نیز در ترغیب طالبان علم برای هجرت به حوزهٔ علمیهٔ مشهد و سکونت و دانش‌اندوزی در جوار مضجع شریف رضوی علیه‌السلام نقش داشت.

■ **این نقش در دورهٔ صفویه با اهمیتی که به توسعهٔ کمی و کیفی حرم رضوی به وجود آمد، جایگاه رفیع‌تری یافت. بلکه همین‌طور است. در واقع، در عصر صفوی به دلیل رسمیت یافتن مذهب شیعهٔ اثناعشری و ثبات و آرامشی که برقرار شده بود، شاهد رونق روزافزون این سنت هستیم؛ مدرسه‌های زیادی ساخته**

مسئله، آن است که حواسمان باشد، حوزه علمی خراسان همیشه مختصات خاص خودش را داشته که البته برای مطالعه و تحقیق، ظرفیت پژوهشی بسیار خوبی است.

با این توضیحات، قدمت و تأثیرگذاری حوزه علمی مشهد، دست کم باید هم‌سنگ حوزه‌های پرسابقه‌ای مانند حوزه علمی نجف اشرف باشد.

بررسی دوره‌های مختلف تأسیس حوزه‌های علمی در جهان اسلام، نشان می‌دهد که این حوزه‌ها ابتدا در قالب «غیرحوزوی» و «غیررسمی» در مدینه تأسیس شدند و بعدها به کوفه راه یافتند، تا اینکه طی یکی دو قرن، در نهایت، در قالب رسمی و آکادمیک، در نجف اشرف و به دست توانای شیخ طوسی ایجاد گردیدند. اینکه تأسیس نخستین حوزه علمی در قالب آکادمیک و رسمی آن، در عراق بوده، باعث این سوء تفاهم شده که نخستین پایگاه حوزه شیعه، عراقی است؛ البته تردیدی نداریم که از نظر جغرافیایی، عراق مرکز شکل‌گیری نخستین حوزه رسمی شیعه است، اما نباید از یاد ببریم که مؤسس این حوزه ریشه دار و مهم، یک «طوسی» است. به نظر من، اینکه علمایی بزرگ مانند صدوق، کلینی و طوسی از ایران برمی‌خیزند و برخی مانند صدوق به عرضه تولیدات علمی خود در همین خطه می‌پردازند، گروهی دیگر مانند کلینی، این کار مهم را در بغداد انجام می‌دهند و تعدادی دیگر مانند طوسی در نجف به فعالیت‌های علمی دست می‌زنند، نشان می‌دهد که حوزه علمی نجف طی تاریخ ۱۰ قرن خود، وامدار علما و فقهای ایرانی و در رأس آن‌ها، مؤسس حوزه علمی نجف یعنی شیخ الطائفه طوسی است. فعالیت شیخ و تأسیس حوزه نجف در شرایطی بود که هنوز حوزه‌های علمی در توس، گسترش چندانی نیافته بود، اما این ظرفیت را داشتند که هم افرادی نظیر شیخ طوسی را پرورش دهند و هم محل مطالعه و تدریس بزرگانی مانند شیخ صدوق باشند.

شد و علاوه بر آن، علمای نامدار بیشتری در مشهد مستقر شدند که این خود، بر رونق حوزه علمی می‌افزود. برخی از این علما، تمام عمر خودشان را در مشهد گذراندند و در نهایت، در همین شهر دار فانی را وداع گفتند و به خاک سپرده شدند. مشهد در کنار جنبه‌های آموزشی و علمی، به دلیل رونق مهاجرت و افزایش حضور مجاوران، به تدریج به یک کلان‌شهر مذهبی تبدیل شد؛ ویژگی‌ای که امروز هم داراست؛ نخستین کلان‌شهر مذهبی جهان اسلام و دومین کلان‌شهر مذهبی دنیا. آخرین نکته‌ای که باید برای تکمیل بحث عرض کنم، مربوط الگوی حاکم بر مدارس علمی مشهد است. حوزه علمی مشهد از همان آغاز مبتنی بر الگوی تشیع اثناعشری شکل گرفت و هیچ‌رگه‌ای از جریان‌های فکری دیگر جهان اسلام اعم از شیعه (مانند تشیع زیدی و اسماعیلی) و اهل سنت در آن راه نیافت. به نظر من، حوزه علمی مشهد از خالص‌ترین پایگاه‌های علمی تشیع اثناعشری بوده و زعمای آن، همیشه به این خلوص حساسیت ویژه داشته‌اند. بخشی از این حساسیت به خلوص، البته به خود حضرت امام رضا علیه السلام مربوط می‌شود. می‌دانید که بعد از آن امام همام در جامعه شیعه انشعابی نداریم و در واقع، هر کس به امامت آن ولی خدا علیه السلام باور دارد، معتقد به تشیع اثناعشری است. دلیل دوم این مسئله به علمایی برمی‌گردد که به‌ویژه از دوره قاجار به بعد در مشهد حضور داشتند؛ در حوزه علمی مشهد رشد کردند و نقش آفرین بودند. در دوره‌های متأخر، حساسیت این علما به خلوصی که از آن صحبت کردیم، چنان زیاد بود که عنوان «مکتب تفکیک» چنان که مرحوم علامه حکیمی مطرح کرد، به فضای فکری و علمی آن‌ها داده شد. تأسیس چنین مکتبی، در واقع، نشان‌دهنده حساسیت خاصی است که علمای مشهد در حفظ خلوص آموزه‌های شیعی دارند و می‌خواهند بین آموزه‌های اصیل مکتب و داده‌های بشری، تفکیک قائل شوند. منظورم از طرح این

در مدرسهٔ تابستانی پای خاطرات
آیت... مهدی مروارید از گذشته‌های
مدرسهٔ میرزا جعفر نشستیم

آن نماز جماعت‌های باصفای مدرسهٔ میرزا جعفر

در یکی از روزهای مدرسهٔ تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی پس از درس اخلاق آیت... مهدی مروارید، فرزند بزرگوار فقیه فقید و عالی قدر مرحوم آیت... حاج میرزا حسنعلی مروارید، پای خاطرات این استاد برجستهٔ حوزهٔ علمیهٔ خراسان از گذشته‌های مدرسهٔ میرزا جعفر نشستیم. آیت... مروارید خاطرات شکل‌گیری نماز جماعت‌های مرحوم والدشان از حجره‌های مدرسهٔ خیرات‌خان تا مسجد میرزا جعفر را بازگو کرد.

هم به صحن و مسجد مدرسهٔ میرزا جعفر انتقال یافت. در مدرسهٔ میرزا جعفر، مرحوم پدرمان درس فقه می‌گفتند و مرحوم آیت... میرزا جواد آقا تهرانی هم درس تفسیر می‌فرمودند. البته آقای مروارید اتاق‌شان در مدرسهٔ خیرات‌خان بود و درس‌شان در مدرسهٔ میرزا جعفر.

ویژگی نماز جماعت آیت... مروارید در مدرسهٔ میرزا جعفر هم این بود که همهٔ افراد با تمام سلیق فکری، فلسفی و کلامی، انقلابی و غیرانقلابی در آن شرکت می‌کردند. علما و بزرگان هم که از قم

مرحوم پدرمان، آیت... مروارید ابتدا از اینکه نماز جماعت بزرگ برپا کنند امتناع می‌کردند. از این جهت در یکی از حجره‌های مدرسهٔ خیرات‌خان نماز جماعت کوچکی برگزار می‌کردند که برخی شاگردان ایشان همچون آقای غروی‌ان، امام جمعه فقید نیشابور، مرحوم آقای موسوی نژاد، مرحوم آقای صدرزاده و دو سه نفر دیگر از شاگردان بودند که در این نماز جماعت پنج شش نفره شرکت می‌کردند. بعدها به دلیل درخواست طلاب و استادان، این نماز جماعت به حیاط مدرسه خیرات‌خان منتقل شد و پس از مدتی

می‌آمدند و سعی می‌کردند در نماز ایشان شرکت کنند.

حدود سال‌های دهه ۱۳۴۰ و در همان بحبوحه مبارزات که مرحوم حضرت امام علیه السلام هم در مقطعی تبعید شدند، این نماز جماعت برپا بود و مرحوم شهید هاشمی نژاد و مرحوم آقای واعظ طیبی هم به مرحوم والد ما ارادت داشتند و در این نماز حضور می‌یافتند. در خاطر هست، مرحوم علامه طباطبایی هم که مشهد مشرف می‌شدند، به دیدار پدر می‌آمدند و ایشان هم به حضور علامه طباطبایی می‌رفتند. آن موقع این مراودات در کمال احترام انجام می‌شد در عین حال که سلیق فکری متفاوت بود. این را هم بگویم که حرم مطهر بعد از محدوده مدرسه میرزا جعفر، همه بازار و مغازه بود و

بسیاری از کسبه و زوار نیز نمازهایشان را به جماعت آقای مروارید در این مدرسه اقامه می‌کردند. بین نماز هم گاهی مرحوم آیت‌الله... آقای واله و همچنین مرحوم آقای شبیری که از بزرگان و اهل فضل و علم بودند، نکاتی را شامل مسئله یا حدیث بیان می‌کردند. خود مرحوم والد هم در ماه‌های مبارک رمضان بعد از نماز ظهر و عصر منبر می‌رفتند. احتمالاً منبرهای ایشان ضبط هم می‌شد. البته اگر موجود هم باشد، متأسفانه ما آن را نداریم. بعد از سال‌ها، نماز جماعت مرحوم ابوی در مدرسه میرزا جعفر به هر دلیلی تعطیل و به مساجد منتقل شد.

مرحوم علامه طباطبایی هم که مشهد مشرف می‌شدند، به دیدار پدر می‌آمدند و ایشان هم به حضور علامه طباطبایی می‌رفتند. آن موقع این مراودات در کمال احترام انجام می‌شد در عین حال که سلیق فکری متفاوت بود

تابستان‌های مشهد

تابستان‌ها هم البته درس‌ها عمدتاً تعطیل بود و گاهی علما از قم و نجف به مشهد مشرف می‌شدند. علما در مشهد به دیدار آیت‌الله... مرحوم آقای میلانی و دیگر بزرگان می‌رفتند. مرحوم آیت‌الله... حاج شیخ مرتضی حائری معمولاً زیاد به مشهد مشرف می‌شدند و با مرحوم والد هم بسیار رفیق بودند. آیت‌الله... آقای اراکی هم مشرف می‌شدند.

آیت‌الله... شبیری زنجانی که به مشهد مشرف می‌شدند...

آیت‌الله... آقا موسی شبیری زنجانی مقید بودند تابستان‌ها به مشهد مشرف شوند. آن موقع مرحوم والد در مسجد ملا هاشم (بالا خیابان) نماز جماعت اقامه می‌کردند. آقای زنجانی مقید بودند در اولین شبی که مشهد می‌رسیدند، در نماز جماعت آقای مروارید حاضر می‌شدند و مرحوم والد هم مقید بودند که از شب بعد، امامت جماعت را به ایشان واگذار می‌کردند. تا سال‌های متمادی این سنت پابرجا بود و تمام مدت تابستان که ایشان در مشهد بودند، نماز مغرب و عشاء مسجد

حضور مقام معظم رهبری در افتتاحیه دانشگاه رضوی - مرداد ۱۳۶۳

دانشگاه علوم اسلامی رضوی؛ ابتکار بزرگان

امام رضا علیه السلام رسماً افتتاح شد؛ مجموعه‌ای برآمده از دو مدرسه قدیمی و باسابقه میرزا جعفر و خیرات‌خان که در سال ۱۳۷۴ با تصویب اساسنامه آن در شورای عالی انقلاب فرهنگی، برنامه آموزشی آن به تصویب شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم رسید. این دانشگاه با تأکید بر اصالت حوزوی و با رسالت تربیت فقیه، مبلغ، محقق و مدرس در رشته‌های مختلف علوم اسلامی و انسانی، به جذب و تربیت طلبه دانشجویان در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری اهتمام داشته و دارد.

دانشگاه علوم اسلامی رضوی که امروز در هم‌جوار دو مدرسه قدیمی میرزا جعفر و خیرات‌خان در حرم مطهر رضوی فعالیت دارد، حدود ۴ دهه از ظرفیت‌های مهم و اثرگذار در توسعه علوم اسلامی به شمار می‌آید.

این دانشگاه معظم، اولین مجموعه با رویکرد تلفیقی حوزوی دانشگاهی در کشور است که با همت و دوراندیشی تولیت فقید آستان قدس رضوی مرحوم آیت‌ا... واعظ طبسی علیه السلام در هجدهم مرداد ۱۳۶۳ همزمان با تشکیل نخستین کنگره جهانی

دانشگاه از ابتدای تاسیس تاکنون پذیرای طلاب حوزه علمیه بوده است و خوشبختانه دستاوردهای بزرگی از منابع انسانی و پژوهش‌ها گرفته تا انتشار آثار متعدد، به جامعه علمی و اسلامی عرضه کرده است. لذا بسیار خرسندیم که به مدت دو هفته در قالب برگزاری دوره‌های تابستانی در این دانشگاه میزبان طلاب و اساتید از سراسر کشور بودیم و امیدواریم همه تلاش‌های ما مورد رضای حضرت رضا علیه السلام واقع شود.

مدرسه‌ای برای نخستین بار

رییس دانشگاه علوم اسلامی رضوی درباره مدرسه تابستانی دارالعلم می‌گوید: این برنامه برای نخستین بار است که در مشهدالرضا در جوار بارگاه ملکوتی حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام با همت مدیریت حوزه علمیه خراسان و پشتیبانی کامل و تام تولید معزز آستان قدس رضوی برگزار می‌شود.

وی به نکته‌ای درباره همکاری آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان اشاره می‌کند: تولید محترم در جلسه‌ای گفتند هر برنامه‌ای که حوزه علمیه خراسان داشته باشد پشتیبانی می‌کنیم

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی به همت و دوراندیشی نماینده ولی فقیه و تولیت فقید آستان قدس رضوی مرحوم آیت‌الله... واعظ طبسی در سال ۱۳۶۳ پایه‌گذاری شد و جامعه‌ای نو بر پیکر حوزه علمیه میرزاجعفر و خیرات‌خان که هر یک دیرینه‌ای افزون بر چهار سده دارند، آراست. اساسنامه این دانشگاه که در جوار حرم حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام واقع شده است، در سال ۱۳۷۴ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید و اکنون این دانشگاه با تأکید بر اصالت حوزوی و مدرک رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

نگاهی بلند برای تاسیس دانشگاه رضوی

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محسن جهانگیری رئیس دانشگاه علوم اسلامی رضوی، در این باره می‌گوید: با نگاه بلند مقام معظم رهبری و شهید بهشتی و تلاش‌های آیت‌الله... واعظ طبسی تولیت فقید آستان قدس رضوی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی از تلفیق دو مدرسه میرزا جعفر و خیرات‌خان تأسیس شد که این

حضور مقام معظم رهبری در افتتاحیه دانشگاه رضوی - مرداد ۱۳۶۳

حضور و مشارکت مستقیم داشتند و بارها از دانشگاه بازدید کردند و در جریان فرایندهای آموزشی و علمی آن بوده‌اند. با توجه به این که با آغاز انقلاب شکوهمند اسلامی، نیاز به مدل جدیدی از شکل‌گیری دانشگاه‌های اسلامی وجود داشت، بزرگانی همچون آیت‌الله مهدوی کنی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، آیت‌الله امامی کاشانی، دانشگاه شهید مطهری، آیت‌الله مصباح یزدی موسسه امام خمینی علیه السلام، آیت‌الله موسوی اردبیلی دانشگاه مفید و آیت‌الله واعظ طبسی هم دانشگاه علوم اسلامی رضوی را تاسیس کردند. در واقع این دانشگاه‌ها پیام جدیدی را با خود به همراه داشتند؛ این که انقلاب اسلامی به الگویی از دانشگاه و حوزه نیاز دارد که همراه با فراگیری علوم مورد نیاز، به آموزه‌های دینی و انگیزه‌های اسلامی و انقلابی نیز توجه کند. لذا دانشگاه علوم اسلامی رضوی با ایجاد فضایی جدید میان دو مدرسه کهن میرزا جعفر و خیرات خان، تاسیس شد که تا امروز نیز گام‌های موثری در توسعه علوم اسلامی برداشته است.

و انصافاً هم همین‌طور بوده و این افتخار هم با توجه به اینکه دو مدرسه علمیه ارزشمند میرزا جعفر و خیرات خان که از حدود ۴۰ سال پیش در اختیار دانشگاه رضوی بوده به این نهاد علمی فرهنگی داده شد.

دانشگاه رضوی بر اساس یک نیاز مهم بنا شد

اما درباره این که فلسفه تاسیس دانشگاه علوم رضوی چه بود، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود مرویان حسینی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی رضوی به نکته قابل توجهی اشاره می‌کند: مدارس میرزا جعفر و خیرات خان در جریان انقلاب اسلامی با نگاه عالمانه آیت‌الله واعظ طبسی، تولیت فقید این آستان و با مشورت بزرگانی همچون شهید بهشتی تبدیل به دانشگاه علوم اسلامی رضوی شد. مقام معظم رهبری نیز در جریان تاسیس این دانشگاه

محدوده مدارس قدیم در اماکن متبرکه امروز

مروری بر سرگذشت برخی از مدارس علمیه در مشهد قدیم که امروزه عرصه آن‌ها در فضای معنوی حرم رضوی قرار گرفته است

حرم رضوی و تدریس وی در این مکان مقدس اشاره کرد که در کتاب «امالی»، ضمن شرح برخی مجالس مانند مجلس ۳۶۷، مجلس ۲۸ و ... می‌توان گزارش‌های مربوط به آن‌ها را مشاهده کرد. طولی نکشید که این حضور مستمر علما و طبیعتاً طلاب در مشهد رضوی، باعث ترغیب بزرگان و اهل فضل به ساخت مدارس علمیه در اطراف آن مضجع شریف گردید. این‌گونه بود که مدارس علمیه در کنار حرم رضوی، به عنوان یکی از نمادهای شاخص مشهدالرضا شکل گرفت و به تدریج، طی قرن‌های متمادی، گسترش یافت و بر تعداد آن افزوده شد و از این مدارس، بزرگانی همچون شیخ طوسی برخاستند. احمد ماهوان در کتاب «مشهد قدیم»، به وجود پرتعداد مدارس علمیه در ضلع شمالی حرم رضوی در مکان حدودی صحن عتیق اشاره می‌کند که

مشهور است که نخستین مدرسه علمیه در تاریخ خراسان، با ورود امام رضا علیه السلام به مرو شکل گرفت. این مدرسه، در واقع همان حلقه درسی بود که امام رضا علیه السلام در مسجد کاخ مأمون عباسی و برای آشنایی تشنگان دانش با معارف و حیانی تشکیل داد و بدین ترتیب، نخستین گام برای تأسیس مدارس علمیه خراسان را عالم آل محمد علیه السلام برداشت. به گواهی تاریخ، مرقد مطهر ثامن الحجج علیه السلام، همواره مکان مباحثات و خلوت‌های علمی بوده است و فقها و اندیشمندان مذاهب مختلف اسلامی و به‌ویژه مذهب حقه شیعه جعفری، در آن گرد هم می‌آمدند و به مباحثات علمی می‌پرداختند تا از انوار قدسی مرقد مطهر امام رضا علیه السلام، برای درک بهتر علوم و معارف الهی مدد گیرند؛ به عنوان نمونه، می‌توان به حضور شیخ صدوق که رضوان خداوند بر او باد، در

باعث شد امیرعلی شیرنوایی، بانی این صحن، نتواند کار معماری آن را تکمیل کند و در نهایت، این کار مهم در دوره صفویه به انجام رسید. این گزارش، اگر آن را مقرون به صحت فرض کنیم، احتمالاً قدیمی‌ترین گزارشی است که درباره پیوستن حریم مدارس علمیه به اماکن متبرکه وجود دارد؛ پیوستنی که در طول تاریخ و با وجود توسعه رو به افزایش حریم حرم، ناگزیر بوده است و فضای تعداد زیادی از این مدارس، امروزه در اماکن متبرکه مستحیل شده؛ تا آنجا که نام و عنوان برخی از این مدارس، نه در متون تاریخی و نه در حافظه مردم مشهد، قابل جست‌وجو و کشف نیست. به جز مدرسه‌های «دو در»، «پریزاد»، «میرزاجعفر» و «خیرات‌خان» که اصل بنای آن‌ها در محدوده اماکن متبرکه باقی مانده و کاربری پیشین خود را حفظ کرده است، می‌توان از برخی مدارس نام برد که عرصه بنای آن‌ها به منظور گسترش اماکن متبرکه و رفاه حال زائران حرم رضوی به حریم حرم اضافه شده است:

مدرسه کنار روضه منوره: این مدرسه، احتمالاً قدیمی‌ترین مدرسه در محدوده اماکن متبرکه بوده که به آن در تاریخ اشاره شده است، اما اطلاعی از نام آن نداریم. ابن بطوطه، جهانگرد مسلمان اهل مراکش که در میانه قرن هشتم هجری، به سیاحت در اقصی نقاط جهان پرداخت و به مشهد نیز سفر کرد، ضمن توصیف این مکان مقدس می‌نویسد: «قبر امام [ع] در داخل زاویه‌ای است با مدرسه‌ای و مسجدی در کنار آن. این عمارت‌ها همه با سبکی بسیار زیبا ساخته شده و دیوارهای آن کاشی است.» این مدرسه علمیه که نام آن را نمی‌دانیم، امروزه تبدیل به بخشی از فضای اماکن متبرکه شده و احتمالاً در ضلع غربی روضه منوره، جایی نزدیک مسجد بالاسر فعلی قرار داشته است.

مدرسه قدمگاه: قاضی میراحمد منشی قمی در کتاب مشهور و

ارزشمند «گلستان هنر» که آن را حدود سال ۱۰۰۶ قمری و در عهد شاه عباس یکم صفوی به رشته تحریر درآورده است، می‌نویسد: «[امام رضا ع] در سناباد طوس که الحال مشهد معلی مزکی است در موضعی که اکنون بمدرسه قدمگاه اشتها دارد، کتابت مصحف نموده‌اند.» مدرسه قدمگاه، احتمالاً از مدارس ساخته شده در دوره تیموری و شاید ماقبل آن بوده است. مرحوم عزیزا... عطاردی اعتقاد دارد که «طبق قرائن و شواهد این مدرسه در جایی که اکنون به باغ رضوان معروف شده، قرار داشته است.» زمان تخریب این مدرسه مشخص نیست، اما پیوستن عرصه آن به اماکن متبرکه در دهه‌های اخیر اتفاق افتاده است.

مدرسه بالاسر: مدرسه بالاسر یکی از مدارس بسیار قدیمی مشهد بود که در جوار مدرسه پریزاد قرار داشت. از سمت شمال به صحن عتیق می‌رسید و از شرق نیز به رواق مبارکه دارالسیاده محدود بود. مدرسه بالاسر در دوره تیموری ساخته شد و تا جایی که می‌دانیم، در قرون اخیر و از نظر فاصله، نزدیک‌ترین مدرسه علمیه به روضه منوره رضوی بود. زنده یاد استاد عزیزا... عطاردی که بخشی از دوران طلبگی را در دهه ۱۳۲۰ در این مدرسه گذرانده است، در کتاب «فرهنگ خراسان» (جلد دوم) به نکات تاریخی خاصی درباره این مدرسه اشاره می‌کند و می‌نویسد: «در ضلع جنوبی این مدرسه، در طبقه فوقانی، اتاق بزرگی بود که در آن سکونت داشتم... و روزنه‌ای از آن به طرف حرم مطهر قرار داشت... شنیدم که مرحوم شیخ بهاء‌الدین عاملی (شیخ بهائی) هنگام اقامت در مشهد از این اتاق به خاطر قرب جوار استفاده می‌کرده و در آن جا به عبادت مشغول می‌شده...» این مدرسه امروزه بخشی از رواق دارالولایه است.

در فصل سوم، رویداد مدرسه تابستانی در گزارش
برگزارکنندگان و در قاب تصاویر روایت شده است.
در این فصل همچنین، ارزیابان مدرسه تابستانی
هم از فرایند ارزیابی گزارش داده اند.
کلام پایانی نیز چند خرده روایت از دارالعلم است.

فصل سوم

روایت دارالعلم

چند خط از برگزاری مدرسه

تابستانی دارالعلم؛

زیر نور ماه

آستان رضوی می‌شوند تا در گرمای مرداد در مدرسه ای تابستانی از گرمای مباحث علمی غافل نشوند و هم پیمان با شهدای دانشگاه علوم اسلامی رضوی دوره‌های فشرده مختلفی را نزد بزرگان سپری کنند در فقه و اصول، فلسفه و کلام و تفسیر و ادبیات.

از ایده تا اجرا

اما برپایی این مدرسه تابستانی در یک نگاه کلی، محصول یک همدلی و همکاری بود؛ یک سوی آن آستان قدس رضوی و سوی دیگر، حوزه علمیه خراسان. کارگروه مشترک میان این دو از اسفند ۱۴۰۱ شکل گرفت و این مراحل طی شد:

۱- تدوین طرح اولیه

۲- نشست‌های هم‌اندیشی با اساتید و فعالان حوزه‌های علمیه

۳- ارائه نهایی طرح به تولیت آستان قدس رضوی و مدیر حوزه علمیه خراسان

۴- آغاز فرایند اجرایی با ۴ محور علمی و آموزشی، فرهنگی و تربیتی، رسانه و اطلاع‌رسانی و پشتیبانی و اجرایی

میرزا تقی مشهدی دو پسر داشت؛ وزیرخان و سروقد که کمتر از چهارصد سال پیش تصمیم گرفتند مدرسه بسازند به یاد جدشان شمس‌الدین جوینی که سعدی در توصیفش گفته بود: مرا سحر سخن در همه جهان رفته است | ز سحر چشم تو بیچاره مانده‌ام مسحور. این دو برادر مدرسه‌ای بنا کردند در متراژی بالغ بر سه هزار متر مربع در دو طبقه فوقانی و تحتانی با روایاتی از علم و عالم بر کاشی‌های معرق و کتیبه‌های دیوارهایش.

حالا در این تابستان، در روزهای ۱۴ تا ۲۶ مرداد ۱۴۰۲ وقتی از دروازه شمالی صحن اسماعیل طلا وارد دانشگاه رضوی و صحن مدرسه میرزا جعفر می‌شدیم، گعده طلبه‌هایی از سراسر کشور توجه مان را به خود جلب می‌کرد. طلابی که از سراسر ایران در این مدرسه و برادر خوانده‌اش خیرات خان گرد آمده بودند تا هر روز صبح ساعت ۱۰ گوش بسپارند به سخنان شاگرد ادیب ثانی و آیت‌... محمد هادی میلانی؛ آیت‌... سید جعفر سیدان که در آستانه ۹۰ سالگی هم چنان شوق گفت و گو دارد پیرامون مباحث و حیانی.

این برای اولین بار است که طلاب اعم از زن و مرد هم نشین

۱۵۰ طلبه خواهر در کنار ۳۵۰ طلبه آقا

در نهایت دارالعلم، ۵۰۰ طلبه از سراسر کشور را در خود جای داد. ۱۵۰ طلبه خواهر و ۳۵۰ نفر از آقایان به صفت نخبگان، استادان و محصلان سطح ۴ فرصت شرکت در این مدرسه را به صورت حضوری پیدا و عده کثیری دوره را به صورت مجازی از سایت حوزه علمیه خراسان دنبال کردند.

اردو هم رفتیم

در کنار تمامی برنامه های جدی علمی و آموزشی که شرح آن در سایر صفحات آمده است، برنامه هایی همچون بازدید از مراکز فرهنگی و موزه ای سازمان کتابخانه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی برای استادان و طلاب تدارک دیده شده بود. همچنین جمعه میانی مدرسه تابستانی هم به یک اردوی یک روزه در فضایی تابستانی در اطراف مشهد اختصاص پیدا کرد.

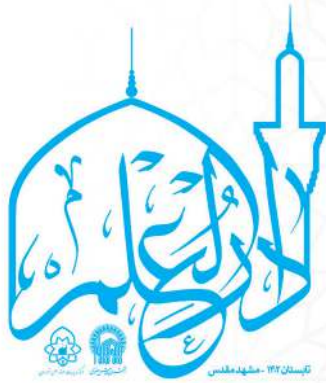
تشکیل سه مدرسه در دارالعلم

در فرایند اجرایی بخش علمی و آموزشی، تشکیل سه مدرسه فقه و اصول، فلسفه و کلام و ادبیات و تفسیر مهم ترین رکن آموزشی دارالعلم را رقم زد. البته که برپایی دروس اخلاق که به سنت حسنه حوزه های علمیه همواره برپا بوده است، نمک لذت بخش دارالعلم در محور فرهنگی - تربیتی بود. محورهای پشتیبانی و اجرایی و البته حوزه رسانه و اطلاع رسانی نیز دیگر بخش های اجرایی این مدرسه تابستانی را تشکیل می داد.

فراخوان اعلام شد؛ تقاضای ۱۵۰۰ طلبه از سراسر کشور

با آغاز تیرماه گرم تابستان و همزمان با اطلاع رسانی در رسانه های حوزوی، آن طور که مدیر حوزه علمیه خراسان، حجت الاسلام والمسلمین خیاط اعلام کرد، در مهلت ثبت نام یک هزار و ۵۰۰ نفر از طلاب و فضایی که شرایط حضور در این مدرسه را داشتند، ثبت نام کردند. اما ظرفیت این مدرسه حداکثر برای ۵۰۰ طلبه پیش بینی شده بود.

- علمی و آموزشی
- فرهنگی و تربیتی
- رسانه و اطلاع رسانی
- پشتیبانی و اجرایی

محور علمی و آموزشی

تشکیل گروه‌های علمی و طراحی
فهرست موضوعات اساتید در ۳ مدرسه
فقه و اصول فلسفه و کلام ادبیات و فلسفه

- ۱- دعوت از اساتید حوزه‌های علمی برای حضور و تدریس
- ۲- فراخوان ثبت نام طلاب و اساتید
- ۳- جذب و گزینش طلاب و اساتید برای شرکت در دوره
(از میان ۱۵۰۰ ثبت نام کننده)
- ۴- برگزاری دروس در ۳ مدرسه در دو نوبت
صبح و بعد از ظهر (القائی / نشست / مناظره)
- ۵- ارزیابی طلاب و تدوین کتاب‌های تخصصی دوره

محور رسانه و اطلاع رسانی

تولید مستند و نشریه دوره
تشکیل ستاد خبری و اطلاع رسانی برنامه‌های دوره
پوشش تصویری برنامه‌های آموزشی

محور فرهنگی - تربیتی

برگزاری افتتاحیه دوره با پیام آیت الله سبحانی و سخنرانی مدیر حوزه
برگزاری دروس اخلاق با حضور اساتید اخلاق
برگزاری اردوی میان دوره و فعالیت‌های ورزشی و تربیتی
برگزاری اختتامیه دوره با سخنرانی آیت الله شب زنده دار، تولیت آستان و مدیر حوزه
دعوت و حضور نماینده ولی فقیه در آستان در دوره
نشست تولیت آستان و امام جمعه مشهد و اساتید دوره

محور پشتیبانی و اجرا

ایاب و ذهاب اساتید دوره
اسکان اساتید و برخی طلاب دوره
پذیرایی اساتید و طلاب دوره
فهرست اقدامات لازم برای پیشبرد اجرایی دوره

دارالعلم؛ ۳ پیام برای ۳ گروه

محمد میرزایی
عضو کارگروه مدرسه تابستانی دارالعلم

حرم مطهر حضرت رضا(ع)، حوزه علمی خراسان و دارالعلم هر سه از جنس نور و بلکه نُورِ عَلَیُّ نُور است.

نقطه آغازین حوزه علمی کهن خراسان به عنوان دومین حوزه بزرگ عالم تشیع را باید همزمان با ورود حضرت رضا(ع) به این منطقه جست و جو کرد. محصول تعلیم و تعلم علوم وحیانی و عقلانی در پرتو مضجع نورانی حضرت رضا(ع)، علمای ربانی و تراث مکتوبی است که در پرتو این بارگاه نورانی به وجود آمده است. این حوزه با فراز و فرودهایی که در طول قرن‌ها داشته، در طلیعه انقلاب اسلامی ایران فصل جدیدی را به خود دیده است.

دارالعلم تجربه‌ای موفق بود که با تدبیر مسئولان حوزه علمی خراسان و آستان مقدس امام رضا(ع) برای اولین بار به مدت کوتاه دو هفته‌ای به میزبانی دانشگاه علوم اسلامی رضوی به عنوان مدرسه علمی‌ای کهن، تخصصی و پیشرو برگزار شد. ایجاد سه مدرسه فقه و اصول، فلسفه و کلام، ادبیات و تفسیر در قالب دروس القایی، نشست علمی، کرسی و مناظره با آغاز درس اخلاق از ویژگی‌های این خیزش علمی بود که تلاش شد متفاوت از دروس متداول ایام سال و بیشتر ناظر به مسائل روز جامعه باشد. ترکیب استادان این حرکت علمی از حیث جغرافیایی یعنی قم و مشهد مقدس با حضور مشرب‌های گوناگون فکری، زمینه تضارب آرای استادان و فرهیختگان را فراهم کرد. گزینش نخبگانی طلاب و فضلا از حوزه‌های علمی سراسر کشور، تجربه متمایز دیگری

است که علاوه بر حضور فرح بخش علمی در کنار مضجع شریف حضرت رضا(ع)، زمینه آشنایی نسل فرهیخته حوزوی استان‌های کشور را فراهم کرد. یادمان نرود این همه در خانه امام مهربانی‌ها و عالم آل محمد، حرم حضرت رضا(ع) شکل گرفت. این همان است که گفتیم «نُورٌ عَلَیُّ نُور». تجربه‌ای ماندگار که بدون اخلاص و همت و الارقم نمی خورد. همدلی، همکاری و هم‌افزایی بخش‌های سه‌گانه مذکور، انکارناپذیر است. بی تردید این اندک نویدبخش، برآمده از اهداف، افق‌ها و برنامه‌هایی است که در ماموریت ذاتی حوزه علمی خراسان و تولیت آستان قدس رضوی قرار دارد؛ چه آنکه در بیان رهبر معظم انقلاب اسلامی در انتصاب تولیت آستان قدس رضوی و اعضای شورای عالی حوزه علمی خراسان نیز آمده است.

حوزه علمی خراسان در افق ۱۴۱۷

حوزه علمی خراسان در افق ۱۴۱۷، بناست دومین حوزه علمی شیعی در عرصه تفقه و تولید علم باشد. از سویی، زمینه‌ساز نظام‌های دینی و تمدن نوین اسلامی در جهان و مرجع اصلی فرهنگ و معارف اسلامی در منطقه، الهام‌بخش در تربیت عالمان متقی، متعهد و کارآمد و برخوردار از سازمان‌های بالنده و هم‌افزا باشد. اراده مصمم و برنامه مدون کمترین توشه این چشم‌انداز است. برگزاری دارالعلم با ماهیت جمعی، نمونه کوچکی از ضرورت‌های فوری و منسجم مورد نیاز آن افق و افق‌های تازه‌تری است که تحولات زمانی ما را بدان راهنمایی می‌کند.

این رویداد مهم علمی هم پیام‌های گوناگون را مخابره کرد و هم باید و نیاید‌های متعددی را به ما فهماند. پیامی به مدیران حوزه علمی، پیامی به استادان و پیامی به طلاب و فضلاء جوان و البته نویدی برای مردم جامعه. همچنین نشان داد همت‌ها و مدیریت‌ها پایه تحولات ثمربخش است و می‌تواند سرنوشت سیاسی و اجتماعی مطلوبی را رقم

اسلامی و حاکمیت ولایت فقیه است، به خوبی بشناسند و قدر بدانند. از فضای امن جامعه که محصول مستقیم انقلاب اسلامی است و به رهبری امام خمینی علیه السلام شکل گرفته و مدبرانه تحت فرامین امام خامنه‌ای در حال هدایت است، نباید غفلت کرد.

طلاب می باید با سیره علمای سلف صالح آشنا شوند و از اندوخته‌های ایشان در حوزه‌های علمیه بهره‌جویند و بدانند نگاه آینده جهان تشیع و بلکه اسلام به آن‌هاست. اهداف و افق‌های پیش‌رو را در تراز زمانه و انتظارات تعریف کنند. باید برنامه و اقدامات را در مقیاس دوران انتظار تنظیم کرد. نشان داد احتیاجات زمان و اقتضائات آن در این رویدادهای علمی نباید فراموش شود.

این حرکت علمی، نویدی هم برای مردم جامعه بود که حوزه‌های علمیه متشکل از فرزندان پاک آن‌ها و برآمده از اعتقاد عمیق و متدینانه مردم است و در صورت حمایت می‌تواند علاوه بر نقش بزرگ حفاظت از دینداری آحاد جامعه، در حل مسائل مهم فرهنگی جامعه نقش مهمی داشته باشد و علاوه بر تعمیق دانش‌های دینی، زمینه توحیدی‌سازی دیگر علوم را نیز فراهم کند. این رسالت مهم امروزه یکی از ضرورت‌های محافل و مراکز علمی است. خطر لائیک و سکولاریزه شدن جامعه و آثار و تبعات بزرگی که امروزه دامن بسیاری از کشورهای مسلمان را گرفته در کشور ما نیز وجود دارد و حوزه قوی، مردمی و انقلابی درمان چنین تهدیدی است. آری حل مشکلات را با علومی از جنس نور و در مکانی نورانی باید جست‌وجو کرد. شاید اغراق نباشد که مفهوم فرمایش جوادالائمه علیه السلام در «اعجاب» احمد بن ابی نصر بزنتی درباره ثواب زیارت حضرت رضا علیه السلام را مردم زمانه ما بیش از هر زمانی درک کرده باشند؛ چون نظاره‌گر آثار زیارت و نقش زائران این امام همام در ایران و جهان اند. مکانی برای درک بهتر توحید و نبوت و سیر عبودیت از مسیر زلال و پایدار امامت و ولایت تارسییدن به قیامت و این بستر اکنون برای اهل معرفت فراهم است.

گوشه‌ای از ظرفیت عظیم حوزه علمی خراسان را در معرض آرا و اذهان پویای حوزویان جوان گذاشت. عزم و آمادگی فضایی بانشاط و جوان را به نمایش گذاشت و حضور مشتاقانه و استقبال متفاوت از برخی دروس، نیازهای واقعی را نمایان‌تر کرد. نقش پشتیبانی‌ها از این گردهمایی علمی، بسیج امکانات و مدیریت درست در به‌کارگیری کم‌عیب و نقص رویدادهای عالمانه و خدایسندانه را به خوبی نشان داد. از همه بالاتر نشان داد نظام اسلامی که عصاره سال‌ها تحمل رنج و محنت عالمان و مجاهدان به خصوص ملت ایران به رهبری امام خمینی علیه السلام، نه تنها تامین‌کننده چنین همایش‌های علمی و اثربخش است، بلکه خود اقتضائاتی را رقم زده است که اگر لازم باشد در اهداف، چشم‌اندازها و برنامه‌های عملیاتی بازنگری شود. از این رو، هم افزودن زمان در چنین گردهمایی علمی نیاز است و هم فراهم‌سازی حضور تعداد بیشتری از فضایی حوزه. از سویی، گزینش موضوعات درسی با مشورت استادان برجسته باید متحول شود؛ چنان‌که رصد و ارزیابی‌ها باید به خروجی قابل استنادی تبدیل گردد.

به استادان پیام داد برای پرکردن اوقات طلابی این قشر فرهیخته باید بر عمق مطالعات و آمادگی بیشتر بیفزایند. ضرورت‌ها و اولویت‌ها را در دروس و محتوای آن‌ها لحاظ و از پُزهای علمی کم‌فایده صرف نظر کنند و در اندیشه و برنامه‌ای در تراز تمدن نوین اسلامی حاضر شوند. از تعطیلات بکاهند و از توجه عاطفی در کنار تعامل علمی با طلاب غافل نشوند.

پیامی هم به طلاب و فضایی عزیز داد که فرصت‌ها را که گذرا و غیرقابل برگشت است، باید مغتنم شمرند؛ چراکه حضرت امیر علیه السلام در نهج البلاغه با تعبیر زیبایی می‌فرمایند: «الْفُرْصَةُ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ فَانْتَهِزُوا فَرَصَ الْخَيْرِ». از نعمت‌ها و سرمایه‌های عظیم معنوی و مادی بیامونی نباید غفلت کرد. خدای متعال همه نوع نعمت در اختیار آدمی قرار داده است تا برای سعادت خود استفاده کند.

نعمت بی نظیر عالم تشیع در طول حیات شیعیان را که همانا جمهوری

روایتی از افتتاحیه مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی

سرآغاز دارالعلم

سرانجام انتظارها به سر رسید و صبح شنبه چهاردهم مرداد ۱۴۰۲ در یک روز بسیار گرم مشهد مقدس، افتتاحیه دارالعلم و مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی برگزار شد. استادان و طلاب این مدرسه که اهل مشهد و یا طلبه حوزه خراسان نیستند، از سایر حوزه ها و شهرها خودشان را به حرم مطهر امام رضا علیه السلام و ساختمان دانشگاه علوم اسلامی رضوی و سالن همایش سردار شهید حاج قاسم سلیمانی رسانده اند. مراسم با عرض ارادت خالصانه حاضران به ساحت حضرت علی ابن موسی الرضا علیه السلام آغاز شد.

خوبی در اختیار شما هست. اولین فرصت این است که در دوران جوانی هستید. انسان در دوران جوانی می تواند همه مقاصد را که دارد تا حدی به دست بیاورد. کرارا از حضرت امام علیه السلام شنیدم که در مجالس خصوصی می فرمود: «همه چیز در دنیای جوانی به دست می آید. دنیا هم بخواهید، آخرت هم بخواهید، تحصیل هم بخواهید در دوران جوانی؛ دوران جوانی تمام قوای انسانی آمادگی دارد که در آن مقصد فعالیت کند و کار کند. الحمدلله این نیرو الان در شما باقی است.

آیت... العظمی سبحانی: فرصت ها همچون ابر بهار در گذر است
 آیت... العظمی جعفر سبحانی، از مراجع عظام تقلید که اعضای کارگروه اجرایی این مدرسه در دیداری از توصیه های ایشان بهره مند شده بودند، لطفشان با آغاز دوره نیز همچنان همراه مدرسه تابستانی بود. ایشان پیامی تصویری به آیین افتتاحیه ارسال کرده بودند و در آن ابتدا از ضرورت بهره مندی بیشتر از فرصت ها و لحظات عمر سخن به میان آوردند: «الفرصة تمرّ مَرَّ السحاب»؛ فرصت ها برای انسان مثال ابر بهاری می گذرد. فرصت های

تعطیلات تابستانی حوزه مدیریت شود

حجت الاسلام والمسلمین علی خیاط، مدیر حوزه علمیه خراسان هم در مراسم افتتاحیه و در بیان یکی از اهداف برگزاری مدرسه تابستانی به ضرورت مدیریت تعطیلات تابستانی طلاب اشاره کرد: فرصت تعطیلات برای حوزویان زمانی خوبی برای تمرکز در فعالیت‌های علمی است که نمی‌توان فعالیت‌هایی که در طول سال با توجه به حجم گسترده دروس علمی رسمی به آن پرداخت، از این فرصت استفاده کرد همان طور که در سیره اهل بیت علیهم‌السلام به مدیریت زمان و مدیریت منابع پرداخته شده است. بسیاری از کارهای علمی که بزرگان انجام داده‌اند در فرصت تعطیلات نوشته شده است، همان طور که در شرایط سخت کرونا برخی از کارهای علمی خوبی انجام داده‌اند، لذا استفاده از این گونه فرصت‌ها باید ادامه پیدا کند.

سابقه درس حوزوی با قدمتی ۴۰۰ ساله در حرم مطهر رضوی

در این مراسم حجت الاسلام والمسلمین دکتر محسن جهانگیری، رئیس دانشگاه علوم اسلامی رضوی نیز که در دانشگاه رضوی، به نوعی میزبان حاضران و میهمانان بود، در سخنانی با اشاره به اینکه فراگیری دروس حوزوی در بارگاه منور رضوی از قدمتی ۴۰۰ ساله برخوردار است، گفت: با نگاه بلند مقام معظم رهبری و شهید بهشتی و تلاش‌های آیت‌الله واعظ طوسی تولیت فقید آستان قدس رضوی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی از تلفیق دو مدرسه میرزا جعفر و خیرات‌خان تاسیس شد که این دانشگاه از ابتدای تاسیس تاکنون پذیرای طلاب حوزه علمیه بوده است و خوشبختانه دستاوردهای بزرگی از منابع انسانی و پژوهش‌ها گرفته تا انتشار آثار متعدد، به جامعه علمی و اسلامی عرضه کرده است. لذا بسیار خرسندیم که به مدت دو هفته در قالب برگزاری دوره‌های تابستانی در این دانشگاه میزبان طلاب و اساتید از سراسر کشور هستیم و امیدواریم همه تلاش‌های ما مورد رضای حضرت رضا علیه‌السلام واقع شود.

استادان آمده اند تا در خدمت شما طلاب باشند

نکته بعدی که آیت‌الله العظمی سبحانی در سخنانش بدان اشاره کرد، حضور استادان و توصیه‌ای در این زمینه به طلاب بود: «دوم مطلبی که عرض می‌کنم فرصتی برای شماسست، وجود اساتید مجرب که همه اینها مورد تصدیق بزرگان حوزه است و خود این‌ها هم از اساتید حوزه هستند که اولاً به زیارت آقا علی بن موسی الرضا علیه‌السلام آمده‌اند و یکی هم در خدمت شما باشند که بتوانند در این فرصت که دوران تابستانی است عرض ادب و اخلاص کنند و آنچه می‌دانند برای شما بیاموزند، این هم فرصتی است که آقایان باید از این فرصت بهره بگیرند.»

از معنویت حرم مطهر بهره ببرید

آیت‌الله العظمی سبحانی به لزوم بهره‌مندی از فضای معنوی حرم مطهر هم اشاره کرد: «علاوه بر این، در کنار قبر آقا علی بن موسی الرضا علیه‌السلام هستید و می‌توانید از روح مقدسش استمداد بجوئید. این را نه تنها من می‌گویم، دیگران هم این مساله را گفته‌اند حتی علمای اهل سنت هم این را گفته‌اند که البته گفتنش طول می‌کشد. این همه فرصت‌ها در اختیار شماسست.»

اساتید از موجرگویی بهره بگیرند

توصیه دیگر آیت‌الله العظمی سبحانی، به استادان بود: «چون فرصت کم است باید آقایان اساتید از موجرگویی بهره بگیرند البته موجرگویی به این معنا نیست که مساله را فشرده بگویند و مفهوم نباشد بلکه در عین مفهوم بودن، مختصر باشد چون فرصت کم است.»

توصیه آخر

آیت‌الله العظمی سبحانی در بخش پایانی به این توصیه خود تاکید کرد: توسل به امامی را که در کنارش هستید، فراموش نکنید. ابن همدان می‌گوید: من در مشهد بودم مدت‌ها. هر موقع گرفتار می‌شدم محضر آقا علی بن موسی الرضا علیه‌السلام می‌رفتم، دورکعت نماز می‌خواندم. حاجتم را از خدای خواستم. حاجتم برآورده می‌شد. و می‌گوید که من کرارا این را امتحان کرده‌ام.

روایتی از نشست هم اندیشی اساتید دوره با تولیت آستان قدس رضوی و مدیر حوزه علمیه خراسان

ضیافت مدرّسان

قائینی و زمانی فرد نسبت به محورهای ذیل پیشنهاداتی داشتند؛ تقدیر و تشکر از ابتکار دوره تابستانی دارالعلم، خرسندی از فعال شدن دروس در تابستان ها، تأکید بر استمرار و افزایش زمان دوره در طول سال، تأکید بر برگزاری جلسات اساتید، تأکید بر استفاده از نوآوری های علمی و...

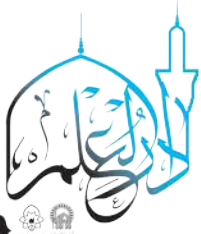
در پایان نیز تولیت آستان ضمن تشکر از حضور فعال اساتید در دوره دارالعلم نسبت به عنایت و توجه مقام معظم رهبری و مراجع محترم نسبت به حوزه علمیه مشهد مطالبی مطرح کرد و گفت: حوزه علمیه مشهد به برکت وجود مرقد مطهر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در طول تاریخ مورد توجه مراجع، علمای بزرگ و شخصیت های تأثیرگذار بوده است و با این پشتوانه ها ظرفیت تبدیل شدن به مرجعیت و قطب علمی جهان تشیع را دارد.

سه شنبه ۲۳ مرداد؛ چند روز مانده به پایان برنامه تابستانی جمع اساتید دوره نشست هم اندیشی را با حضور تولیت آستان، مدیر حوزه و دبیر شورای عالی خراسان برگزار کردند.

حدود ۵۰ استاد در قالب دروس اخلاق، جلسات القائی نوبت صبح و نشست ها و کرسی های علمی بعد از ظهر حضور فعال داشتند که جمع ۳۰ نفره ای در این جلسه شرکت کرده بودند.

مدیر حوزه در ابتدا گزارش مختصری از برنامه ریزی ها و اقدامات ارائه کرد و از مزیت های تعامل بین حوزه های علمیه و اقدام مشترک آستان و حوزه گفت و گزارش تفصیلی را موکول به مراسم اختتامیه نمود.

در ادامه تعدادی از اساتید نقطه نظرات خود را نسبت به دوره بیان کردند؛ حضرات آیات و حجج اسلام آقایان؛ سیدان، شب زنده دار، فیاضی،

مدرسه فقه و اصول

۳۳ جلسه درس القائی، ۱۵ استاد، ۲۰۰ طلبه و...

○ سید محمد مهدی آقایی

قرار داد. خصوصیت مهم تدریس وی بر این امر معطوف بود که جایگاه مباحث روش‌شناسی را در بین طلاب علاقه‌مند روشن نماید.

همچنین در این مدرسه در نوبت عصر نشست‌های علمی با حضور اساتیدی همچون آیات و حجج اسلام؛ میر باقری، علیدوست، قائنی، واسطی، نوروزی، علوی آریز و ... برگزار شد و اساتید موضوعات ذیل را ارائه کردند:

چیستی شخص اعتباری و کارآمدی آن در نظام سازی اسلامی

روش شناسی فقه مضاف، گستردگی فقه معاصر و الزامات آن

بازخوانی حکم‌شناسی و موضوع‌شناسی، لازمه تکامل اجتهاد

بررسی فقهی چاره‌اندیشی شرعی در کتاب الطهاره

روش شناسی اجتهاد تمدنی فقه مقاصد با قرائت شیعی آن در کشاکش نفی و اثبات

کاربست‌های فقه نظام و روش شناسی آن، کاربرد عقل در منابع استنباط

مدرسه فقه و اصول در طی ۳۳ جلسه دروس القائی در نوبت صبح و ده نشست علمی در نوبت عصر طی دو هفته پذیرای بیش از ۱۵ استاد و ۲۰۰ نفر از فضلاء حوزه علمیه بود.

در بخش دروس القائی آیت ا... شب زنده دار «محدوده شرعی پوشش بانوان» را دارای مباحث و سرفصل‌های متعدد دانسته و جمع‌آوری این مطالب به امر مقام معظم رهبری حفظه ا... را از خصوصیات کار فقهی انجام شده برشمرد که در محضر معظم له نیز ارائه شده است.

حجت الاسلام و المسلمین درایتی نیز از اساتید القائی نوبت صبح، ذیل موضوع مهم و راهبردی نقش سیره عقلا در استنباط حکم شرعی بحث خود را در سه بخش تعریف سیره و تفاوت آن با عناوین مشابه، ادله حجیت سیره عقلا و ارتکازات و سیره‌های مستحدث عقلا تبیین کرد.

استاد مبلّغی نیز طی ۱۱ جلسه «روش‌شناسی اجتهاد» را که یکی از مباحث مورد نیاز در حوزه‌های علمیه است، مورد بحث و بررسی

لا اله الا الله

مدرسه تابستانه طلاب در حرم مطهر رضوی
ویژه طلاب و اساتید حوزه های علمیه سراسر کشور
۱۴ تا ۲۶ مرداد ۱۴۰۲ - دانشگاه رضوی (مدرسه میرزا جعفر)

مدرسه فقه و اصول

شهرستان

هر روز ساعت ۱۶

درس‌های

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

چیستی شخص اعتباری و کارآمدی آن در نظام سازی اسلامی
استاد شب زنده دار

۱۴ مرداد ۱۴۰۲

روش شناسی فقه مضاف (ملزومات فقه مضاف)
استاد مبلغی

۱۵ مرداد ۱۴۰۲

فقه ومدرنیته
استاد میرباقری

۱۶ مرداد ۱۴۰۲

گسترده‌گی فقه معاصر و الزامات آن
استاد الهی خراسانی

۱۷ مرداد ۱۴۰۲

ماهیت اقتصاد اسلامی؛ علم، مکتب یا نظام؟
استاد میرباقری

۱۸ مرداد ۱۴۰۲

روش شناسی اجتهاد تمدنی
استاد واسطی

۲۱ مرداد ۱۴۰۲

روش شناسی اجتهاد تمدنی (۲)
استاد واسطی

۲۲ مرداد ۱۴۰۲

فقه مقاصد با قرائت شیعی آن در کشاکش نفی و اثبات
استاد علی دوست

۲۳ مرداد ۱۴۰۲

کاربست های فقه نظام و روش شناسی آن
استاد مبلغی / استاد علی دوست

۲۴ مرداد ۱۴۰۲

کاربرد عقل در منابع استنباط
استاد زمانی فرد

۲۵ مرداد ۱۴۰۲

نقش سیره عقلاء در استنباط احکام شرعی
استاد درایتی

ساعت ۸ صبح

بررسی حدود شرعی حجاب بانوان
استاد شب زنده دار

ساعت ۹ صبح

مباحث روش شناسی اجتهاد (فقه موضوع نصوص، اقوال، ترتیب و...)
استاد مبلغی

ساعت ۱۰ صبح

مدرسه فلسفه و کلام حضور چهره های کلام و فلسفه در یک مدرسه

○ محمد حسین میرحسینی

سایر درس ها در مدرسه فلسفه و کلام:
استاد واسطی با موضوع امتداد فلسفه در علوم انسانی / یک نوبت
استاد یزدان پناه با موضوع ضرورت اجتهاد در معارف و راهکارهای
رسیدن به آن / ۳ نوبت
استاد برنجکار با موضوع ضرورت اجتهاد در معارف / یک نوبت
استاد میرباقری با موضوع بررسی رویکردهای مطرح در فهم
معارف / یک نوبت
استاد امینی نژاد با موضوع قاعده واحد از منظر شریعت، فلسفه و
عرفان / دو نوبت
استاد احد فرامرزی قراملکی با موضوع هویت واسطه ای علم کلام /
یک نوبت
استاد سبحانی با موضوع کلام و نسبت آن با قواعد فلسفی / یک نوبت
استاد میردامادی با موضوع رابطه واجب تعالی با صفات از کلام
امام رضا علیه السلام / یک نوبت
استاد موسوی بایگی با موضوع امکان سنجی کلام روایی در
پاسخگویی به شبهات / یک نوبت

در بخش فلسفه و کلام در مدرسه تابستانی طلاب از ۱۳۰ نفر از
اساتید و نخبگان برادر و خواهر از حوزه های علمیه سراسر کشور
میزبانی کردیم.
شاید یکی از بارزترین ویژگی های این دوره حضور چهره های کلامی
و فلسفی در چنین سطحی و در یک مدرسه برای ارائه مباحث به
علم آموزان بود.
دروس القایی استادان در نوبت صبح هر یک به تعداد ۱۱ جلسه
برگزار شد.
استاد زمانی فرد با موضوع مسائل بنیادین کلام جدید مباحثی را
ارائه کرد.
استاد فیاضی با موضوع معرفت نفس فلسفی به تبیین موضوع
پرداخت و آیت ... سید جعفر سیدان نیز شرح روایتی از امام
رضا علیه السلام از کتاب شریف عیون اخبار الرضا را با طلاب مدرسه فلسفه
و کلام در میان گذاشت.
در نوبت بعد از ظهر در قالب نشست ها و کرسی های علمی، اساتید و
چهره های مطرح کلام و فلسفه به بیان دیدگاه های خود پرداختند.

مدرسه تابستانه طلاب در حرم مطهر رضوی
ویژه طلاب و اساتید حوزه های علمیه سراسر کشور
۱۴ تا ۲۶ مرداد ۱۴۰۲ - دانشگاه رضوی (مدرسه میرزا جعفر)

مدرسه کلام و فلسفه

شش وعده

درس آقای

هر روز ساعت ۱۶

امتداد فلسفه در علوم انسانی

استاد واسطی

۱۴ مرداد ۱۴۰۲

ضرورت اجتهاد در معارف و راهکارهای رسیدن به آن

استاد یزدان پناه

۱۵ مرداد ۱۴۰۲

ضرورت اجتهاد در معارف و راهکارهای رسیدن به آن

استاد برنجکار

۱۶ مرداد ۱۴۰۲

بررسی نقش نگرش فلسفی عرفانی حضرت امام در تشکیل حکومت اسلامی

استاد میرباقری

۱۷ مرداد ۱۴۰۲

قاعده الواحد از منظر فلسفه عرفان و شریعت

استاد امینی نژاد

۱۸ مرداد ۱۴۰۲

قاعده الواحد از منظر فلسفه عرفان و شریعت

استاد امینی نژاد

۲۱ مرداد ۱۴۰۲

هویت واسطه ای علم کلام و الزامات روش شناختی آن

استاد قراملکی

۲۲ مرداد ۱۴۰۲

دانش کلام و نسبت آن با قواعد فلسفی

استاد سبحانی

۲۳ مرداد ۱۴۰۲

رابطه واجب با صفات در کلام امام رضا علیه السلام

استاد میردامادی

۲۴ مرداد ۱۴۰۲

امکان سنجی کلام روایی در پاسخگویی به شبهات روز

استاد موسوی بایگی

۲۵ مرداد ۱۴۰۲

مسائل بنیادین کلام جدید

استاد زمانی فرد

ساعت ۸ صبح

مباحث معرفه النفس فلسفی

استاد فیاضی

ساعت ۹ صبح

شرح عیون اخبار الرضا (علیه السلام)

استاد سیدان

ساعت ۱۰ صبح

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه ادبیات و تفسیر از صحیفه سجادیه تا نظریه نحو قرآنی

○ علی برادران خلخالی

به عنوان یکی از اصلی ترین قواعد تفسیر اشاره کرد. در ادامه نیز نقد و بررسی شبهات قرآنی را ذیل برخی آیات مطرح شده، در دستور کار آموزش خود قرار داد.

نشست های علمی:

در مدرسه ادبیات و تفسیر نشست های گوناگون با موضوعات متنوع و بین رشته ای برگزار شد.

موضوعات:

بررسی نظریه نحو قرآنی / استاد رضایی

ترجمه بلاغی؛ چیستی، چرایی، چگونگی / استاد واسطی

الگوی کشف معنای واژگان قرآنی و معادل یابی آن در زبان فارسی /

استاد عبدا... پور

مرجعیت علمی قرآن / استاد محمد حسن زمانی

ملاحظات و مخاطرات در قرآن پژوهی مستشرقان / استاد محمد حسن

زمانی

ضرورت مطالعات حدیثی / استاد سید محمد کاظم طباطبایی

ادبیات نهج البلاغه «بررسی شبهات مضمونی نهج البلاغه» / استاد

سید محمد کاظم طباطبایی

شبهه های قرآن پژوهی در غرب / استاد روشن ضمیر

بررسی نکاتی مغفول از نهج البلاغه / استاد بهجت العطار

جایگاه ادبیات در فهم گزاره های دینی / استاد علی دوست

مدرسه ادبیات و تفسیر دارالعلم در مدت دو هفته پذیرای بیش از ۱۵۰ نفر از اساتید و نخبگان برادر و خواهر از حوزه های علمیه مختلف کشور بود.

در این دوره، دروس در دو نوبت صبح و عصر برگزار شد؛ دروس صبح به صورت القائی و مباحث عصر نیز به صورت نشست های علمی دایر شد.

دروس القائی؛ هر درس ۱۱ جلسه

حجت الاسلام والمسلمین خیاط با موضوع «تحلیل ادبی صحیفه سجادیه»

وی در اولین جلسه به تبیین چرایی موضوع پرداخت و با توجه به شرایط و زمان امامت امام سجاد علیه السلام به ارزشمندی این کتاب شریف اشاره کرد.

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد عشایری منفرد با موضوع؛ نقش دانش های ادبی در اجتهاد، ابتدا به مفهوم شناسی مفردات بحث و دو واژه اجتهاد و ادبیات پرداخت و به کاربرد ادبیات در علوم عقلی و نقلی اشاره کرد. استاد عشایری در ادامه لایه های گوناگون متن را برای علم آموزان مدرسه ادبیات و تفسیر تبیین کرد.

حجت الاسلام دکتر جواد ایروانی نیز در بخش دروس القائی با موضوع؛ بازخوانی مبانی و قواعد تفسیری با رویکرد پاسخ به شبهات قرآنی برای طلاب سخن گفت.

وی در اولین جلسه به تعریف مبانی تفسیر پرداخت و به اصالة الظهور

مدرسه تابستانه طلاب در حرم مطهر رضوی
ویژه طلاب و اساتید حوزه های علمیه سراسر کشور
۱۴ تا ۲۶ مرداد ۱۴۰۲ - دانشگاه رضوی (مدرسه میرزا جعفر)

درس‌های تفسیر

درس‌های آقای

نشت علی

هر روز ساعت ۱۶

مرکز زیرت حوزه علمیه خراسان

۱۴ مرداد ۱۴۰۲

بررسی نظریه نحو قرآنی
استاد رضایی

۱۵ مرداد ۱۴۰۲

ترجمه بلاغی، چپستی، چرایی، چگونگی
استاد واسطی

۱۶ مرداد ۱۴۰۲

الگوی کشف معنای واژگان قرآنی و معادل یابی آن در زبان فارسی
استاد عبدالله پور

۱۷ مرداد ۱۴۰۲

مرجعیت علمی قرآن
استاد زمانی

۱۸ مرداد ۱۴۰۲

ملاحظات و مخاطرات در قرآن پژوهی مستشرقان
استاد زمانی

۲۱ مرداد ۱۴۰۲

ضرورت مطالعات حدیثی
استاد طباطبایی

۲۲ مرداد ۱۴۰۲

ادبیات نهج البلاغه؛ «بررسی شبهات مضمونی نهج البلاغه»
استاد طباطبایی

۲۳ مرداد ۱۴۰۲

پژوهش های معاصر در مطالعات قرآنی ۱
استاد مهدوی راد

۲۴ مرداد ۱۴۰۲

پژوهش های معاصر در مطالعات قرآنی ۲
استاد مهدوی راد

۲۵ مرداد ۱۴۰۲

جایگاه ادبیات در فهم گزاره های دینی
استاد علی دوست

تحلیل ادبی صحیفه سجاده
استاد خیاط

نقش دانش های ادبی در اجتهاد
استاد عشاییری

بازخوانی مبانی و قواعد تفسیری با رویکرد پاسخ به شبهات قرآنی
استاد ایروانی

ساعت ۸ صبح

ساعت ۹ صبح

ساعت ۱۰ صبح

به رسم حسنه حوزه های علمیه برگزاری جلسات اخلاق

○ رئوف

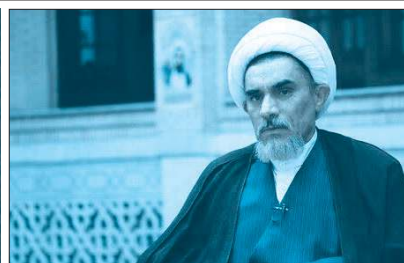
هستند - جدی بگیرند.»

با این نگاه، مدرسه تابستانی طلاب نیز با حضور استادان برجسته اخلاق، از این نعمت متعالی بی بهره نبود و در مدت دو هفته برپایی این مدرسه تابستانی ده جلسه اخلاق را صبحگاه هر روز در مسجد مدرسه میرزا جعفر برگزار کرد.

اساتیدی که در جمع طلاب حضور یافتند و با آن ها از اخلاق سخن گفتند: حضرات آیات و حجج اسلام؛ مهدی مروارید، محمد مروارید، راشد یزدی، سید محمد مهدی میر باقری، جواد نطافت یزدی، محسن جهانگیری، محمد سید آبادی، محمدحسین رجایی خراسانی، محمد زمانی فرد و محسن ملکی ابرده.

استادان در این درس ها با محوریت اهمیت تهذیب نفس و ضرورت های رفتار اجتماعی طلبه با طلاب سخن گفتند.

برپایی درس اخلاق و اهتمام به آن از دیرباز در مدارس علمیه به عنوان یک سنت حسنه جاری و ساری بوده است. رهبر معظم انقلاب در یکی از سخنرانی هایشان در جمع طلاب و فضایی حوزه علمیه قم، با اشاره به ضرورت بهره مندی از فضای معنوی حوزه و هم جواری با حرم های مطهر، گفته اند: «از این فضای معنوی، موارث و یادگارهای معنوی ای که در این فضا انباشته است، استفاده کنید. مرحوم سید حسین رضوی، از همین آستان مقدسه و از علمای اوایل قرن چهاردهم است که از حالاتش نقل می کنند، مثلاً در قنوت نماز وتر، دعای «ابی حمزه» را از ابتدا تا انتها می خوانده است! چنین عابدان و زاهدانی را این حوزه تربیت کرده است. من از بزرگان حوزه خواهش می کنم، درس اخلاق و تهذیب را برای جوانان مستعد، روشن و نورانی - که در این حوزه فراوان

گزارش ارزیابان مدرسه تابستانی از فرایند ارزیابی

دارالعلم در آزمون و سنجش

ارزیابی مدرسه تابستانی دارالعلم

به منظور بررسی ابعاد گوناگون این مدرسه مقرر شد، با ارزیابی جامعی از کم و کیف آن، نقاط ضعف و قوت شناسایی شود تا نتایج آن چراغ راهی برای تشکیل مدارس تابستانی آینده باشد. در این مدرسه تابستانی، ارزیابی بر اساس پرسش از استادان و فراگیران در دستور کار قرار گرفت.

ارزیابی ها در دو محور کلی:

۱. مصاحبه با سؤالات هدفمند
۲. ارزیابی برخط بر اساس سؤالات مبتنی بر اهداف انجام گرفت که عمدتاً مصاحبه ها با اساتید القائی و اساتید نشست های علمی صورت گرفت. سؤالات برخط نیز در اختیار فراگیران شرکت کننده در دوره قرار داده شد.

ارزیابی ها در ۳ محور انجام گرفت:

- الف. ارزیابی و پرسش از اساتید معزز دوره تابستانی درباره:
  - ۱- ضرورت برگزاری دوره تابستانی
  - ۲- کیفیت و کمیت طلاب شرکت کننده در بحث ها
  - ۳- امور اجرایی و...

مراحل انجام ارزیابی:

از ۲۵ نفر اساتید شرکت کننده القائی و اساتید نشست های علمی همچنین از اساتید خارج از دوره که ارتباط و آشنایی با دوره تابستانی

برنامه ها بر اساس اهداف، طراحی و اجرا می شود. ارزیابی برنامه های اجرایی؛ عامل مؤثری برای اطلاع از اجرای صحیح برنامه ها در رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده است. ضرورت نظارت و ارزیابی، بی نیاز از استدلال است چراکه رشد و تعالی در گروهی شناخت نقاط ضعف و قوت و حرکت بر آن اساس است. هرچه کار بزرگ تر و خطیرتر باشد، به همان میزان نظارت، ارزیابی و حراست و پاسداری از آن، مهم و ضروری است. به طور کلی در هر ارزیابی مراحل ذیل باید طی شود تا نتیجه مشخص شود:

- ۱- تعیین معیار و شاخص های ارزیابی (بر اساس اهداف)
- ۲- سنجش و اندازه گیری
- ۳- تجزیه و تحلیل نتایج
- ۴- تقویت نقاط قوت و اصلاح ضعف ها

و اما مدرسه تابستانی دارالعلم

این مدرسه تابستانه به همت حوزه علمیه خراسان و آستان قدس رضوی در مردادماه ۱۴۰۲ در حرم مطهر و دانشگاه رضوی برگزار شد. مدرسان این دوره تابستانی متشکل از اساتید حوزه علمیه مشهد و قم مرتبط با سه مدرسه تشکیل شد؛ فقه و اصول، ادبیات و تفسیر و کلام و فلسفه، هستند. طلاب شرکت کننده در این طرح نیز از فضلاء و اساتید سطح حوزه های علمیه خراسان، قم و اصفهان بودند.

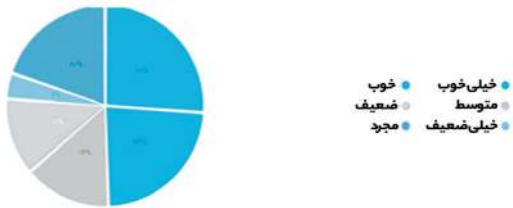
جامعه آماری شرکت کننده در هر مدرسه حدود ۶۰ نفر بودند. برای تمام این طلاب (حدود ۱۸۰ نفر) پیامک شرکت در ارزیابی امور اجرایی (با تمام جزئیات) نیز ارسال شد که همین تعداد در ارزیابی

گویه های محتوایی

ارتباط محتوایی ارائه شده با موضوع و سرفصل های اعلام شده

کیفیت و کمیت برنامه های فرهنگی برای خانواده ها

امور اجرایی دوره تابستانه دارالعلم رضوی شرکت کردند.

نمونه ارزیابی از فراگیران محترم:

ج. ارزیابی علمی طلاب و فضلاء دوره از طریق آزمون؛ نوشتن تقریرات یا مقاله.

امید است که این حرکت علمی، بتواند در راستای احیای امر اهل بیت علیهم السلام قدمی برداشته و موجب بازبازی شوکت علمی حوزه علمیه خراسان شود.

داشتند، مصاحبه حضوری بر اساس سؤالات مشخص به عمل آمد. سپس هر مصاحبه بر اساس قوانین ارزیابی عنوان گذاری محتوایی و کدگذاری شده و در آخر بر اساس سؤالات جمع بندی و دسته بندی شد. در پایان هم نتیجه آن به عنوان ارزیابی اساتید محترم به مسؤلان مربوطه ارائه شد.

نمونه ارزیابی از اساتید محترم:

آیا با اصل برگزاری دوره های تحصیلی تابستانی موافقت دارید؟
برگزاری دوره تابستانی بسیار مفید و مورد تایید است. (۱۰۰ درصد پاسخ ها)

ب. ارزیابی و پرسش از طلاب و فضلاء شرکت کننده در دوره درباره:

۱- توانایی های علمی و القائی اساتید محترم

۲- برنامه های فرهنگی و معنوی

۳- امور اجرایی (نظم در اجرای برنامه ها، اسکان، تغذیه و...)

مراحل انجام ارزیابی در این بخش:

ارزیابی از طلاب و فضلاء شرکت کننده در دوره به صورت برخط انجام گرفت. از بین فضلاء شرکت کننده در بحث، با هماهنگی مسؤلان آموزش هر سه مدرسه فراگیرانی (آقا-خانم) که مشارکت ۷۰ درصد به بالا در کلاس ها را داشتند مشخص شده و به همه آنان پیامک شرکت در نظر سنجی ارسال شد. نظر سنجی درباره اساتید به صورت مدرسه ای انجام شد. یعنی طلاب شرکت کننده در مدرسه فقه و اصول از ۴ استاد محترم به طور جداگانه و با سؤالات مشترک ارزیابی های چند ساختی داشتند. این تعداد در مدرسه ادبیات و تفسیر و کلام و فلسفه به طور جداگانه ۵ نفر بود.

نسبت حوزه علمیه خراسان با مرجعیت علمی امام رضا علیه السلام

مهدی رضایی
عضو کارگروه مدرسه تابستانی دارالعلم

نسبت حوزه علمیه خراسان با مرجعیت اهل بیت علیهم السلام به عنوان یکی از حکمت‌های امامت عبارت است از اینکه ائمه علیهم السلام به مثابهٔ جانشینان راستین پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مفسران دین و اقامه‌کنندگان دستورهای دینی در جامعه، هدایت‌کنندگان انسان‌ها به سمت معنویت و ارزش‌ها و پاسخ به شبهات موجود در هر زمانه هستند. بررسی حوادث سیاسی و اجتماعی صدر اسلام گواه این مطلب است که از زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله تا شهادت امام حسین علیه السلام، گفتمان غالب در سیره رفتاری و گفتاری ائمه علیهم السلام مرجعیت سیاسی بوده است، ولی به دلیل همراهی نکردن مردم، پس از شهادت امام حسین علیه السلام، گفتمان مرجعیت سیاسی تبدیل به مرجعیت فکری شده و امام سجاد علیه السلام در قالب دعا و راز و نیاز با خداوند، هدایت و سرپرستی جامعه را از نظر فکری برعهده داشته‌اند.

تولد گفتمان سوم

این گفتمان تا زمان امام رضا، عالم آل محمد علیه السلام ادامه داشت و دوران آن حضرت گفتمان سومی در بالاترین سطح در جامعه اسلام توسط امام رضا علیه السلام در سفر به خراسان و اقامت در مرو تحقق پیدا کرد و پیدایش نهضت ترجمه، مناظرات امام با اندیشمندان مکاتب و نحله‌های مختلف فکری، پاسخگویی به مسائل علمی در مجالس مختلف از مولفه‌های مرجعیت علمی امام رضا علیه السلام است. بعد از

شهادت امام رضا علیه السلام چهارمین مرجعیت ائمه (مرجعیت معنوی) ظهور و بروز پیدا کرد و ائمه علیهم السلام در زندان و شرایط سخت اجتماعی و سیاسی مرجعیت معنوی خود را تداوم بخشیدند. چون تحقق مرجعیت سیاسی، فکری، علمی و معنوی ائمه علیهم السلام در زمان واحد فراهم نشد، زمینه غیبت امام زمان علیه السلام پیش آمد و بشر باید منتظر ظهور منجی و مصلح کل بماند تا مرجعیت در تمام ابعاد خود در گستره زمین شکل بیابد و هر نهاد و صنف و شخصی که دغدغه تحقق دستورهای دینی در جامعه بشریت را دارد، به تناسب شرایط و امکانات و اقتضا باید در جهت زمینه‌سازی تحقق مرجعیت سیاسی، فکری، علمی و معنوی ائمه علیهم السلام در دولت ظهور فعالیت و دغدغه داشته باشد و حوزه‌های علمیه که نهاد پاسخگو دربارهٔ فهم دین، ابلاغ دین، اقامه دین، دفاع از دین هستند، ماموریتی ویژه در این رسالت دارند. حوزه علمیه خراسان در پرتو فیوضات معنوی امام هشتم علیه السلام بیش از دیگر اصناف، نهادها و حوزه‌ها در این زمینه باید گام بردارد و صفت خاصهٔ امام رضا عالم آل محمد علیه السلام را در جامعه بازتعریف کند و متناسب با آن برنامه داشته باشد.

شاخصه‌های مرجعیت علمی حوزه علمیه در تراز

عالم آل محمد علیهم السلام

۱. ایجاد و راه‌اندازی دارالعلوم به عنوان پایگاهی برای حضور علما و اندیشمندان از تمام حوزه‌های علمیه جهان اسلام.
۲. جریان‌سازی علمی و تولید سوالات و پاسخ‌های جدید با مسئله‌محور کردن فعالیت آموزشی و پژوهشی.
۳. تبدیل شدن به قطب علمی، علم و عالم و متعلم.
۴. ارتقای توانمندی‌های همه‌جانبهٔ دانشی، بینشی و مهارتی طلاب و استادان با محوریت علوم اسلامی.
۵. استفاده از توانمندی متخصصان داخل و خارج کشور.
۶. توسعهٔ مراکز علمی و پژوهشی.
۷. هم‌افزایی بین نهادهای علمی و فرهنگی.
۸. کسب فیض و استمداد از جذبهٔ معنوی امام علیه السلام در جهت توسعه،

• در قرن نهم و اوایل قرن دهم، در دورهٔ جانشینان تیمور، آرامش و امنیت نسبی به خراسان بازگشت و مشهد مرکزیت یافت و مدارس به همت برخی از سلاطین و امیران و دیگر بزرگان تیموری در این شهر بنا شد و فعالیت‌های علمی بار دیگر رونق گرفت.

در زمان سلطنت شاهرخ جانشین امیر تیمور چهار مدرسه به نام‌های: بالاسر، پریزاد، دو در و سید میرزا در پیرامون حرم مطهر امام هشتم علیه السلام ساخته شد.

• منشوری از سوی سلطان حسین بایقرا (متوفی ۹۱۱) صادر شده که دربارهٔ یک تن از سادات دانشمند به نام «افضل الدین سید محمد موسوی» است که در آن از او به عنوان «افضل اکابر المحدثین» و «مستجمع جمیع کمالات صوری و معنوی» یاد شده است و ظاهراً وی باید از عالمان شیعه این ناحیه باشد که به عنوان متصدی تعلیم و تدریس علم حدیث و صدور احکام شرعی در حرم حضرت رضا علیه السلام منسوب شده و نافذ بودن احکام صادرشده از سوی دیگر علما و قضات این ناحیه نیز به تأیید و امضای وی موکول شده است.

• در دوران صفویه تشیع امامی که قرن‌ها پیش از ظهور این دولت به تدریج در مناطق مختلف ایران بالیده بود، به مرحله تثبیت نهایی رسید. مشهد هم در دورهٔ صفویه، علاوه بر اهمیت سیاسی، از جهت علمی نیز اهمیت خاص یافت. رسمیت یافتن مذهب شیعه در ایران از یک سو و تلاش برای مقابله علمی با دودشمن سرسخت صفویه، یعنی ازبکان در شرق و عثمانیان در غرب از سوی دیگر، موجب توجه جدی دولت صفوی به مسئله تعلیم و تعلم و تبلیغات دینی در خراسان و به طور اخص در مشهد شد. آنچه در این میان به ترویج تشیع و توسعه و تقویت محافل علمی بازمانده از قبل کمک کرد و این محافل رارفته‌رفته به حوزهٔ علمی پرمایه و نیرومند مبدل ساخت، همانا مهاجرت شمار درخور توجهی از عالمان شیعه جبل عامل لبنان به مشهد بود. یکی از مهم‌ترین علمای ساکن مشهد شیخ حرّ عاملی بود که در دوران پختگی علمی خود به مشهد مهاجرت کرد و سالیان دراز به تدریس فقه و حدیث و تألیف عمدهٔ آثار خود در این شهر پرداخت.

سرعت و کیفیت فعالیت‌های علمی.

۹. ایجاد زیرساخت مناسب آموزشی در جوار مرجع علی بن موسی الرضا علیه السلام که با برتری پیشینهٔ فعالیت‌های صورت گرفته در پیرامون مرقد مطهر، ساخت مدارس همچون خیرات‌خان، میرزاجعفر، فاضل‌خان یا فاضلیه، عباس‌قلی‌خان، پریزاد، دو در همگی در جهت تحقق این مولفه بوده است.

۱۰. توسعهٔ دیپلماسی علمی و تشکیل مدرسه تابستانی دارالعلم در تابستان ۱۴۰۲ به همت و حمایت تولیت معظم آستان قدس رضوی و تدبیر و حضور همه‌جانبهٔ حوزهٔ علمیه و مدیریت جریان علمی این حرکت شروعی بسیار مبارک و قابل توجه بود. امید است چنین حرکت علمی با مشارکت تمام مجموعه‌ها گامی باشد در جهت تحقق افق مرجعیت علمی حوزهٔ علمیه.

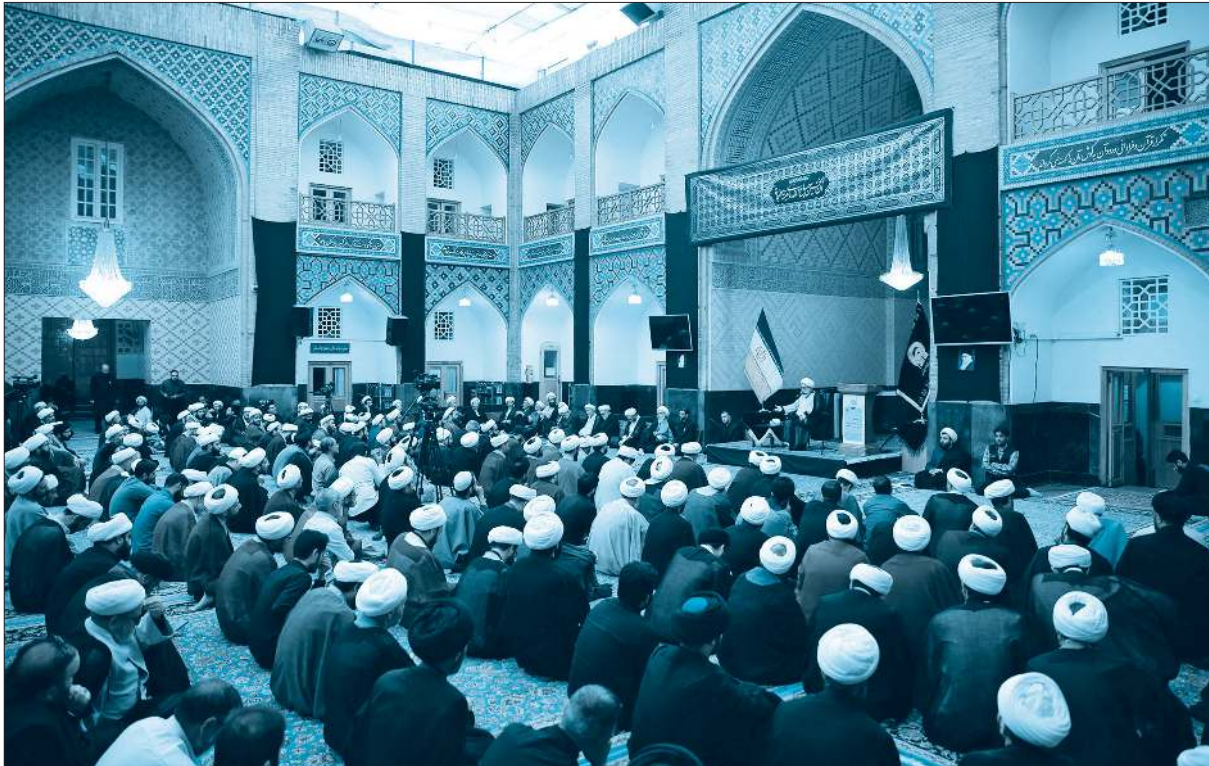
اینک می‌طلبد که به برخی فعالیت‌های علمی در جوار مرقد منور علی بن موسی الرضا علیه السلام با رویکرد تاریخی اشاره کنیم:

• پنج مجلس از مجموع مجالس املائی حدیث ابن بابویه (متوفی ۳۸۱)، فقیه و محدّث معروف امامی قرن چهارم، آن‌چنان که در کتاب امالی وی انعکاس یافته در مشهد و در حرم حضرت امام رضا علیه السلام برگزار شده است.

• ابن عساکر (متوفی ۵۷۱) در سفر علمی بلندمدت خود به مناطق شرقی جهان اسلام، خاصه خراسان، در حرم امام رضا علیه السلام از ابوالبرکات سماع حدیث کرده است.

• سمعانی دوست و همراه ابن عساکر در برخی از این سفرها، نیز از همین شخص در حرم امام رضا علیه السلام احادیثی از جمله صحیفهٔ علی بن موسی الرضا را شنیده و او را مقدّم سادات علوی و از معمران وصف کرده است.

• کهن‌ترین اطلاع دربارهٔ وجود نهاد مدرسه در مشهد مربوط به اوایل قرن هشتم است؛ زمانی که ابن بطوطه در سفر خویش به مشهد در ۷۳۴، ضمن توصیف ساختمان بقعهٔ امام رضا علیه السلام، از وجود مدرسه‌ای در مجاورت آن خبر داده است.

گزارشی از اختتامیه مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی

حُسن ختام

پس از دو هفته، پنجشنبه ۲۶ مرداد ۱۴۰۲ مدرسه «دو درب» حرم مطهر امام رضا (ع) شاهد وقت وداع و آیین اختتامیه مدرسه تابستانی طلاب یا همان دارالعلم بود. مدرسه قدیمی «دو درب» که امروز در صحت جمهوری اسلامی حرم مطهر واقع شده، در این مراسم، همچون سابقه طولانی و باشکوه خود میزبان جمع زیادی از استادان، فضلا و طلاب دارالعلم است. در اختتامیه، تولیت آستان قدس رضوی و مدیر حوزه علمیه خراسان به عنوان میزبانان و برگزار کنندگان مدرسه دارالعلم و البته استادان دوره حضور داشتند.

مسئولیت مهم حوزه‌های علمیه

تولیت آستان قدس رضوی در این مراسم ضمن قدردانی از حضور استادان و طلاب در مدرسه تابستانی، در بیان مطالبش به چند نکته اشاره کرد. پاسخگویی به مسائل روز و مبتلابه جامعه از جمله مواردی بود که حجت الاسلام والمسلمین مروی به آن اشاره و عنوان کرد: «یکی از رسالت‌های مهم حوزه‌های علمیه کار و پاسخگویی به مسائل مبتلابه جامعه است، حوزه‌های علمیه تنها مراکزی هستند که برگرفته از معارف غنی دین اسلام اعم از قرآن و روایات می‌توانند پاسخگوی مسائل و نیازهای روز جامعه و حاکمیت باشند.»

بزرگوار از قم و مشهد حضور داشتند و تمام مباحث ضبط شده در آینده به صورت کتاب در اختیار علاقه‌مندان قرار خواهد گرفت.

تعامل حوزه‌ها؛ ویژگی مهم دارالعلم

آیت... شب زنده‌دار عضو فقهای شورای نگهبان و از استادان مدرسه تابستانی طلاب هم در این مراسم مطالبی را بیان کرد. وی گفت: از مزایای برگزاری مدرسه تابستانه بهره‌مندی طلاب از حوزه درس علمای حوزه‌های علمیه مختلف بود.

استاد شب زنده‌دار که در مدرسه تابستانی، مبحث «حجاب» در بخش فقه و اصول را ارائه کرد، گفت: برگزاری چنین برنامه‌هایی در جوار مضجع شریف امام رضا علیه السلام باعث می‌شود تا طلابی که در مشهد هستند از محضر علمای دیگر حوزه‌ها بهره‌مند شوند و این یکی از فواید مهمی است که در این برنامه در کنار سایر مزیت‌ها وجود داشته است.

دارالعلم به ظرفیت‌های مغفول توجه کرد

اما نماینده طلاب شرکت‌کننده در این مدارس، هم در اختتامیه مطالبش را بیان کرد.

حجت‌الاسلام والمسلمین مروارید، دیدگاهش این بود که «ظرفیت‌های مغفول حوزه علمیه خراسان در مدرسه تابستانی مورد توجه قرار گرفت. یکی از ظرفیت‌هایی که وجود دارد امکان تعامل و همکاری متعهدانه و دلسوزانه نهادهاست که در این دوره آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان دلسوزانه همکاری کردند و کار بزرگی اتفاق افتاد که امیدوارم بیش از این شاهد این تعاملات باشیم.

جای خالی حوزه نجف

وی جای طلاب نجف را هم خالی کرد و گفت: انتظار داریم در دوره‌های بعدی ارتباط با حوزه علمیه نجف و ارتباط با دانشگاه‌ها نیز در موضوعات تخصصی صورت بگیرد.

پیشنهاد به مدرسه تابستانی

حجت‌الاسلام والمسلمین مروی پیشنهادی هم به مدرسه تابستانی داشت: در دوره‌های تابستانه طلاب فکر می‌کنم خوب است بیشتر به نیازهای روز جامعه پرداخته شود. وی تبیین مبانی ولایت فقیه را از دیگر موضوعات مهم پیش روی حوزویان دانست و ابراز کرد: باید مبانی ولایت فقیه به صورت مستدل و علمی برای جامعه و به ویژه نسل جوان تبیین شود؛ باید به شبهات پاسخ داد و نسل جوان را اقناع ساخت.

الگوی موفق یک همکاری

مدیر حوزه علمیه خراسان، حجت‌الاسلام والمسلمین علی خیاط دیگر سخنران مراسم بود. او ضمن ارائه گزارشی از روند برگزاری مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی، این اقدام را الگو و نمونه موفق از همکاری میان آستان قدس رضوی و حوزه علمیه خراسان خواند.

۱۵۰۰ طلبه ثبت نام کردند

مدیر حوزه علمیه خراسان گفت: برای اجرای این طرح کارگروه مشترکی تشکیل شد و زمینه‌های اجرای این مدرسه مورد بررسی قرار گرفت و طی آن مقرر شد سه مدرسه فقه و اصول، مدرسه فلسفه و کلام و مدرسه ادبیات و تفسیر تشکیل شود که در گام بعدی اعضای کارگروه به محضر علما در مشهد و قم مشرف شدند و از مشاوره آن‌ها بهره‌مند شدند، سپس با اولویت‌بندی به اجرای مباحث مطروحه پرداختند. در نهایت از اساتید دعوت به عمل آمد و پس از فراخوان حدود ۱۵۰۰ نفر ثبت نام کردند که براساس معیارهایی ۵۰۰ نفر انتخاب و به این دوره دعوت شدند.

برگزاری ۱۳۰ جلسه درس القایی و ۱۲ جلسه اخلاق

وی گفت: با هماهنگی‌های صورت گرفته این برنامه طی دو هفته به مرحله اجرا گذاشته شد و ۱۳۰ جلسه درس القایی و کرسی و ۱۲ جلسه مباحث اخلاقی برگزار شد که در اجرای آن بیش از ۵۰ نفر از اساتید

پیام

چند خرده روایت

در جلسات هماهنگی، برادری، دلسوزانه می‌گفت: این کار را دنبال نکنید. از همین آن پیش بینی می‌شود شکست خواهد خورد.

به قاعده دو دو تا می‌شود چهار تا بی راه هم نمی‌گفت.

این تعداد استاد، این همه طلبه، پیش بینی حضور طلاب خواهر، پیش بینی اسکان طلاب و برخی خانواده‌های آن‌ها، هماهنگی بین مجموعه‌های مختلف، حواشی علمی فرسایشی در مشهد، فقدان ردیف مالی از پیش تعیین شده و ... نتیجه‌اش می‌شود همان که می‌گفت.

اما این نهیب برای همه ما لازم بود که پیچ و مهره دستگاه محاسبات الهی همه‌اش از جنس قواعد دنیا نیست. سنگ ترازوی اعمال، اخلاص است و برکت و فضل الهی برای اهل قیام است نه قعود که فرمود:

«فَضَّلْ... الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اجْرَاعَظِيمًا»

***

سلام علیکم؛ باید تبریک عرض کنم خدمت حاج آقای مروی و حاج آقای خیاط و همه دست‌اندرکاران بابت برگزاری این دوره. امروز پس از سال‌ها شور علمی را در میان طلاب دروس خارج مشهد دیدم. حقیقتاً با ورود به دانشگاه رضوی و مدرسه میرزا جعفر به ذوق و شوق آمدم. امیدوارم این شور و جو علمی تا روز آخر این دوره ادامه یابد و به حوزه علمیه مشهد هم منتقل شود.

در کنار نقدهایی که لازم است بشنویم و اشکالاتی که باید رفع کنیم این جمله نمایندگی می‌کند از شوق و ذوق اساتید محترم و طلاب ارجمند دوره تابستانی که همگی تأکید داشتند بر استمرار و ادامه آن.

***

از اسفند ۱۴۰۱ تا کنون افراد بسیاری در فرایند اجرای برگزاری دوره با همراهی و همدلی نقش داشتند که اگر اسمی آورده شود در حق اسامی فراموش شده یا دیده نشده جفای بزرگی است.

فقط دو عنوان و مثال را می‌آوریم و سایرین را با تفصیل بین آن به لطف و عنایت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام می‌سپاریم.

از مرجع عالیقدر تشیع حضرت آیت‌الله العظمی سبحانی رحمته الله قدردانی می‌کنیم که اعضای کارگروه دارالعلم را به حضور پذیرفتند و پدرانہ رهنمودهایی داشتند. از اینکه محبت شان را در حق دوره و مجریان آن تمام کردند و حسن مطلع مراسم افتتاحیه دوره نیز با پیام ارزشمند ایشان بود.

از برادری که از نیروهای خدمات دوره بود و بدون اینکه کسی بخواهد و ببیند و بداند با اعتقاد درونی خود، کفش‌های شاگردان مکتب امام صادق علیه السلام و سربازان امام زمان علیه السلام را جلوی درب ورودی منظم می‌کرد.

***

شکر نفس کشیدن در عصر انقلاب اسلامی و حضور در شعاع علمی آل محمد علیهم السلام به انجام مأموریت‌هایی است که در عرصه ملی و جهانی وجود دارد. بدون آمادگی و تجهیز معنوی و علمی نمی‌توان از عهده این کار سترگ برآمد.

دارالعلم رضوی قرارگاهی است در حرم مطهر که رزمندگان عرصه جهاد علمی در آن حضور یابند و با پشتوانه معارف رضوی به مصاف بنیان‌های نظری و فکری باطل بروند.

این شاء...!

مدرسه تابستانی طلاب در حرم مطهر رضوی

باتوجه به تأکید اساتید محترم و درخواست های طلاب ارجمند برای ادامه برگزاری دوره دارالعلم و لزوم برنامه ریزی های میان مدت و بلند مدت برای این برنامه از اساتید عزیز، طلاب ارجمند و فضیلابی محترم تقاضای شود نقطه نظرات و پیشنهادهای خود را برای ادامه این مسیر در قالب محورهای ذیل ارسال نمایند؛

محور اول:

چه عناوین و موضوعاتی برای ارائه اساتید در دوره های بعدی پیشنهاد می کنید؟

محور دوم:

کدام اساتید را برای حضور در دوره و ارائه نوآوری علمی شان معرفی می کنید؟

محور سوم:

چه برنامه هایی در کنار حضور علمی اساتید و طلاب محترم پیشنهاد می کنید؟

محور چهارم:

برای ارتقای علمی دوره چه پیشنهاد آموزشی و پژوهشی دارید؟

محور پنجم:

پیشنهادهای شما برای استمرار ارتباط با اساتید و طلاب دوره چیست؟

شما می توانید از طریق اسکن کیوارکد زیر و یا تماس با شماره ۰۵۱۳۲۰۰ ۸۴۷۵ با مسئولان اجرای دوره ارتباط گرفته و پیشنهادهای خود را ارسال نمایید.

